

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiei de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- Dr. CARMEN SORINA RÎJNOVEANU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Dr. HAROLD E. RAUGH, Jr., EU-COM, vicepreședinte al Comisiei Internaționale de Istorie Militară
- Dr. JÖRG ECHTERNKAMP, Centrul de Istorie Militară și Științe Sociale, Potsdam, Germania
- Dr. RANDY PAPADOPOULOS, United States Department of the Navy
- Prof. dr. MIHAIL E. IONESCU, Școala Națională de Studii Politice și Administrative
- Col. dr. FLORIN ȘPERLEA, lect. univ., Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu”, Sibiu
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, președinte al Comisiei Române de Istorie Militară
- Dr. JAN HOFFENAAR, președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ION ȘISCANU, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
- Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT, London University
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC
- Conf. univ. dr. FLORIAN BICHIR, Universitatea Națională de Apărare „Carol I”

SUMAR

♦ Editorial

- Anul 2022 sub semnul aniversărilor rotunde – *PETRE OTU* 1

♦ Centenarul Încoronării. Alba Iulia, 1922

- *SORIN CRISTESCU* – Încoronarea de la Alba Iulia, 15 octombrie 1922 – semnificații istorice și politice, continuitate și împlinire..... 5

♦ Proiecte editoriale și expoziționale

- Expoziție și monografie: Încoronarea de la Alba Iulia, 1922. Muzeul Național Peleş – *Redacția* 24
- Participarea structurilor armatei române la Serbările Încoronării de la Alba Iulia și București (15-17 octombrie 1922) – Colonel *LIVIU CORCIU* 26
- Centenarul Încoronării la Muzeul Militar Național – Expoziția „Drumul către Încoronarea din anul 1922” – *CRISTINA CONSTANTIN* 28

♦ Dosar Stalingrad

- *JOHN ZIMMERMANN* – “Verdun on the Volga” – The Battle of Stalingrad From a German Perspective 35
- *EMILIO TIRONE* – The Italian Motorized Detachments in Stalingrad 52
- *PETRE OTU* – Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad 61
- *ALESANDRU DUȚU* – Cooperare și divergențe în relațiile româno-germane 83
- *AUREL PENTELESCU* – Participarea aeronauticii române la bătălia de la Stalingrad în anul 1942 90
- *ILIE SCHIPOR* – Neuitarea eroilor români ai Campaniei din Est. Între deziderate și trăiri personale 98
- *SORIN CRISTESCU* – Bătălia de la Stalingrad. O bibliografie selectivă 111

♦ Istorie premodernă

- *CLAUDIU-ION NEAGOE, ROBERT AURELIAN ROMAN* – Martalogii – o categorie de slujitori domnești din Țara Românească prea puțin cunoscută (secolele XVII-XVIII) 115

♦ Recenzii

- Alexandre Thers, *Les Roumains dans la campagne de Stalingrad*, Editions Jourdan, Paris, 2021 – *PETRE OTU* 127
- István Nagy-Luttenberger, *A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787-1815*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020
- *CSABA HORVÁTH* 130

♦ Revista este inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „C”.

♦ Revistă indexată în bazele de date EBSCO Publishing, CEEOL și ERIH PLUS.

♦ Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017
ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Editorial	
– 2022, a Year of Round Anniversaries – <i>PETRE OTU</i>	1
• Coronation Centenary. Alba Iulia, 1922	
– <i>SORIN CRISTESCU</i> – The Coronation at Alba Iulia, October 15, 1922 – Historical and Political Significance, Continuity and Accomplishment	5
• Editorial Projects and Exhibitions	
– Exhibition and Monograph: The Coronation at Alba Iulia, 1922. Peleş National Museum	
– <i>The Editors</i>	24
– The Participation of the Romanian Army in the Coronation Ceremonies at Alba Iulia and Bucharest (October 15-17, 1922) – Colonel <i>LIVIU CORCIU</i>	26
– The Coronation Centenary Marked by the National Military Museum – Exhibition “The Road to the Coronation of 1922” – <i>CRISTINA CONSTANTIN</i>	28
• Dossier Stalingrad	
– <i>JOHN ZIMMERMANN</i> – “Verdun on the Volga” – The Battle of Stalingrad From a German Perspective	35
– <i>EMILIO TIRONE</i> – The Italian Motorized Detachments in Stalingrad	52
– <i>PETRE OTU</i> – The Romanian Perspective on the Battle of Stalingrad	61
– <i>ALESANDRU DUȚU</i> – Cooperation and Disputes in Romanian-German Relations	83
– <i>AUREL PENTELESCU</i> – The Participation of the Romanian Air Force in the Battle of Stalingrad in 1942	90
– <i>ILIE SCHIPOR</i> – Keeping the Memory of the Romanian Heroes on the Eastern Front Alive. Between Objective Goals and Personal Experiences.....	98
– <i>SORIN CRISTESCU</i> – The Battle of Stalingrad. Selected Bibliography	111
• Pre-modern History	
– <i>CLAUDIU-ION NEAGOE, ROBERT AURELIAN ROMAN</i> – The Martolos – A Little-Known Category of Princely Servants From Wallachia (17 th -18 th Centuries)	115
• Reviews	
– Alexandre Thers, <i>Les Roumains dans la campagne de Stalingrad</i> , Editions Jourdan, Paris, 2021	
– <i>PETRE OTU</i>	127
– István Nagy-Luttenberger, <i>A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787-1815</i> , Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020 – <i>CSABA HORVÁTH</i>	130

- Redactor-șef: MANUEL STĂNESCU
- Responsabil de număr: PETRE OTU
- ALEXANDRU VOICU – redactor
 - ION MIHAIU – coperta
- ELENA LEMNARU – tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1,
telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955, <http://ispaim.mapn.ro/pages/view/88>

B 0691/19.12.2022

ANUL 2022 SUB SEMNUL ANIVERSĂRILOR ROTUNDE

Anul 2022 este relativ bogat în aniversări rotunde, prilej de rememorare a unor evenimente de mare impact în istoria națională. Fără a face un inventar complet, vom trece în revistă unele dintre ele, ce au avut semnificații deosebite.

Acum două veacuri, cele două principate extracarpatice, Țara Românească și Moldova, își recăpătau dreptul de a avea domni pământeni. Această soluție, mult timp și intens solicitată de boierimea autohtonă prin memorii adresate marilor puteri ale timpului, a fost acceptată de Imperiul otoman, regimul fanariot devenind contraproductiv intereselor Sublimei Porți.

Era și un rezultat nemijlocit al evenimentelor revoluționare din anul precedent, revoluția eteristă și cea a condusă de Tudor Vladimirescu, ambele desfășurându-se pe teritoriul de la sud și est de Carpați, dar concurente, în mare măsură, sub aspectul scopurilor urmărite¹. Reinstaurarea domniilor pământene a marcat începutul unui dificil proces de modernizare a societății românești extracarpatice, momentele fiind bine cunoscute – tratatul de la Adrianopol (1829) ce pune capăt războiului ruso-otoman din anii 1828-1829; elaborarea regulamentelor organice (1831), revoluția de la 1848-1849; războiul Crimeii (1853-1856); unirea celor două principate, Moldova și Țara Românească, sub sceptrul lui Alexandru Ioan Cuza, și marile reforme din timpul domniei sale (1859-1866); venirea prințului Carol I pe tronul României și adoptarea Constituției (1866).

În contextul unui nou episod al „problemei (chestiunii) orientale”, acum 145 de ani, printr-un remarcabil efort politic, diplomatic și militar, România și-a dobândit independența, ea fiind recunoscută juridic de tratatele de la San Stefano și Berlin, ambele desfășurate în 1878. A urmat proclamarea regatului (1881), astfel că statul român s-a înscris definitiv pe coordonatele modernizării, modelele occidentale concurând benefic².

Tot în acest an s-au împlinit 140 de ani de la nașterea lui Nicolae Titulescu, unul dintre cei mai mari diplomați ai lumii în perioada interbelică, președinte în două rânduri a Adunării Generale a Societății (Ligii) Națiunilor, 100 de ani de la moartea diplomatului și omului politic Take Ionescu, artizan al celor mai importante alianțe politico-militare românești de după Primul Război Mondial și 35 de ani de la revoltele de la Brașov, care au zdruncinat stabilitatea regimului comunist din România etc. Desigur, exemplele la care ne-am oprit, mai toate au fost celebrate în diverse forme de instituțiile culturale și științifice autohtone, nu epuizează șirul evenimentelor din istoria națională și universală de la care se împlinește o cifră rotundă.

În acest număr al Revistei de Istorie Militară, rod al colaborării dintre Comisia Română de Istorie Militară și Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, ne-am oprit asupra a două subiecte de mare interes – Încoronarea de la Alba Iulia, acum un veac, a lui Ferdinand și Maria ca regi ai României Mari și bătălia de la Stalingrad, de la care se împlinesc opt decenii.

Încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria, privită de unii ca un act formal, reprezintă, în fapt, subliniază prof. univ. dr. Ion Aurel Pop, președintele Academiei Române, „ultimul act fundamental întregitor al Marii Uniri. Fără Încoronare Marea Unire rămânea neîmplinită”³.

După realizarea Marii Uniri din 1918, problemele care stăteau în fața statului român reînțregit erau de o mare complexitate: recunoașterea internațională a actelor de unire în cadrul Conferinței de Pace (1919); eliminarea consecințelor războiului mondial și refacerea economică; sudarea sub toate aspectele (economic, politic, social, cultural, militar, psihologic) a noului construct teritorial; asigurarea securității într-un context radical schimbat față de perioada antebelică etc.

Una dintre ele era și Încoronarea cuplului Ferdinand și Maria, ca suverani ai țării întregite. Cursul atât de complicat al evenimentelor din primii doi ani postbelici a împiedicat trecerea la materializarea acestui obiectiv. I-a revenit celui de-al doilea guvern condus de generalul Alexandru Averescu (1920-1921) sarcina de a demara pregătirile pentru acest mare act⁴.

După semnarea Tratatului de la Trianon⁵, guvernul Averescu a purces la începerea pregătirilor. Un prim pas a fost înființarea unei comisii condusă de generalul Constantin Coandă, președintele Senatului, și din care au făcut parte, între alții, mitropolitul Miron Cristea, Nicolae Titulescu și Octavian Goga (ambii miniștri), N. Iorga, Dimitrie Onciul, George Enescu, arhitectul Victor G. Ștefănescu ș.a.⁶

Comisia a propus un plan amplu al ceremoniilor, ele urmând să se desfășoare la Alba Iulia și la București. Concomitent, la Alba Iulia urma să se construiască un nou lăcaș de cult, numită Catedrala Încoronării. Lucrările la acest din urmă obiectiv au început în toamna anului 1920, după planurile arhitectului Victor Ștefănescu, și s-au desfășurat în ritm susținut⁷.

În vara anului 1921, pe fondul pregătirilor intense în vederea Încoronării, a izbucnit o criză politică determinată de naționalizarea „Societății Reșița” de către Partidul Poporului, soluție respinsă net de către liberali. Aceștia au declanșat acțiunea de răsturnare a guvernului.

Convins că Încoronarea o va face guvernul pe care îl prezida, Averescu a stabilit data de 24 septembrie 1921 pentru începerea evenimentului. Dar regele Ferdinand nu a dorit că ea să aibă loc în timpul guvernării Averescu, primul ministru fiind suspectat încă din anii războiului că nu a fost alături de el, argumentând că nu erau gata costumele regale. Cuplul regal a plecat într-o călătorie în Franța, iar la 28 august 1921, regina nota în jurnalul ei că încoronarea nu va mai avea loc la data fixată, motivele fiind situația politică, neterminarea pregătirilor. „Acest lucru m-a bucurat, continua regina, pentru că eram absolut sigură că totul s-ar fi făcut de mântuială, în așa mare grabă, și în condițiile protestului celorlalte partide politice”⁸.

În condițiile presiunii liberalilor dornici să revină la guvernare, zilele cabinetului Averescu erau numărate. Take Ionescu, ministrul de externe, și-a prezentat demisia din guvern, iar la 17 decembrie 1921 a fost însărcinat cu formarea cabinetului. La 17 ianuarie 1922, guvernul Take Ionescu nu a obținut voturile necesare pentru a primi investitura, astfel că a fost demis. La putere a venit Partidul Național Liberal, iar alegerile organizate de acesta i-au dat o largă majoritate parlamentară.

Reveniți la putere, liberalii au reluat în ritm accelerat pregătirile pentru Încoronare. Au efectuat unele schimbări în componența comisiei, condusă acum de inginerul Anghel Saligny. În același timp, au continuat disputele în interiorul clasei politice românești. Partidul Național Român și Partidul Țărănesc au declarat că nu vor participa la ceremonii, acuzând pe liberali că au preluat guvernarea prin fraudarea alegerilor. Reticențe au venit și din partea altor partide, cum ar fi Partidul Poporului, condus de Alexandru Averescu, dar până la urmă, convins de regina Maria și Constantin Argetoianu, fostul prim ministru a participat la ceremonii, dar ca invitat al regelui Ferdinand și nu al primului ministru în funcție, Ion Brătianu.

Încoronarea propriu-zisă a avut loc la 15 octombrie 1922 la Alba Iulia, iar ceremoniile au continuat în următoarele două zile la București⁹. Dincolo de disputele politice și religioase, Sfântul Scaun intercând „ungerea” unui rege catolic într-o biserică ortodoxă, actul Încoronării este

unul dintre evenimentele simbol ale istoriei naționale, care a încheiat procesul Marii Uniri, început în 1918, an de suferințe, dar și de mari împliniri.

*
* *

Un alt subiect de importanță majoră, ce ține, în principal, de istoria militară românească, abordat pe larg în acest număr al Revistei de Istorie Militară, vizează bătălia de la Stalingrad, una dintre marile confruntări din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, punct de cotitură în istoria conflagrației.

Parcursul istoriografic al secvenței românești a acestei mari confruntări este sinuos. Imediat după încheierea conflictului, întrucât România și alte țări din centrul și sud-estul continentului au fost plasate în sfera de influență a Uniunii Sovietice, peste participarea românească s-a așternut tăcerea. Subiectul devenise tabu pentru istorici și supraviețuitori. Și așa a rămas, în esență, timp de peste patru decenii, cu mici și nesemnificative deschideri.

După 1989, subiectul a revenit relativ timid în sfera de preocupări a istoriografiei autohtone, dar primul deceniu post decembrist a marcat, totuși, contribuții semnificative¹⁰. Bătălia de la Stalingrad și implicarea românească au continuat să rămână pe agenda istoricilor români, problematica regăsindu-se, mai ales, în sinteze consacrate rolului României în a doua conflagrație mondială¹¹. O monografie de mare interes a cărei prezentare se regăsește și în acest număr al publicației aparține lui Alexandre Thers, *Les Roumains dans la campagne de Stalingrad: juillet 1942 – février 1943*¹². Concomitent s-au publicat și memoriile ale unor supraviețuitori, care au evidențiat dramatismul confruntărilor și umilitoarea condiție a prizonieratului¹³.

Cu toate acestea, problematica bătăliei de la Stalingrad reprezintă, în continuare, unul dintre cele mai complexe subiecte de analiză, iar readucerea în discuție are scopul de a clarifica sau nuanța diverse aspecte ale uneia din cele mai mari confruntări militare din istorie, care a consemnat și o prezență românească semnificativă. Beneficiem în acest număr al revistei de studii de înalt nivel științific ale colegilor din Germania (John Zimmermann) și Italia (Emilio Tirone), alături de care se regăsesc contribuții ale unor istorici români. Semnalăm, cu titlul de exemplu, articolul lui Ilie Schipor, ce readuce în atenție reînhumarea creștinească a celor ce s-au săvârșit din viață pe teritoriul sovietic, în luptă sau prizonierat.

PETRE OTU*

NOTE

¹ Pentru evenimentele din anul 1821 există o foarte bogată bibliografie. Cea mai recentă lucrare, substanțială de altfel, Tudor Dinu, *Revoluția greacă de la 1821 pe teritoriul Moldovei și Țării Românești*, Humanitas, București, 2021.

² Între lucrările mai recente, amintim: Bogdan Murgescu, *România și Europa; acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași, 2010; Gheorghe Iacob (editor), *Modernizarea României (1859-1939); legislație și strategie economică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012; Idem, *România de la 1859 la 1939; împliniri și limite ale modernizării*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020; Gheorghe Iacob, Ovidiu Buruiană (coordonatori), *Societatea românească și concurența modelelor de dezvoltare (1859-1939)*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2022 etc.

³ *Centenarul Încoronării. Alba Iulia 1922*, coordonator și coautor: Narcis Dorin Ion, Editura Magic Print, Onești, 2022, p. 12.

* Prof. univ. dr., Președintele Comisiei Române de Istorie Militară.

⁴ Pentru activitatea politică a celui de-al doilea guvern Averescu, a se vedea Petre Otu, *Mareșalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic*, legenda, ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Litera, București, 2022.

⁵ Dintre lucrările recente despre tratatul de la Trianon, reținem: Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatul de pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2017, p.407-583 ; Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava (coordonatori), *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020; Mircea Duțu, Tudor Avrigeanu, *Fundamentele dreptății naționale. Tratatul de la Trianon și conștiința juridică românească*, Editura Universul Juridic, București, 2020; Ion M. Anghel (coordonator), *Tratatul de la Trianon. Document esențial care stă la baza Marii Uniri*, Editura Pro Universitaria, București, 2021; Sabin Drăgulin (coordonator), *Tratatul de la Trianon și destinul României Mari*, Editura Meridiane Print, București, 2021 etc.

⁶ Detalii despre activitatea Comisiei Coandă în Biblioteca Națională, fond Saint Georges, dosar nr. 157, f. 1-67.

⁷ Nicolae St. Noica, *Catedrala Încoronării de la Alba Iulia*, în „Centenarul Încoronării. Alba Iulia. 1922”, p. 248-269.

⁸ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice (ianuarie – decembrie 1921)*, volumul III, traducere de Sanda Racoviceanu, îngrijire de ediție, introducere și note de Vasile Arimia, Editura Historia, București, 2006, p.266.

⁹ Idem, *Însemnări zilnice, (1 ianuarie 1922 – 31 decembrie 1922)*. Vol IV, traducere de Sanda Racoviceanu, îngrijire de ediție, introducere și note de Vasile Arimia, Editura Historia, București, 2006, p. 313-322; Mircea Alexandru Hortopan, *Ceremoniile Încoronării de la Alba Iulia*, în „Centenarul Încoronării. Alba Iulia. 1922”, p. 18-65.

¹⁰ Dintre contribuții notăm: *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I-II, ediție alcătuită de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, Cozia, București, 1991; Adrian Pandeia, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă*, Editura Militară, București, 1992; Colonel dr. Alesandru Duțu, Florica Dobre, colonel dr. Leonida Loghin, *Armata Română în al Doilea Război Mondial (1941-1945)*. *Dicționar Enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, 1999; Mihai-Vasile Ozunu, Petre Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999; *Golgota Estului (iulie 1942 – martie 1944)*, coordonator: Alesandru Duțu, prefață Mihail E. Ionescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000 etc.

¹¹ *Istoria Românilor, volumul IX, România în anii 1940-1947*, coordonator. Dinu C. Giurescu, Editura Enciclopedică, București, 2008; Dr. Alesandru Duțu, dr. Constantin Olteanu, *Războiul de 2194 de zile. 1 septembrie 1939 – 2 septembrie 1945*, Editura Tritonic, București, 2011; Alesandru Duțu, *Armata Română în război (1941-1945)*, Editura Enciclopedică, București, 2016 etc.

¹² Alexandre Thers, *Les Roumains dans la campagne de Stalingrad : juillet 1942-février 1943*, Editions Jourdan, Paris, 2021.

¹³ *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei 1941-1945. De la Stalingrad la bătălia Moldovei*, coordonatori – generalul de corp de armată (r) Vasile Bărboi, general de divizie (r) Gheorghe Ioniță, colonel dr. Alesandru Duțu, Editura Vasile Cârlova, București, 1998; Gheorghe Netejoru, *Și eu am luptat în Est. Spovedania unui fost prizonier de război*, Editura Militară, București, 2010; Titus Gârbea, *Memorial și însemnări zilnice*, vol. I- II, editor Silviu Miloiu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011-2012; Vasile Gh. Baghiu, *Prizonier în U.R.S.S*, ediția a II-a, editor: Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2012; I. Opreșan, *Înfernul prizonierilor români în Rusia sovietică*, vol. I-II, Editura Saeculum I.O, București, 2014; Gheorghe Tănăsescu, *Prizonier la Cotul Donului: Jurnal de război (27.08 – 23.11 1942) și prizonierat (24.11-1946)*, Editura Militară, București, 2017; *Gheorghe Rășcănescu. Erou la Cotul Donului. Însemnări din război 1941-1944*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Pandeia, Editura Militară, București, 2017; Stan V. Gheorghe, *Din cercul de la Stalingrad în lagărele sovietice: memorii 1942-1948*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Petre Otu, Editura Militară, București, 2018 etc.

ÎNCORONAREA DE LA ALBA IULIA, 15 OCTOMBRIE 1922 – SEMNIFICAȚII ISTORICE ȘI POLITICE, CONTINUITATE ȘI ÎMPLINIRE

SORIN CRISTESCU *

Abstract

This study presents the historical and political significance of the coronation of King Ferdinand and Queen Marie of Romania at Alba Iulia on October 15, 1922, as it resulted from the comparison with the similar event that took place in Bucharest on May 10, 1881, i.e. the consecration of the crowns of King Carol I and Queen Elizabeth.

Keywords: coronation, the Steel Crown, Romanian national ideal, symbol of royalty

Anul acesta, la 15 octombrie, s-au împlinit o sută de ani de la încoronarea la Alba Iulia a regelui Ferdinand și a reginei Maria ca suverani ai României Întregite. Ceremonia, menită să marcheze în ochii întregii națiuni române împlinirea idealului național, a fost organizată în așa fel încât să fie subliniate două aspecte importante: primul, cel de continuitate, fiind legat în mai multe privințe de ceremonia și festivitățile de la 10 mai 1881 – încoronarea regelui Carol I și a reginei Elisabeta, la fel a avut mai multe elemente comune cu ceremoniile de la aniversarea a 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I, iar al doilea aspect era cel care trebuia să marcheze realizarea obiectivului pentru care țara se angajase în Marele Război: înfăptuirea „visului de veacuri al tuturor

Românilor” fixând „pentru totdeauna granițele țării până acolo unde se întinde pământul locuit de Români.”¹

În acest sens, continuitatea apărea firească pornind de la temelia clădită de regele Carol I pentru a consacra cucerirea și recunoașterea independenței la 10 mai 1881. Momentul proclamării regatului României în acea zi care reprezenta deja o dublă aniversare – se împlineau 15 ani de la intrarea domnitorului Carol I în București și patru ani de la proclamarea independenței – avea în urma sa o serie de evenimente dramatice traumatizante pentru clasa politică și societatea românească în totalitatea ei. România și armata ei avuseseră o contribuție importantă la obținerea victoriei alături de Rusia asupra Imperiului Otoman

* Dr., cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

în luptele grele din anii 1877 – 1878. Așa cum se știa de toată diplomația europeană victoria însemna că areopagul european va recunoaște Rusiei retrocedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, de fapt din sudul Moldovei, pierdute de ea la Congresul de pace de la Paris din 30 martie 1856. Chiar dacă România a primit în schimb Dobrogea, raptul teritorial săvârșit de marea aliată era considerat de opoziția conservatoare din România ca o vină a guvernării liberale. În plus, inițial Congresul de pace de la Berlin din iunie-iulie 1878 a recunoscut condiționat independența României, condițiile fiind legate de acordarea cetățeniei române pentru toți locuitorii din România, ceea ce s-a aplicat numai ca principiu pentru că România a acceptat plata despăgubirilor produse prin fraudele săvârșite de consorțiul prusian Strousberg la construirea căilor ferate românești în anii 1870. Atunci, presa de opoziție îl acuzase pe principele Carol I că este complicele lui Strousberg. Doar după îndeplinirea acestor condiții s-a primit recunoașterea independenței românești la 20 februarie 1880 de către ultimele trei mari puteri europene: Germania, Franța și Marea Britanie. De asemenea România a văzut cum i se restrâng prerogativele de suveranitate asupra Dunării în favoarea Austro-Ungariei. Tot atâtea motive pentru care opoziția politică din România, conservatorii, considerau că independența nu este un motiv de sărbătoare.

În aceste condiții, pentru a consacra definitiv valoarea obținerii independenței, liderul liberal Ion C. Brătianu a obținut de la facțiunea junimistă a conservatorilor conduși de Titu Maiorescu, proclamarea ridicării României la rangul de regat, de către Parlament, la 14/26 martie 1881; de menționat că liderul liberal nu a fost încurajat în acest sens de niciuna din puterile de care România se simțea apropiată: Germania² și Austro-Ungaria³, puteri aliate începând din octombrie 1879⁴. La întrebările diplomaților Vienei și Berlinului, Ion C. Brătianu a răspuns că „adoptarea titlului de rege de către Carol I avea avantajul că prin acest fapt ar fi înlăturați toți pretendenții la tronul României, căci niciun Cuza sau Sturza n-a putea deveni rege.”⁵ Până la sfârșitul lunii aprilie 1881 toate marile puteri au recunoscut proclamarea regatului român.

Finanțarea serbărilor încoronării a fost adoptată chiar în ziua proclamării de către Adunarea Deputaților cu 54 bile albe și 11 bile negre, din totalul de 65 votanți, prin „Legea privind creditul extraordinar de 125.000 lei asupra exercițiului financiar 1881-1882”⁶

În aceste condiții s-a fixat ca dată a încoronării regelui Carol I, cum era și firesc, ziua de 10 mai 1881.

Tensiunile politice l-au determinat pe premierul Ion C. Brătianu să se retragă pentru o vreme din fruntea guvernului la 9/21 aprilie, funcția fiind încredințată fratelui său Dumitru Brătianu, până la 8/20 iunie 1881. Ion C. Brătianu s-a retras la moșia sa de la Florica și nu a participat la festivitățile din zilele de 10-13 mai.

Detaliile esențiale ale încoronării au fost fixate de noul rege în concordanță cu modul său de a privi această chestiune politică, iar chestiunile de detaliu au fost fixate împreună cu ministrul Cultelor, Vasile Alexandrescu-Urechia, considerat un mare cunoscător al istoriei naționale.

Mai întâi coroana: regele a decis construirea ei, după ce s-au făcut mai multe variante, la Arsenalul din București din oțelul unuia din tunurile otomane capturate la Plevna, în ziua capitulării ei, 28 noiembrie/10 decembrie 1877, ca un omagiu adus vitejiei ostașilor români. De menționat că tunul fusese fabricat la o firmă germană din Berlin. În *Memoriile* sale regele a scris la 3/15 mai: „Ea (coroana) se compune dintr-un cerc asupra căruia se ridică opt emisfere ce susțin globul regal cu «Crucea [Trecerea] Dunării»; forma ei este aceea a coroanelor regale moderne; înăuntru este îmbrăcată cu catifea roșie de pe care iese foarte bine în relief strălucitorul oțel... Coroana Reginei este de asemenea gata; ea e mult mai mică decât cea din oțel și e făcută din aur simplu fără nicio podoabă de giuvaeruri. Marginea de afară a cercului are șiruri de perle imitate în aur ca și acelea care ornează Coroana de oțel.”⁷

Alt aspect important: regele nu-și va pune coroana pe cap, la fel regina. Acest lucru a fost comunicat la Viena încă din 15 aprilie de către ministrul plenipotențiar Hoyos, iar reprezentantul britanic White a transmis la Londra: „Coroanele nu au fost deloc purtate pe parcursul ceremoniei.”⁸ Motivele nu pot fi decât presupuse. În aceste condiții era evident faptul

că nici regele și nici regina nu vor avea costume de încoronare (hlamide). Regele va purta uniforma de general, mare ținută, iar regina o rochie de brocart alb. Așadar, elementul definitoriu al ceremoniei va fi acela de sfințire a coroanelor.

La ceremonia din 10/22 mai au participat prințul Leopold von Hohenzollern, fratele mai mare al regelui Carol I, și doi dintre fii săi: Ferdinand, în vârstă de 15 ani, și Carl-Anton, în vârstă de 13 ani. În cazul în care cuplul regal român nu va avea urmași de sex masculin, Ferdinand urma să fie proclamat moștenitor prezumptiv al Coroanei, și într-adevăr, el va fi urmașul la tron al regelui Carol I⁹.

În dimineața zilei de 9/21 mai, Camera Deputaților a hotărât înființarea ordinului „Coroana României” cu cinci clase; pe scutul mijlociu avea în față Coroana de oțel și inscripția *Prin noi înșine*. Pe reversul decorației erau trecute datele de 10 Mai 1866, 1877, 1881. În seara aceleiași zilei, coroanele au fost duse la Mitropolie pentru a fi sfințite, de către un cortegiu impozant de trăsură în care se aflau membrii guvernului; în prima se afla premierul Dumitru Brătianu și ministrul de Finanțe D.A. Sturdza, care țineau coroanele pe perne de catifea. Mitropolitul a săvârșit slujba sfințirii și în toate bisericile din țară s-au făcut aceleași rugăciuni în același moment. La ora 8.30 seara coroanele au fost aduse înapoi la Palatul regal în acordurile fanfarelor împreună cu toate steagurile armatei; a urmat o mare retragere cu torțe. La acest spectacol ca și la ceremoniile din zilele următoare a participat reprezentantul imperiului austro-ungar, generalul Bauer, comandantul trupelor din Transilvania și șeful de stat major, colonelul Pfeiffer von Ehrenstein, ca semn al legăturilor strânse dintre cele două state. În ziua următoare, regele Carol I a primit o telegramă de felicitare din partea împăratului german Wilhelm I, și la fel din partea tuturor celorlalți suverani ai Europei.¹⁰

În dimineața zilei de 10 mai 1881, regele și regina au plecat de la Cotroceni la Gara de Nord, aceasta fiind punctul de plecare al cortegiului care trebuia să ajungă în Dealul Mitropoliei. În felul acesta regele a subliniat importanța căilor ferate pentru destinul României, acestea fiind una din operele cele mai importante ale suveranului. „Funcționarii Căilor Ferate aduc perechii domnitoare o adresă cu vignete executate și reprezentând punc-

tele cele mai importante ale rețelelor feroviare; adresa e într-un vagon de miniatură care se mișcă pe șine și de jur împrejur sunt imitații de semnale optice.”¹¹

De-a lungul acestui drum triumfal, în care regele Carol I s-a deplasat călare, iar regina în trăsură cu prințul Leopold și fii săi, impozantul cortegiu a fost salutat cu entuziasm de imensa mulțime a bucureștenilor. Pe coasta Dealului Mitropoliei, de ambele părți ale drumului au fost aliniate delegațiile celor 32 de județe și ale comunelor din toată țara (șase mii de persoane, așadar toți primarii României).

Regele și regina, prințul Leopold von Hohenzollern și fii săi, însoțiți de amândoi mitropoliții au intrat în biserică și s-au închinat la icoanele în fața cărora erau depuse coroanele. Apoi au ieșit din catedrală și au urcat la tribuna regală, înaintea căreia, sub cerul liber, pentru a fi văzuți de toată lumea, s-a celebrat serviciul divin.

Generalii Anghelescu și Racoviță, însoțiți de purtătorii steagurilor decorate în război cu Ordinul „Steaua României” ale regimentelor 4 și 6 de infanterie și 9 și 12 de dorobanți, au adus coroanele înaintea Majestăților Lor. Cei doi mitropoliți asistați de episcopi și de înaltul cler au dat coroanelor binecuvântarea solemnă; 101 salve de tun au salutat evenimentul.

Elementul esențial al ceremoniei din fața Mitropoliei a fost faptul că președintele de Consiliu, Dumitru Brătianu, a prezentat perechii regale spre iscălire un pergament comemorativ în care întru amintirea pentru timpuri viitoare fuseseră înscrise datele cele mai importante ale domniei lui Carol I, alegerea sa prin plebiscit, intrarea în Capitală și jurământul său, ale victoriilor repurtate la sud de Dunăre și în fine a proclamării sale ca rege. Documentul, ilustrat cu o mulțime de imagini istorice, a fost iscălit de rege, de regină, de prințul Leopold von Hohenzollern, de mitropoliți, de miniștrii de președinții Corpurilor legiuitoare și de primul președinte al Curții de Casație. Apoi s-a aplicat pe el marele sigiliu al Statului și a fost dat ministrului Cultelor, V. A. Urechia, ca să-l păstreze în Arhivele Statului.

După terminarea sfințirii Coroanelor, cortegiul s-a îndreptat spre Palatul regal în aceeași ordine de la venire, în aclamațiile mulțimii.

La ora 2 cortegiul a ajuns la Palat. În Sala Tronului, cuplul regal, flancat de prințul

Leopold și de fiii săi, au primit felicitările tuturor demnitarilor veniți cu soțiile lor și ale corpului diplomatic.

Pentru aducerea Coroanelor s-a format un alt cortegiu, menit să illustreze ceremonia ca o încununare a istoriei contemporane românești. Cortegiul era format astfel:

Câte un pluton de toate armele cu muzica militară;

Veteranii de la 1848

Răniții din ultimul război;

Membrii care se mai aflau în viață ai Divanurilor *Ad-hoc* de la 1857;

Mitropoliții în trăsura regală.

Coroanele erau purtate de generali cu asistența coloneilor și flancați de cele patru steaguri decorate cu „Steaua României.”

Urmau toți demnitarii statului, iar cortegiul s-a întins pe toată distanța de la Mitropolie la Palatul regal.

La Palat, generalii au depus coroanele înaintea Tronului, pe lângă care se pun steagurile armatei. Președintele Senatului, Dimitrie Ghica, fiul domnitorului moldovean Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828), și președintele Camerei deputaților, C.A. Rosetti, predau coroanele perechii regale. Discursul omagial este rostit de președintele Senatului, la care regele Carol I a răspuns astfel:

„Prin serbarea de azi se încheie în mod strălucit o perioadă de 15 ani bogată în lupte grele și fapte mari! Sub ocrotirea Constituției și a legilor sale, România a făcut progrese mari; munca neîncetată a bărbaților săi de Stat, vitejia armatei sale și ferma mea încredere în puterile poporului au adus la îndeplinire fierbinte a tuturor. Regatul care e o garanție sigură pentru viitor, e azi înființat!

Cu mândrie primesc această Coroană, care a fost făcută din metalul unui tun stropit cu sângele eroilor noștri și care a fost sfințită de biserică. Ea va fi o mărturie despre timpurile grele și glorioase prin care împreună am trecut și despre unirea ce a domnit între Principe și popor. Însă cea mai frumoasă Coroană pentru Regina și pentru mine este și va fi dragostea și încrederea poporului, căruia i-am consacrat toate gândurile și sentimentele noastre. Înaintea acestor steaguri care au fâlfâit pe câmpurile de bătălie, înaintea acestor Coroane, emblema regalității și în jurul cărora poporul trebuie să

se adune ca și războinicii în jurul acestor steaguri, și înaintea acestor omagii mărețe la care s-a grăbit să ia parte tot poporul, să ne unim cu toții în strigătul scump inimii noastre și care va găsi și azi un ecou puternic în această sală sfințită deja prin atâtea evenimente istorice ale vieții mele: Trăiască scumpa noastră România încoronată azi prin propriile sale merite!”¹²

Dintre demnitarii care au participat atât la ceremonia de la 10 mai 1881 cât și la ceremonii din 15 -17 octombrie 1922, de la Alba Iulia și București, trebuiesc consemnați mai întâi Mihail Pherekyde, ministrul Justiției în guvernul condus de Dumitru Brătianu și în guvernările liberale ulterioare; avea să fie președintele Adunării deputaților în 1914, în fața sa va depune Ferdinand jurământul de rege după moartea lui Carol I la 27 septembrie/ 10 octombrie 1914, și apoi Theodor Rosetti, membru al Înaltei Curți de Casație și Justiție, lider junimist, viitor președinte al Consiliului de miniștri (23 martie 1888 – 22 martie 1889). În timpul mandatului său, la 18 martie 1889, regele Carol I a emis decretul prin care lui Ferdinand, moștenitor prezumptiv al Coroanei, I se conferea titlul de Alteță Regală. Dintre cei meniți unui destin extraordinar, erau obligați să participe la 10 mai 1881 doi tineri ofițeri: sublocotenentul Constantin Prezan care în acel an va începe cursurile Școlii Speciale de Artilerie și Geniu înființată prin decret regal la 7 aprilie, și Alexandru Averescu, care va primi gradul de sublocotenent la 15 iulie 1881. De asemenea este de presupus că au participat și trei liceeni de la liceul „Sf. Sava” din București, fiii lui Ion C. Brătianu: Ion, Constantin și Vintilă. Ion I. C. Brătianu, artizanal României Întregite, încheia atunci penultimul an de studii la sus-menționatul liceu și îl va absolvi în anul următor.

În memoriile sale regele arată că festivitățile încoronării nu s-au încheiat la 10/22 Mai 1881; „ele au ținut trei zile de-a rândul și și-au păstrat peste tot caracterul popular, care le-a deosebit de cele de se întâlneau în Europa. Felul nesilit al românului, căruia I se pare nenatural redarea formei și bontonului, decența nativă a omului de rând, a cărui atitudine nu reclamă niciodată intervenția poliției, și cerul cu soare au contribuit la decurgerea netulburată a serbării curat națională. Splendoarea zilei a doua

a format-o un cortegiu foarte reușit al tuturor breslelor, pe când ziua a treia a fost rezervată unei splendide reviste de trupe¹³. Astfel au defilat ca omagiu înaintea domnitorului, în mod simbolic, toate elementele Statului și vieții culturale, care s-au dezvoltat de la 1866 încoace.”¹⁴

Dezvoltarea pe care a cunoscut-o ulterior idealul național românesc a fost extraordinară. Cităm doar două exemple. La 1 iulie 1883 a văzut lumina tiparului în revista *Convorbiri literare* celebra poezie Doina a lui Mihai Eminescu, care a consacrat pentru eternitate sintagma „De la Nistru pân-la Tisa...” ca teritoriu al națiunii române. Cam în aceeași perioadă în care *Memoriile* regelui Carol I vedeau lumina tiparului traduse în limba română, poetul George Coșbuc glorifica războiul de independență într-o o lucrare ce va căpăta o mare popularitate: *Povestea unei coroane de oțel* (1899).

Jubileul celor 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I, expoziția organizată il lunile iunie – noiembrie 1906 în parcul ce a purtat de atunci numele regelui, un eveniment de o complexitate deosebită a readus în prim plan Coroana de oțel. Cu acel prilej s-a organizat așa-numitul Pavilion regal, o încăpere care „cuprinde în sine coroana de oțel, turnată din metal de tunuri, a Regelui biruitor, coroana de aur a Reginei, apoi daruri făcute în deosebite timpuri Mărilor Lor, precum și lucrări de artă datorite Reginei și mai ales Principesei Maria.”¹⁵

Cu acest prilej s-a hotărât ca domnia regelui să fie prezentată ca o încununare a întregii istorii a românilor din cele mai vechi timpuri până la momentul respectiv, aniversându-se în egală măsură și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani, împăratul Traian și regele Carol I fiind prezentați ca figurile fondatoare ale națiunii române¹⁶.

În acest sens s-a organizat la Arenele Romane un spectacol în regia lui Alexandru Davila, directorul teatrelor, intitulat *Povestea Neamului*, sub forma a 16 tablouri istorice, de la Traian la Carol I, de la 106 la 1906, la care au participat actorii Teatrului Național și elevi de la Conservator. A fost reprezentată o piesă în versuri scrisă de Teodor Dușescu Dușu și V. Leonescu; versurile au fost recitate de artistul V. Leonescu „cu vocea lui formidabilă”.

În Arene au defilat în costumele timpului: romani, daci, barbari, munteni, moldoveni, turci, tătari, leși, unguri etc.

Piesa a avut 16 tablouri alegorice ale tuturor evenimentelor istorice din cele mai vechi timpuri până la 1906:

1. Intrarea lui Traian în Dacia
2. Așezarea coloniei romane în Dacia
3. Năvălirea barbarilor, așezarea slavilor
4. Voievodatele române ale lui Liteanu și Bărbăție, invazia tătarilor
5. Propășirea temeinică a voievodatelor și Stema Țării Românești
6. Descălcițoarea Moldovei, Dragoș-Vodă și Zimbrul
7. Turcii în Europa. Mircea Vodă Basarab și Frederic cel Negru
8. Vlad Țepeș, Stefan cel Mare, Albert al Poloniei, Corvin de Hunedoara
9. Mihai Viteazul. Cele trei coroane¹⁷
10. Matei Basarab, Vasile Lupu, Pravila și școala
11. Tudor Vladimirescu
12. Unirea Principatelor și Alexandru Vodă Cuza
13. Carol I de Hohenzollern întemeietorul dinastiei
14. Războiul neatârării
15. Coroana de oțel și podul peste Dunăre
16. 40 de ani de domnie glorioasă¹⁸

Acestea deveniseră așadar elementele definitorii prin care românii își afirmau acum idealul național, unirea cu românii de peste Carpați, mesaj care răzbătea cu claritate din expoziția jubiliară de la 1906¹⁹.

La înmormântarea regelui Carol I, la 2/15 octombrie 1914, în interiorul catedralei episcopale de la Curtea de Argeș, autoritățile au văzut cum Coroana de oțel devenise pentru țărani obiect de adorație religioasă. Va scrie I. G. Duca:

„În drum spre gară am aflat că se petrecuse o scenă grandioasă. Când miile de țărani adunați acolo au văzut coroana regală, vestita coroană de oțel, s-au repezit să o sărute, iar generalul care o purta a trebuit să parcurgă în câteva ceasuri drumul de la mânăstire la gară, atât de numeroasă era mulțimea de bărbați, de femei, de copii și de moșnegi, care, cu lacrimi în ochi și făcând semnul crucii, cereau, sărutând simbolul regalității, să-și manifeste astfel

dragostea către Coroană și dragostea către cel ce o purtase. Nu ne așteptam din partea popoului nostru, în aparență atât de nepăsător și de sceptic, la o asemenea manifestare dinastică. Am înțeles atunci cât de puțin îi cunoșteam psihologia – am înțeles că poporul nostru are asemenea izbucniri care scapă prevederilor celor ce-l conduc, și am mai înțeles ce caracter greșit, cu fastul nostru occidental și protocolar, dădusem funeraliilor regelui Carol.²⁰

În aceste condiții putem să înțelegem semnificația cu totul deosebită a festivităților de încoronare de la Alba Iulia, la 15 octombrie, și la București, la 16-17 octombrie 1922, ce marcau triumful idealului național românesc prin jertfa supremă a peste 800 000 de fii ai națiunii române. La fel ca la 1881 divergențele politice au umbrit evenimentul mai mult decât ploaia care a însoțit ceremoniile. Liderii Partidului Național condus de Iuliu Maniu nu au participat în semn de protest față de „Coroana ajunsă vasală Brătienilor.”²¹ Nicolae Iorga va arăta însă în memoriile sale că membrii marcant și de rând ai Partidului Național au fost la festivitățile încoronării²². Spre indignarea sa, istoricul află că înalții clericii uniți

și catolici nu au acceptat să participe la slujba religioasă din interiorul catedralei.²³ Cu greu a fost convins generalul Al. Averescu să vină la Alba Iulia „pentru că Brătianu l-a tratat fățiș ca pe trădător al țării sale și a declarat-o în ziarul său, așa că nu poate sta la aceeași masă cu Brătianu, dacă acesta nu retractează calomnia.”²⁴

Considerăm că cel mai potrivit lucru este să prezentăm albumul comemorativ care s-a publicat atunci, *Cartea Încoronării*, mai precis partea în care sunt descrise festivitățile de la Alba-Iulia și București, pentru că regăsim aici toate elementele de continuitate analizate mai sus și sublinierea triumfului visului național românesc.

*

CARTEA ÎNCORONĂRII
ALBUMUL COMEMORATIV
AL
ÎNCORONĂRII MM.LL.
REGELE FERDINAND ȘI REGINA MARIA
LA ALBA IULIA
ÎN 2/15 OCTOMVRIE 1922
(Desene Alex. Manolescu)

Tipărit în București, anul 1923, Tipografia Carmen-Sylva,
str. Episcopiei, 3. SĂRBĂTORIREA ÎNCORONĂRII SU-
VERANILOR ROMÂNIEI MARI

La Alba Iulia – În Capitală – În toată țara

ÎNCORONAREA

După ce prezintă pe scurt domnia regelui Întemeietor Carol I, care a ridicat România la un prestigiu nemaîntâlnit până atunci și după o trecere în revistă a Războiului de Întregire, autorul cronicar arată că:

„Totul trebuia pecetluit prin Încoronarea celui dintâi Rege al României Mari – și aceasta a avut loc în anul una mie nouă sute douăzeci și doi, în ziua a 15-a lunii lui Octombrie după stilul cel nou. Iar ca loc al Încoronării a fost aleasă, ca un simbol, Alba Iulia – cetatea în care cu peste patru sute de ani mai înainte marele voievod Mihai Viteazul mai înfăptuise, dar numai pentru o scurtă durată, unirea aproape a tuturor românilor sub același sceptru.

Clipa punerii Coroanei de Oțel pe capul M. S. Regelui Ferdinand I a fost una din sărbătorile cele mai mari ale neamului nostru și a fost

Reprezentanții Clerului Mozaic: Șef rabin Dr. Jacob Niemirower, București, și Marele Rabin I.L. Zirelsohn, deputat de Chișinău

cinstită cum se cuvine timp de 3 zile de toată suflarea românească și de toți aliații cari ne-au trimis ca soli de prietenie tot ce au avut mai de seamă la ei: Vlăstare din familii împărătești și generali al căror nume s-a înscris cu cele mai glorioase litere în cartea Istoriei.

Și parcă abia în clipa aceea țara și-a dat seama cât de mare și cât de puternică este.

Suveranii ei Încoronăți peste o țară întinsă, bogată și vitează, cu gineri Regi peste două țări prietene și mari, iar succesiunea la tron asigurată până peste două generații prin principele moștenitor Carol al cărui fiu de neam regesc și prin mamă crește voinic, românește, ca o speranță într-un viitor și mai mare și mai frumos.

E atât de mare Regele acestei țări mari încât din piepturile cari i-au salutat pline de cel mai fierbinte avânt Încoronarea, a izbucnit spontan: Trăiască Împăratul. Și nimeni, român sau oaspe străin nu s-a mirat – tuturor li s-a părut firesc aceasta căci România Mare e de fapt o mare împărăție a românilor.

Dar să povestim pe scurt ca să rămână ca veșnică amintire pe cartea aceasta menită să nu piară, cum s-a sărbătorit Încoronarea celui dintâi Rege al României Mari.

Pentru Încoronare s-a ridicat anume la Alba Iulia o măreață catedrală a cărei construire a durat mai bine de un an și care s-a sfințit cu puțin înainte de ziua aleasă: 15 Octombrie 1922.

Cu o zi înainte de ziua Încoronării au sosit de dimineața la Alba Iulia, Mitropolitul Primat al țării, ceilalți mitropoliți și toți episcopii ortodocși din România. Au sosit de asemenea peste 70 de generali de seamă. Iar țărâtime a venit cu zecile de mii de nu-i mai încăpea orașul.

În aceeași zi puțin mai târziu au sosit în orașul Încoronării și d. Ion I. C. Brătianu, primul ministru al țării, însoțit de d. general Mărdărescu, ministru de război și de alți miniștri.

Primul ministru și ministrul de război aduceau cu sine cele două coroane cu cari a doua zi aveau să fie încoronați suveranii. Ambii au luat loc într-o trăsură regală ținând pe câte o perniță coroanele. Cel dintâi ducea coroana de oțel a M.S. Regelui, iar cel de-al doilea coroana de aur a M.S. Reginei.

Coroanele au fost duse cu solemnitate până la Catedrală. Două escadroane de jandarmi călări în mare ținută au încadrat trăsura și s-a

Ion I. C. Brătianu, prim-ministru, și generalul Gheorghe Mărdărescu, Ministrul de Război, ducând Coroanele Regale la Catedrala din Alba-Iulia

format un cortegiu care defilând de-a lungul stradelor frumos împodobite cu drapelul tricolor, cu ghirlande de brad și de stejar, cu flori, cu covoare naționale și înțesate de lume în haine de sărbătoare, a ajuns la catedrală unde o companie a dat onorurile militare.

La intrarea în Catedrală d-nii miniștri au fost întâmpinați de Î.P.S.S. Mitropolitul Primat care a luat coroanele regale și le-a depus în altar oficiind un scurt serviciu religios.

În tot cursul zilei, după aceea, trenuri peste trenuri, automobile și trăsură, au adus în oraș pe înalții dregători ai țării, alți generali și ofițeri superiori și lume cum nu s-a mai văzut vreodată.

Familia Regală a sosit la Alba Iulia a doua zi, 15 Octombrie, la ora 9 și jumătate dimineața, venind cu trenul. Pe peronul gării onorurile militare au fost date de elevii școlii militare de infanterie și o companie de onoare, iar Imnul triumfal de primire a fost intonat de fanfara Regimentului 90 Infanterie. De față, pe peron erau toți miniștrii țării și misiunile străine.”

Primarul orașului Încoronării, d. Aurel Sava²⁵, a primit pe suverani salutându-i cu următoarele calde cuvinte:

„Majestatele Voastre, vă rog să-mi permiteți ca să Vă salut în numele locuitorilor orașului Alba Iulia, cetatea sfântă, care a fost sămburele atâtor generații de români. Prezint Majestateilor Voastre cele mai profunde sentimente de devotament la locuitorilor orașului, urându-Vă bun venit pe acest pământ sfânt, care a primit și a adăpostit și pe marele Voevod Mihai. Vă rog ca după datinele vechi strămoșești să gustați pâinea și sarea sa. Trăiască Majestatele Voastre! Trăiască întreaga Dinastie!”

După aceasta Majestatele Lor trec în revistă trupele.

De la gară s-a format cortegiul în drum spre Catedrală. Suveranii au luat locul în trăsura de gală, precedată de două plutoane din escorta regală și de trăsura mareșalului Curții. Trăsura Suveranilor era încadrată de generalii Christescu și Cihoschi. Venea apoi trăsura cu principii moștenitori, încadrată de generalii Stratilescu și Razu, după care urmau ceilalți generali călări și două plutoane din Regimentul 4 Roșiori²⁶.

În cortegiu se încolonavă apoi: drapelul în tregea oștiri române cu gârziile lor de onoare, precum și școlile militare de Infanterie, Geniu,

Artilerie, Cavalerie și Administrație, Școala de subofițeri de la Slobozia etc.

Iar pe deasupra cortegiului, la o mărime înălțime de peste 2000 de metri, plutea majestuoasă o escadrilă de avioane.

Prin străzile înțesate de lume, în cari portul național ținea loc de frunte, pe sub balcoane bogat împodobite cu ghirlande de flori și de verdeață, cu covoare și chilimuri, cortegiul parcurge sub o ploaie de flori neîntreruptă drumul până la catedrală. Aclamațiile și uralele cele mai calde făceau să vibreze întreg văzduhul.

Trupele de la catedrală, de sub comanda colonelului Todicescu, au dat și aci onorurile militare.

Coborând din trăsură și intrând în biserică, Suveranii se urcă pe tronurile lor. Misiunile străine și corpul diplomatic se așează la dreapta tronului M.S. Regelui, iar la stânga tronului M.S. Regina se așează miniștrii țării și înalții dregători ai Statului.

*

Acum începe serviciul religios al Încoronării Suveranilor.

Î.P.S.S. Mitropolitul Bălan citește evanghelia.

Î.P.S.S. Mitropolitul Primat al țării a citit după aceasta rugăciunea pentru prosperitatea tronului și a țării și a sfințit coroanele Regale.

Î.P.S.S. Mitropolitul Pimen al Moldovei a citi o rugăciune ocazională.

Iar arhierii și diaconii au citit ecteniile.

Corul societății corale „Carmen” a intonat apoi imnul „Vrednic este...”

Î.P.S.S. Mitropolitul Primat înmânează după aceasta d-lui președinte al Senatului Coroana M.S. Regelui și d-lui președinte al Camerei Coroana M.S. Regina.

Acum Majestatele Lor ies în pridvorul Catedralei unde se formează un nou cortegiu care conduce pe Suverani până la baldachinul sub care se face Încoronarea.

Toate persoanele invitate, miniștrii, înalții demnitari militari și civili și misiunile străine, ieșind din biserică, iau loc în urma Suveranilor, în ordinea cerută de protocol, constituind acest cortegiu.

Generalii purtau mantiile Regale, iar președinții Senatului și Camerei, purtând Coroanele Suveranilor, iau loc sub baldachinul Încoronării, încadrați fiind de episcopi.

*

Mantia de Încoronare a M. S. Regina i-a fost dată în dar de însuși poporul român, care prin lista de subscripție publicată de ziarul „Universul” a strâns ban cu ban, dând fiecare după puterile sale și aducând suma trebuincioasă.

Cu alcătuirea din punct de vedere artistic a desenului acestei mantii a fost însărcinat pictorul român d. Costin Petrescu, mare cunoscător al îmbrăcăminteii voievozilor noștri pe care i-a pictat de atâtea ori și care a desemnat mantia regală după chipul vechilor mantii de origină din Bizanț, cunoscută mai pe urmă sub numele de Dalmatică.

Această formă de mantie a fost adoptată de către cavalerii de Malta și a devenit după aceea tradițională în ceremonialul capetelor încoronate.

În privința decorațiunii, autorul ei, d. profesor Costin Petrescu, a ținut să se inspire din străvechiul chip românesc de a ornamenta bisericile și documentele religioase, urmând totuși, un spirit ornamental, care amintește bogăția costumelor oltenesti.

Pe o stofă cu totul de aur, prin care se strevede o nuanță purpurie, este aplicată o grea pelerină împodobită cu împletituri, înflorată cu broderii de aur, cari închid într-un elipsoid un M încoronat.

Bordura de sus a acestei pelerine se prelungește de-a lungul întregii mantii coborându-se pe umeri și ocolind toată rotunjimea marginelor poalelor care se desfășoară pe o lungime de mai mult de 7 metri.

Pe piept două mari paftale de aur, înlănțuind într-un chip foarte bogat faldurile mărginașe; motivul care domină această bordură este un ornament bizantino-românesc inspirat de podoabele de la mănăstirea Secul, împletind în mișcarea lui niște găitane care de 7 ori părăsesc linia marginii, spre a da naștere unui chenar de spice de grâu, în care sunt 7 chenare mai mici ce cuprind fiecare câte una din mărcile celor cinci ținuturi românești²⁷ și cele două steme ale familiei Hohenzollern și Coburg, obârșii ale Suveranilor. Aceste chenare se sfârșesc în partea lor de sus printr-o podoabă curat națională, care închide crucea albă a M. S. Regina Maria.

Ca o încadrare a acestui chenar este aplicată o bandă de blană de hermină.

Suprafața întregii mantii este presărată de floricele stilizate, ce amintesc ornamentele des întrebuințate de vechii noștri zugrăvi.

Execuția mantiei a fost încredințată d-nei Elena Niculescu Frunzeanu, directoarea școlii de sericicultură și țesătorie din București, care cu măiestrie a alcătuit o mantie de o valoare artistică netăgăduită. Este o adevărată fală pentru țară că avem o școală în care s-a putut executa o asemenea lucrare, care poate sta cu mândrie alături de mantia de încoronare a Majestății Sale Regelui și veștmintele I. P. S. Mitropolitului Primat Miron Cristea, cu toate că acestea au fost lucrate în cel mai mare atelier de broderie artistică din Paris.

Desenul mantiei M. S. Regelui este datorit tot d-lui Costin Petrescu. Mantia este din catifea bogată cu podoabe de aur și cu mărginile îmblănite cu hermină albă.

Felul de podoabă al găitanelor și fireturile de aur ale mantiei M. S. Regelui este în general același ca și la mantia M. S. Regina, spiritul dominant al ornamentației fiind tras din același izvor. În amănunțimi însă, așa cum se și cuvine, podoabele de deosebesc între ele.

*

Suveranii intră astfel sub baldachin. Acesta era format dintr-un acoperiș frumos lucrat și împodobit cu coroana regală, acoperișul fiind înălțat pe sulii de formă veche al căror ascuțit e prevăzut cu o lamă de secure și care se numesc halebarde.

Sub baldachin iau loc și domniile președinții ai Corpurilor Legiuitoare care se așează față în față cu Suveranii.

D. Mihail Pherechide, președintele Senatului, care a înmănat și Regelui Carol Coroana sa la Încoronare²⁸, înmânează M.S. Regelui Ferdinand I coroana de oțel a Regilor României.

Aceasta e clipa supremă din serbarea Încoronării celui dintâi Rege al României Mari.

Majestatea Sa Regele Ferdinand ia coroana și și-o așează singur pe cap.

Apoi Suveranul Încoronat ia și coroana de aur din mâinile d-lui președinte al Camerei; M. S. Regina, potrivit obiceiului îngenunchează în fața Suveranului care îi pune coroana pe cap.

După aceea M. S. Regina ridicându-se, Suveranii, tot potrivit obiceiului, se îmbrățișează și se sărută ca un simbol al statorniciei Dinastiei.

Regele Ferdinand și Regina Maria

Atât de simplu se povestește măreața clipă a Încoronării – atât de simplu fiindcă vorbele sunt prea sărace în cuprinsul lor ca să cuprindă atâta bogăție de mărire. De aceea lăsăm minții cititorului să își închipuie tot ce nu pot spune vorbele.

Clipa a fost anunțată lumii prin tradiționalele o sută și una de lovituri de tun, și toate clopotele catedralei și ale bisericilor au prins să sune.

Poporul a izbucnit în urale care nu se mai sfârșeau. Iar toate muzicile militare cari se aflau de față au intonat imnul Regal și imnul Încoronării.

După aceasta d. Pherekyde luând cuvântul, rostește astfel discursul său de Încoronare:

„Anii cari au trecut de la suirea Majestății Voastre pe Tronul neuitatului Rege Carol, au mărit strălucirea și gloria coroanei făurite din oțelul unui tun de la Plevna – coroana primului rege al României independente.

Coroana pe care aleșii țării o prezintă astăzi M. Voastre este coroana primului Rege al României întregite, cu hotarele de la Tisa la Nistru și la Marea Neagră.

Realizarea idealului visat de generațiile trecute, dobândită de M. V. cu ajutorul marilor aliați și grație sacrificiului generos a sute de mii

de copii ai țării este astăzi un fapt împlinit și încoronarea M. V. consacră faptul istoric și-l așează în plină lumină.

Coroana de oțel va aminti pururea românilor exemplele de iubire de țară, de devotament absolut, de energie neclintită, date de Regele lor, atât de inimos secondat de M. S. Regina; va aminti locuitorilor de la țară intrarea lor în viața publică și dobândirea proprietăților pământului pe care îl muncesc.

Nu este un bun român, Sire, care să nu aducă azi M. V. tributul său de iubire și de credință, într-un cuvânt, într-un cuget, toți urează călduros să trăiți ani mulți fericiți și glorioși, asigurând tot mai cu temeiu prosperitatea și propășirea neamului.”

*

Di. M. Orleanu, președintele Camerei, rostește și d-sa față de M. S. Regina, următoarea cuvântare:

„Majestate!

Cu mândrie românii Vă încoronează și câte urări nu se fac azi în cele mai îndepărtate unghiuri ale țării pentru fericirea Voastră și a familiei Voastre, căci întruniți toate virtuțile pe care Doamnele din epoca eroică a trecutului, le aveau! Comoara de bunătațe ce sufletul vos-

tru posedă o răspândiți ca o rouă binefăcătoare asupra nenorociților.

Dar acolo unde rolul Vostru, Majestate a atins culmi sufletești a fost atunci când furta se abătuse cu atâta violență asupra țării noastre, încât unii credeau că totul s-a sfârșit și atunci M. V. a fost între acei cari n-au pierdut nicio clipă măcar credința în succesul final și Ați dat tuturor exemplul de bărbăție și nădejde, așa că-n vremurile viitoare Veți o pildă de aceia ce trebuie să fie o Regină.

Se va spune pe atunci în basmele poporului nostru, că a fost odată ca niciodată, că dacă nu ar fi fost nu s-ar fi povestit, o țară mare și frumoasă, cu câmpii și plaiuri, munți și ape, cum numai ea avea în lume, și în acea țară o Împărăteasă și bună și frumoasă și înțeleaptă, a împărățit alături de viteazul Ei Soț peste un popor cuminte ce-I adora.

Și-au avut Ei copii mulți, băieți niște feți-frumoși, fete adevărate Ilene Cosânzene, dar așa de frumoase, încât la soare te puteai uita, dar la ele ba.

Și-au venit de peste nouă mări și nouă țări crai vestiți să le pețescă, căci aiurea nu găsea crăiese așa de mândre și mai cuminte. Și basmul se va înșira mereu povestind de mărețele fapte ale acestor Împărați.

Terminând fac o urare, ce împreună cu mine o face tot poporul: Să dea Dumnezeu, încheie d-nul Orleanu, ca la vatra țării românești norocul să-și alegă pentru totdeauna lăcașul, iar Vouă, Sire și Doamnă, Vă urez ca drumul Vostru tot înainte să vă fie semănat cu flori."

*

După aceasta ia cuvântul Majestatea Sa Regele rostind pentru țara întreagă următoarele cuvinte:

„Cu adâncă emoțiune primesc în chip solemn această Coroană moștenită de la neuitatul și înțeleptul meu unchiu, ca un simbol al vitejiei românești și al unirii între Domn și Țară.

Plină de strălucire s-a așezat ea, acum 41 de ani pe capul primului rege al României, după războiul de independență și proclamarea Regatului. A-tot-puternicul ne-a învrednicit s-o vedem și mai strălucită astăzi când, în urma grelelor lupte purtate de întreaga suflare românească, ea simbolizează îndeplinirea aceluia mare și sfânt dor secular: unirea tuturor țărilor locuite de Români.

Dea Domnul ca această Coroană, împreună cu acea a scumpei mele soții și vrednică tovarăse de muncă și suferință pentru binele obștesc, să încununeze de neam în neam pe iubiții noștri urmași într-o Românie pururea glorioasă și fericită.

Sus inimile! Și să glăsuim, după chipul strămoșilor: Aceasta este ziua pe care a făcut-o Domnul să ne bucurăm și să ne veselim într-în-sa, și unii pre alții să ne îmbrățișăm; să zicem „fraților” și celor ce ne urăsc pe noi. Să iertăm toate pentru sfânta unire.

Așa să fie!”

Cuvântul Majestății Sale e luat de patru crainici ca să fie vestit în cele patru părți ale lumii.

*

După ceremonie Suveranii pornesc spre palatul catedralei, tot sub baldachinul care este purtat de ofițeri din Regimentul 1 și 4 vânători, în timp ce mulțimea salută prin călduroase și îndelungi urale.

Înalții oaspeți, demnitarii civili și militari, misiunile militare streine și ceilalți asistenți la ceremonie se formează în cortegiu și urmează pe Suverani până la Palat.

În pavilionul regal, Majestățile Lor semnează următorul act comemorativ:

„Noi, Ferdinand I, Regele României, urmând la tron prin dreptul de moștenire în ziua de 28 Septembrie 1914, după trecerea la cele veșnice a slăvitului Nostru unchi Carol I cel care cu ajutorul marilor patrioți, prin înțelepciunea și bărbăția poporului și vitejia oștirii a cucerit independența și a întemeiat regatul, am început cu binecuvântarea lui Dumnezeu Domnia Noastră în zilele grele de mari primejdii, dar și de mari nădejdi.

Cea dintâi grijă a Noastră a fost ca neamul, în fruntea căruia M-a așezat pronia cerească, să nu piarză prilejul de a-și asigura dreptul de a trăi netrunchiat și de sine stătător.

Luptele, jertfele și toată truda generațiilor trecute, care de-a lungul veacurilor au izbutit să înalțe treptat dar sigur clădirea trainică a Statului Nostru independent Îmi luminau zarea și Îmi întăreau sufletul întru împlinirea datoriei Mele sfinte de domn și de Român, cu încrederea în Dumnezeu și în puterea de viață a neamului.

Îndemnat de cuvântul întregului popor și ajutat de sfatul aceloră, cari cu credință s-au închinat țării și tronului, Am purtat războiul întregirii neamului și biruind restriștile, Am văzut înfăptuită unitatea națională de atâta vreme așteptată.

În ziua de 9 April 1918²⁹, Basarabia s-a alipit de patria mamă; în ziua de 28 Novembre 1918, Bucovina a revenit la vatra strămoșească, iar la Alba Iulia, în ziua de 1 Decembre 1918, Banatul, Ardealul și părțile ungurene s-au declarat într-un singur glas unite pentru vecie cu Regatul român.

Spre a chema binecuvântarea lui Dumnezeu asupra acestor mărețe fapte din care a ieșit România Mare și spre a le da o consfințire în fața scumpului nostru popor, Ne-am adunat cu toții la Alba Iulia, străvechea cetate a Daciei romane și gloriei lui Mihai Viteazul, și aici, azi 15 Octombrie 1922, de față fiind membrii Familiei regale, represintanții Suveranilor și țărilor aliate și amice, Senatul și Adunarea deputaților, căpeteniile armatei, membrii tuturor corpurilor constituite ale țării și Academiei române și Universităților, delegațiile comunale urbane și rurale din întreaga țară și represintanții tuturor profesiunilor, Ne-am încoronat Eu și scumpa mea soție Maria, părtașa suferințelor și bucuriilor mele și ale țării, pentru ca neuitată să fie amintirea zilei de zi am întocmit și subscris în al nouălea an al domniei Noastre acest de față document.

FERDINAND
MARIA³⁰

Vedem așadar toate elementele constitutive ale încoronării de la 1881, slujba religioasă, încoronarea de data aceasta în adevăratul sens al cuvântului, ținută tot sub cerul liber în fața tuturor autorităților statului și a poporului, și semnarea actului comemorativ.

Au urmat apoi în sala palatului catedralei felicitările înalților oaspeți și reprezentanți ai țărilor aliate, ale misiunilor străine și ale demnitarilor civili și militari cari rând pe rând s-au închinat în fața suveranilor. În ziarul său Neamul Românesc, istoricul Nicolae Iorga a consemnat prezența reprezentanților diplomați ai statelor învinse Germania, Austria și Bulgaria și absența reprezentantului ungar aflat în concediu în perioada aceea.

A urmat apoi în sala Unirei un mare prânz de 80 de tacâmuri.

La masa lungă din mijloc, au luat loc M.S. Regele care avea în dreapta sa pe Mitropolitul primat, ducele de York³¹, infantele Spaniei³², primul ministru I. I. C. Brătianu, etc., în stânga M.S. Reginei luaseră loc ducele de Genova³³, regina Marioara a Serbiei, Infanta Spaniei, principesa moștenitoare a României Elena, mareșalul Foch, generalul Berthelot etc. A fost așadar o reuniune a nobilimii înrudite cu casa regală românească.

Perpendicular cu masa lungă erau alte 15 mese mai scurte, unde au mai luat loc restul invitaților, și anume: foștii miniștri, reprezentanții Curților de Casație, Compturi, ai Parlamentului, Academiei, Universității, secretari generali din ministere, reprezentanți ai Camerei de comerț și industrie, decanul baroului, reprezentantul Sindicatului ziariștilor din București, etc.

La masa de mijloc a celor 15 mese perpendiculare, care venea în fața Suveranilor erau așezați membrii corpului diplomatic.

În același timp cu masa regală s-a servit o altă masă de câteva sute de tacâmuri pentru parlamentari, invitați, ziariști, etc., în sala teatrului Caragiale din parc.

După banchet, toată lumea a trecut să asiste la defilarea trupelor ce s-a făcut pe câmpia de lângă cetate, unde în Decembrie 1918 s-a făcut proclamarea Unirei.

Terenul a fost pregătit anume: pe o întindere de peste un kilometru s-au clădit două tribune imense, admirabil împodobite cu covoare tricolar, cu stema Țării, Vulturul României cu aripele deschise împodobeau colțarele tribunelor.

În fața tribunelor s-a înșiruit un public imens.

Tribuna din dreapta avea jilțuri în piele roșie. În această tribună au luat loc infanta Spaniei, Beatrice, într-o splendidă mantie violetă; regina Maria a Jugo-Slaviei în mantie de hermină; regina Elisabeta a Greciei, în blană cenușie. Apariția Reginei Elisabeta a Greciei, care fusese multă vreme greu bolnavă a fost salutată cu aplauze frenetice. Apoi, principesa Elena, moștenitoarea României, într-un splendid costum gris-fer, alături de sora ei, principesa Irina a Greciei, în bleu, și principesa Ileana alături de ducele de Genova.

În spatele Familiei regale au luat loc membrii guvernului, remarcându-se fost președinte al Adunării deputaților din 1919, Nicolae Iorga, doamnele de onoare, soțiile miniștrilor noștri și ale diplomaților; apoi miniștri pleni-potențieri. În tribuna a doua au luat loc foștii miniștri, parlamentarii, presa și ceilalți invitați.

Regele în uniformă de vânător de munte, Regina Maria în uniformă de colonel de roșiori, ambii pe cai albi, urmași de prințul Carol în uniformă de general de vânători de munte, prințul Nicolae, locotenent de vânători, pe cai murgii; apoi mareșalul Foch, generalul Berthelot, misiunea militară franceză, reprezentanții caselor domnitoare, toți călări au sosit la ora 3 după amiază printre cele două tribune ca să treacă în revistă trupele care erau așezate dincolo de locul defilării. Apoi s-au întors așezându-se: Suveranii călări între cele două tribune, având în spate pe mareșalul Foch, generalul Berthelot, ducele de York, infantele Spaniei și ceilalți ofițeri.

Sosirea Suveranilor în fruntea convoiului călări a fost salutată cu nesfârșite urale de mulțimea adunată.

S-a început defilarea. Nouă muzici unite au deschis marșul triumfal. Mareșalul Foch, marele comandant al armatelor aliate în timpul războiului și trimis al Franței salută pe Suverani. Defilarea e deschisă de micii dorobanți, băieți și fete în admirabile costume albe³⁴. Trecerea lor produce entuziasm. Urmează legiunile cercetașilor, apoi defilarea drapelului Regimentelor sub comanda generalului Cihoski.

Urmează școlile militare de cavalerie, artilerie, infanterie, marină, apoi divizia vânătorilor de munte, condusă de prințul Carol și colonelul Rasoviceanu³⁵; apoi vânătorii de munte, defilând și prințul Nicolae ca locotenent. Urmează Divizia (Ordinului) Mihai Viteazul, sub comanda generalului Scărișoreanu. Defilează apoi M.S. Regina Maria în fruntea Regimentului 4 Roșiori. Urmează mateloții, escorta regală. Tancurile încheie defilarea.

M.S. Regina Maria, când a defilat în fruntea Regimentului 4 Roșiori, a dat onorul cu cravașa. Regina purta o minunată căciulă gris închis cu insignele de colonel.

Ploaia încetând, defilarea s-a făcut pe un timp bun, ceea ce a făcut ca asistența să fie enormă. Populația și invitații au ovaționat tot timpul trupele care defilau.

Micii dorobanți care au deschis defilarea au fost obiectul unei manifestațiuni speciale.

În tot timpul defilării peste 20 de avioane au zburat deasupra câmpului.

Toată asistența aplauda frenetic la trecerea fiecărei unități, admirând ținuta trupelor.

Defilarea s-a terminat la orele 6 seara.

Reginei noastre, care a venit călare și luase loc în fața avant-scenei Familiei regale, (înaintea) începerii defilării i s-a făcut o manifestație specială. I s-a strigat „Trăiască Maica neamului românesc.” De asemenea Suveranul a fost obiectul unei manifestațiuni călduroase. S-a strigat cu însuflețire în repetate rânduri: „Trăiască bunul român – regele Ferdinand I, regele tuturor românilor.”

Ziaristii străini care asistau la defilare și serbări, și-au exprimat via admirație pentru poporul român, pentru Suverani și armată.

Ținuta trupelor a fost perfectă, a stârnit admirația unanimă.

Mareșalul Foch impresionat, a adus elogiile armatei noastre spunând: „Sunt convins acum, când am văzut ostașii voștri, de patriotismul, disciplina, însuflețirea și vitejia armatei române de care s-a auzit atâta bine.”

De asemenea și-au exprimat admirația și celelalte misiuni militare.

După defilare, toată lumea s-a dus la gară, unde s-a făcut Suveranilor ovațiuni entuziaste.

La Gară, M. S. Regele s-a întreținut cu demnitarilor români și străini.

La plecare, la gară, M.S. Regele și A.S.R. Principele Carol au exprimat în special mulțumiri generalului Averescu care era îmbrăcat în uniformă, că a asistat la solemnitatea încoronării, generalul fiind fostul comandant al armatei a doua din Moldova.

La orele 6.30 trenul regal a plecat în uralele generale ale acelor prezenți.

Au urmat apoi celelalte trenuri conform programului.

La orele 9 a fost o mare retragere cu torțe. Muzicile militare au cântat în tot timpul nopții.

*

A doua zi, 16 Octombrie, Serbările încoronării au continuat în Capitala Țării, București.

Pavilionul regal a fost ridicat pe bulevard, lângă statuia lui Mihai Viteazul de unde suveranii trebuiau să primească defilarea armatei și a cortegiului istoric.

În gara Mogoșoaia în vederea serbărilor, a fost făcut un peron aparte de peronul gării și cu ieșirea de-a dreptul în șoseaua Kiseleff.

La orele 10 fără un sfert a sosit în gara Mogoșoaia trenul special al invitaților din care au coborât: Infantele Spaniei cu infanta Beatrice, sora reginei Maria, Ducele de York, Mareșalul Foch, generalul Berthelot, principele Paul al Jugoslaviei³⁶, generalul Weygand, ducele de Genova și ceilalți invitați.

La orele 10 dimineața și-a făcut apariția trenul regal care a trecut noaptea în gara Pantelimon. Trenul regal era împodobit cu ramuri de brad și steaguri tricolore.

La orele 10 și un sfert în gara Mogoșoaia s-a format cortegiul regal în fruntea căruia mergeau gorniiștii Regimentului 6 vânători și muzica Regimentului 4 Roșiori.

După muzică au urmat trupele tuturor regimentelor. În urma drapelului urma M.S. Regele Ferdinand călare pe un cal alb urmat de ofițerii generali trimiși ai statelor amice, cum și ofițerii generali combatanți.

M.S. Regelui i-au urmat trei trăsură din cele numite à la Daumont. În prima trăsură erau: M.S. Regina Maria, Regina Elisabeta a Greciei și A. S. R. Principesa Elena.

În a doua trăsură erau Regina Maria a Jugoslaviei și A. S. R. Principesa Ileana.

În a treia trăsură erau Infanta Beatrice a Spaniei și Principesa Irina a Greciei.

Trăsurile regale erau escortate de către patru maiori și erau urmate de un escadron din regimentul de escortă regală.

Cortegiul astfel format s-a îndreptat spre Arcul de triumf.

De-a lungul șoselei erau înșirați cei 10 000 de primari, în costumele lor locale, de un pitoresc deosebit.

La Arcul de triumf cortegiul regal a fost întâmpinat de membrii comisiei interimare care formau municipalitatea de atunci, în frunte cu Gheorghe Corbescu³⁷, președintele ei. Acesta a salutat pe M.S. Regele cu următoarea cuvântare:

„Sire,

Cu bucurie sfântă, populațiunea orașului a ieșit întru întâmpinarea Majestăților Voastre, astăzi când încoronați la Alba Iulia ca Rege

și Regină a României Mari și întregite, pașiți glorioși și iubiți prin acest simbol al biruinței.

Mândră și fericită de a adăposti în sânul ei, căminul duios al augustei voastre familii, leagănul scumpelor odrasle ale dinastiei, în jurul cărora București au trăit și lacrimile zilelor negre și lacrimile limpezi ale zilelor albe, populațiunea Capitalei înduioșată până în adâncul simțirilor ei prezintă Majestății Voastre acest simbol tradițional al țării, pâinea și sarea.

Bine ați venit în Capitală, rege glorios.”

M.S. Regele, vădit mișcat a răspuns astfel:

„Cu vie emoțiune primesc astăzi tradiționala pâine și sare, semnul urărilor de bună venire.

Sunt patru ani de când în acest loc am fost salutat când am venit în fruntea armatei glorioase.

Arcul acesta va reprezenta și gloria României în timpurile de grele suferințe.

Cunoașteți sentimentele mele pentru cetățenii Bucureștilor, care în orice ocaziune mi-au arătat credință și dragoste.

La urările D-voastră de bună venire, vă răspund: Bine v-am găsit.”

*

Cortegiul regal și-a continuat apoi drumul în uralele a zeci de mii de cetățeni către Sfânta Mitropolie, parcurgând Calea Victoriei, Str. Carol, Cheiul Dâmboviței și Bulevardul Mariei.

La Mitropolie încă de la orele 10 și jumătate începuseră să sosească membrii Corpului diplomatic, miniștrii și înalții demnitari.

Cortegiul Regal a sosit la orele 12 fără un sfert în fața celei mai de seamă biserici a țării.

Familia Regală a fost primită de președintele Consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu și de casele civilă și militară ale Curții.

Slujba religioasă a fost oficiată de Mitropolitul Primat Miron Cristea, înconjurat de întregul Sinod. După te-Deum Familia Regală și invitații ei au trecut în sediul Camerei deputaților, unde s-a servit o gustare.

De aici în automobile, au pornit la statuia lui Mihai Viteazul, unde în pofida vremii

nefavorabile – ploaia care cădea neconținut – a continuat programul serbării.

*

În aceeași ordine după cum sosise la Mitropolie, cortegiul regal a sosit la statuia lui Mihai Viteazul, luând loc în pavilionul anume ridicat în fața acestuia.

Fanfara militară anunță printr-un marș triumfal defilarea cortegiului istoric.

Cele 15 grupuri ale impozantului cortegiu au înfățișat paginile cele mai glorioase ale istoriei naționale.

Epoca Daco-Romană (Anul 104) – Acest grup este format din călăreți reconstituind armata Daco-Romană și remarcându-se în fruntea lor Împăratul Traian și Regele Decebal.

Epoca legendară (Descălecătoarea), reprezentând cetele primilor luptători români din vremea lui Dragoș-Vodă și Radu-Negru.

Seria principalelor epoci istorice. – *Mircea-cel-Bătrân și Alexandru-cel-Bun*, în vestminte reconstituite după frescele timpului, urmați imediat de curtenii lor, *Marele Vornic, Marele Pârcălab, Hatmanul și Aga Polcovnicul.*

Epoca lui Ștefan-cel-Mare și Vlad-Țepeș. – Oastea moldoveană și munteană înșirată în chip de alai domnesc se desfășoară astfel: *Marele Vornic* apare în capul oastei și este urmat apoi de *Steagurile* moldovenesc și muntenesc cu străjile lor.

Epoca lui Mihai Viteazul. Acest grup închipuie intrarea triumfală a lui Mihai în Alba Iulia.

Singur și distanțat de ceilalți, pe un cal alb, în armură și cu bogată mantie domnească trece *Mihai Viteazul*, sprijinind pe coapsa dreaptă buzduganul domnesc.

Voievodul este urmat de Sfatul vitejilor săi căpitani: Banul Manta, Banul Mihalcea, Vornicul Preda Buzescu, Radu și Mihail Calomfirescu, Căplescu Udrea, Dan și Stoica Fărcaș.

Epoca Matei Basarab – Vasile Lupu. În urma domnitorilor vine *Sfatul boierilor mari* în fruntea cărora călăresc *Spătarul și Armașul* purtând spadele domniei.

Epoca Dimitrie Cantemir – Constantin Brâncoveanu.

Revoluția din Transilvania. – *Horia, Cloșca și Crișan.* – În fruntea Moșilor revoluționari merg *Buciumătorii* (cu tulnice).

După ei vin cei trei șefi, *Horia* în mijloc, *Cloșca* și *Crișan* înlături.

Înapoia lor vine *Steagul revoluției*, pe care se vede crucea deasupra unei inimi străpunsă de spadă și cu inscripția „Horia Rex Daciae floreat.”

Revoluția din Muntenia (1821). Tudor Vladimirescu. – Acest grup reconstituie intrarea lui Tudor Vladimirescu în București în Martie 1821.

Steagul Albastru al revoluției, reconstituit după cel autentic, având în dreapta un preot cu crucea în mână, e urmat de o străjă de panduri. Vine după aceea singur: „Domnul Tudor.” Înapoia lui vin căpitanii Căcalețeanu, Cioranu, Ghencea și Caravia, apoi:

Anul 1848: Revoluția din Ardeal. Avram Iancu. – Buciumătorii merg înainte. Steagul revoluției între doi lăncieri cu garda de moți trec în grup având un preot în mijlocul lor.

În urma acestui grup apare o ceată din vestita „*Gardă Națională*.”

La oarecare distanță de acest grup trece singur: Avram Iancu („craiel munților”).

Un alt grup simbolizează aceeași epocă în Principate cu mișcarea de dezrobire politico-militară a anului 1848.

Un grup de *lăncieri* și un altul de Dorobanți de județ cu ofițerii lor precedează carul alegoric *al redeșteptării*.”

O femeie înaripată, în costum alb de Arhanghel, ținând spada în mâna dreaptă și trâmbița deșteptării în mâna stângă, domină în partea superioară a carului, stând în picioare în mijlocul unui cerc de flori.

În partea din față a carului un grup frățesc de *tineri bonjuriști*, bătrâni boieri și țărani, cu panglici tricolore pe piept, purtând steagul deșteptării, pe care stă scris „*Frăție și Dreptate*” sfășie foile „Regulamentului Organic”³⁸.

Restul carului în mod simetric este completat de tineri revoluționari, țărani și boieri ce s-au lepădat de ranguri și privilegii.

Acest car, împodobit cu ghirlande de flori, stofe și covoare, e tras de șase cai, conduși de surugii în costumele lor tipice.

Carul este urmat de pompierii (din Dealul Spirei) cu parucicul lor, după cari vin călări: Dorobanți de județe.

Anul 1859, Unirea Principatelor. – Acest grup înfățișează prima pagină a realizării Uni-

tății noastre naționale "sub sceptrul unii singur Domnitor."

În fruntea tuturor merge *Tamburul major* în capul fanfarei sale.

Un grup de lăncieri de rând călăresc înaintea *Steagurilor Domniei*.

În urma lor, câțiva ofițeri de rând din Stabul Domnesc, conduc lăncieri *de rând* și *de nerând*.

La o mică distanță de ultimul șir soldătesc vine „Carul alegoric” *al Unirii*.

În mijlocul și partea înaltă a carului, pe un tron de flori, stau două fete reprezentând „*Țările surori*” ținând între ele tricolorul desfășurat al Unirii.

Într-o desfășurare spirală de sus în jos se înlănțuie o horă de țărani, țărance și tineri „unioniști”, iar în mijlocul lor un taraf de lăutari în anterie și giubele cântă „Hora Unirii”.

Carul este împodobit cu flori și embleme și escortat de un grup de călăreți dorobanți de poștă.

Anul 1877. Independența. – Acest grup simbolizează epopeea războiului pentru Independența definitivă a României și se desfășură în ordinea următoare: un grup de roșiori urmat de un altul de călărași în ținuta de campanie, trec înainte. Vine după aceea o trupă de pedestrime.

Vine după aceea „Carul alegoric” reprezentând *Reduta de la Grivița*.

Pe o platformă superioară a redutei „*România liberă*”, reprezentată printr-o țarancă înfășurată cu tricolorul României, încununează pe eroii de la Grivița, Valter Mărăcineanu, Gheorghe Șonțu și Dimitrie Giurăscu.

Mai în față, lângă un tun turcesc, Maiorul Candiano cu sergentul Grigore Ioan, cel care a capturat steagul otoman.

În urma carului călăresc *tunari* (în tunici) și *călărași* (în bluze).

Anul 1918, Triumful Final. Întregirea Neamului. – Întregul cortegiu istoric se încheie cu grupul care reprezintă realizarea visului național „Unirea întregului neam românesc” prin bravura și virtutea soldatului nostru.

Ca o viziune a vitejiei strămoșești, *un car de triumf roman* tras de patru cai (quadrigiu) servește de introducere a simbolului „Victoriei naționale”.

Doi legionari romani pedestri conduc carul, ținând frânele cailor.

În carul aurit în dreapta și în stânga stau în picioare „doi ostași romani” ținând în mână *trâmbițe de alamă*.

Între ei pe un suport mai înalt o femeie aripată, reprezentând „Victoria” ține în mâna stângă drapelul nostru tricolor, iar cu dreapta întinsă încununează cu lauri fruntea gloriosului sărbătorit, înfățișat printr-un simplu *soldat român*.

Soldatul ocupă locul principal la parapetul carului.

După o distanță mai mare apar câteva rânduri compacte de *cavalerie românească* în ținută de campanie și care precedează carul alegoric al „Unirii tuturor românilor”.

Carul reprezintă un *adăpost blindat* către care se desfășoară niște tranșee ce înconjoară de trei părți adăpostul.

Pe delușorul acestui adăpost, între sârme ghimpate „patru țărance” îmbrățișate, reprezentând „*Ținuturile românești unite*” (România Veche, Ardealul, Bucovina și Basarabia) se detașează pe un disc, pe care se vede reprezentată *Stema* actuală a țării.

Din tranșee și adăpost apar soldații neclințiți la posturile lor.

Pe platforma anterioară a carului se vede o grupă din Crucea Roșie „legiunea eroinelor” ce și-au făcut datoria în preajma frontului.

În urma carului unirii, și în chipul *colăcerilor* unei frumoase nunți, apar cinci grupe distincte de țărani călări în portul ținuturilor românești și cu care se sfârșește cortegiul.

Fiecare grup poartă în alai steagul prapur al ținuturilor respective.

Astfel grupul Munteniei duce *Vulturul*, grupul Moldovei duce *Zimbrul*, grupul Ardealului duce stema celor *șapte cetăți*, grupul Banatului duce *Leul* și grupul Dobrogei duce *Delfinii*.

Fiecare epocă e primită cu urale ce nu mai conțin și florile se amestecă printre picăturile de ploaie, mai multe decât acestea, căzând de prin balcoane, aruncate de pe case ori de lumea de pe trotuare.

Primiți cu aceleași furtunoase aplauze și cu aclamații ce nu mai conțin urmează defilarea celor zece mii de primari ai țării.

Pe județe, purtând în frunte pancarta cu numele județului, frumos aliniați într-o frumoasă împerechiare de vârste, în porturile pitorești ale ținutului fiecăruia, primarii trec rând pe rând prin fața ochilor Suveranilor și ai mulțimei reprezentând întreaga țară.

Seara a avut loc o masă de gală la Palatul Regal, la care au luat parte 200 de invitați, toți demnitarii statului și foștii miniștri.

Găzduirea marilor oaspeți a fost făcută astfel: A. S. R. Ducele de York, Ducele de Genova și principele Paul Karageorghevicici la palatul Cotroceni, Contele de Broqueville în casa d-lui Florescu, ministru plenipotențiar, Mareșalul Foch la palatul Barbu Știrbei³⁹, generalul Jorkeer la casa Geblescu, generalul Henri Berthelot la legația Franței.

A doua zi la prânz, a avut loc marea masă a primarilor, la cari au participat aproape 10 000 de persoane.

Mesele au fost puse în parcul Carol I, unde a fost marea Expoziție națională din 1906. Cât de mare a fost masa rezultă din faptul că pentru ea s-au întrebuințat 540 de metri cubi de scânduri.

Oaspeților li s-a dat ca amintire urcioarele și cămile din care au băut la masă, toate anume fabricate cu acest prilej⁴⁰.

Înainte de masă toți primarii s-au strâns în Arenele Romane unde au salutat pe suverani care apoi le-au vizitat masa.

În după-amiaza zilei de 17 octombrie Regele Ferdinand și Regina Maria au primit la Palat felicitările guvernului, ale Senatului, ale Camerei, ale Clerului reprezentat prin I.P.S.S. Mitropolitul Primat, ale Magistraturei, Academiei și Universității, ale Consiliului superior tehnic, al Consiliului superior administrativ, ale Ateneului, și ale diferitelor corporațiuni de meseriași și gustori.

Cronicarul își încheie relatarea arătând că: „Între timp s-au dat serbări și festivaluri la teatre și s-au ținut conferințe cari să preamăreasă mărețul act istoric.

Astfel marile serbări ale Încoronării primului Rege al României întregite au durat trei zile.

În afară de Alba Iulia și de Capitală, marea clipă națională s-a sărbătorit pretutindeni în restul țării; de la hotarul de Apus până la cel de Răsărit, de la Miază-Noapte până la cel de Miazăzi. În toate colțurile țării, până și în cel

mai îndepărtat de orice drum umblat, ziua aceasta mare s-a cinstit cum se cuvine ca să nu rămâie suflet de om pe pământul țării care să nu se fi bucurat și el de sărbătoarea României.

Iar cei cărora le-a fost hărăzit norocul să ia parte la sărbătorirea din Capitala Țării, și mai ales primarii, au povestit pretutindeni minunata Încoronare a suveranilor noștri, ca să rămâie vie în mintea tuturor ca și aceștia s-o povestească urmașilor lor, așa cum se cuvine.⁴¹

Încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria de la Alba Iulia de la 15 octombrie 1922 și-a împlinit astfel întru totul misiunea de a sublinia continuitatea cu încoronarea de la 10 mai 1881, respectând toate aspectele definitorii marcate atunci și a simbolizat plener realizarea idealului național românesc. Acest din urmă aspect fost exprimat în modul cel mai grăitor în inscripția de pe fațada de nord a Arcului de Triumf din București: „*După secole de suferințe creștinește îndurate și lupte grele pentru păstrarea ființei naționale, după apărarea plină de sacrificii a civilizației umane, se împlini dreptatea și pentru poporul român prin sabia Regelui Ferdinand și gândul Reginei Maria.*”

NOTE

¹ *Cartea Încoronării. Albumul comemorativ al Încoronării M.M. L. L. Regele Ferdinand și Regina Maria, la Alba Iulia, la 2/15 Octombrie 1922*, București, 1923, p. 36. În continuare se va cita Cartea Încoronării...

² Din Prusia, devenită la 18 ianuarie 1871 Germania, fusese adus Carol I din ramura catolică a dinastiei de Hohenzollern, rudă de sânge a împăratului Napoleon al III-lea, protectorul României.

³ În scopul de a cointeresa Austro-Ungaria la apărarea independenței și suveranității României guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu încheiasă o convenție comercială cu Viena în iunie 1875 care garanta desfacerea avantajoasă a produselor industriale austro-ungare pe teritoriul românesc. Pe larg în Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți 1866-1916*, Editura Silex, București, 1992, p. 37.

⁴ Germania și Austro-Ungaria formau așa numita „Ligă a Păcii” la care Italia va adera în mai 1882, iar România va face același lucru, în secret, la 30 octombrie 1883.

⁵ Vezi Sorin Cristescu, *Regele Carol I în rapoarte diplomatice austro-ungare 1877-1914*, Editura

Paideia, București, 2013, vol. I, pag. 87, doc. nr. 25 Hoyos către Haymerle, București, 12/24 noiembrie 1880.

⁶ Apud Simona Nicoară, *Ceremonia și serbarea încoronării regelui Carol I și a reginei Elisabeta (10-12 mai 1881)*, în *Caiete de Antropologie Istorică, Monarhia Modernă românească, Anul XVI, nr. 134, ianuarie-iunie 2019*, p. 35-36. De menționat faptul că 3,10 lei era prețul unui gram de aur.

⁷ *Memoriile Regelui Carol I de un martor ocular*, ediție Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, vol. IV, p. 392. În continuare se va cita *Memoriile...* Greutatea coroanei este 1.115 grame, iar desenarea ei a fost opera pictorului Theodor Aman.

⁸ Simona Bodale, *Organizarea ceremoniilor încoronării de la 10 mai 1881*, în *Xenopoliana, XIV, 2006, nr. 1-4*, pp. 113-114. Același lucru rezultă evident din descrierea pe care ne-a lăsat-o regele Carol I în *Memoriile...*, pp. 397 – 398.

⁹ Conform pactului de familie încheiat la Sigmaringen, la 12 noiembrie 1880. Textul său în *Memoriile...*, pp. 365-366.

¹⁰ *Memoriile...*, pp. 394.

¹¹ *Ibidem*, p. 395.

¹² *Ibidem*, pp. 397-399.

¹³ Defilările au avut loc la statuia lui Mihai Viteazul din fața Universității. Defilarea breslelor a început cu Societatea studenților, tinerii studioși fiind îmbrăcați în costume, reprezentând toate epocile, de la romani și daci, la personajele medievale și moderne: Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu și alții, apud Simona Nicoară, op. cit., p. 35.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 400 – 401. În ziua de 12 mai nu s-a putut organiza nimic din cauza unei ploii torențiale. Defilarea trupelor a avut loc în ziua de 13 mai, vezi însemnarea din acea dată din *Jurnalul regelui Carol I* ediție îngrijită de Vasile Docea la Editura Polirom, vol. 1, 2007, p. 72.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Pavilionul Regal la Expoziție*, în ziarul „Neamul Românesc”, nr. 18 din 9 iulie 1906. Nu este locul să cităm aici observațiile pe cât de critice pe atât de îndreptățite ale istoricului la adresa aspectului deplorabil al soldaților care stăteau de gardă la Coroane și la cele 43 de drapele glorioase ale războiului de neatârnamare.

¹⁶ Pe larg descrierea acestei expoziții în Constantin Bacalbașa, Bucureștii de altă dată, vol. III, București, 1933, p. 135 și urm. Vezi și Andrei Florin Sora, *Expoziția jubiliară din 1906. Considerații preliminare*, în *Revista Erasmus*, nr. 12/2001, București, Editura Ars Docendi, 2001. Costurile s-au ridicat la circa 6,5 milioane lei din care s-au recuperat prin încasări circa 1,5 milioane lei cf. Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea, lumea românească 1900-1908*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 397.

¹⁷ Dacă la 8 noiembrie 1874, dezvelirea statuii lui Mihai Viteazul din fața Universității, principele Carol scrisese în memoriile sale despre domnitorul muntean ca învingător al turcilor la Călugăreni, în august 1595, la 1906 versurile din *Povestea Neamului* aveau o semnificație ce nu putea să treacă neobservată: „După atâtea mari izbânde, câștigate-n mari prigoane/Mihai-Vodă se încunună strălucit cu trei coroane/Iar sub sceptru-i stă tot neamul românesc, ce-i rânduit/Pe pământul dintre Tisa până la Nistru-n răsărit!/Ceas măreț, l-al cărui sunet, sfânta neamului dorință/Sub Mihai Biruitorul falnic și-a luat ființă!”

¹⁸ Pe larg în ziarul *Acțiunea conservatoare*, Anul I, nr. 58, 11 iulie 1906, p. 3.

¹⁹ Cât de nedreaptă apare în această lumină cuvântarea teologului ardelean Romulus Cândea (1886–1973), *Încoronarea de la Alba Iulia. Cuvântare ținută la ședința festivă a Universității în Sala Sinodală în ziua de 17 Octomvrie 1922*, Cernăuți, 1922, unde autorul a prezentat istoria românilor, istoria devenirii nației române, dar de la Tudor Vladimirescu a sărit direct la... regele Ferdinand!: „Un șir lung de suferinți, un șir lung de vitejii, un șir lung de experiențe sufletești au alcătuit în noi acea dragoste de neam care s-a făcut identică cu seeta după unire. Acest gând unic, care se afla treaz în colțurile tănuite ale sufletului nostru, l-a stăpânit deopotrivă pe Regele nostru ca și pe cel din urmă ostaș al său. Gândul nirii a pătruns pe aripele lui fermecate în sufletele țăranilor din umilele lor colibe. și când prințul moștenitor Ferdinand trecea cu oștirile sale în 1913 Dunărea, țăranii aceia simpli, îmbrăcați în haina de ostaș, fără multă învățătură. Fără învățatura înaltă câștigată pe la cele Universități din Apus, s-au revărsat voioși peste câmpiile Bulgariei, știind că izbesc de aci într-o mare împărăție care ținea milioane de frați în robie.” (pp. 14-15).

²⁰ I. G. Duca, *Memorii*, ediție Stelian Neagoe, Editura Expres, București, 1992, vol. 1 Neutralitatea, pp. 98-99. Atitudinea țăranilor și nu numai a lor a fost comentată de toată presa; în acele momente Coroana de oțel era purtată pe o pernă de catifea de colonelul Berindei și maiorul Eraclie Nicolescu, vezi de pildă *L'Indépendance roumaine*, 4(17) Octombrie 1914, p. 2.

²¹ Expresia îi aparține lui Nicolae Iorga care folosit-o la 19 ianuarie 1922 pentru a justifica absența sa de la ceremonia botezului prințului Mihai, fiul moștenitorului tronului Carol și al soției sale, Elena. Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. 3, p. 262. Vezi și caricaturile din ziarul *Adevărul* care îl prezentau pe Ion I.C. Brătianu drept cel care a permis încoronarea de la Alba Iulia.

²² *Ibidem*, p. 343.

²³ Ibidem, pp. 341-342. În plus, la 7 septembrie venise de la Vatican vestea că biserica romano-catolică refuză să-i permită regelui „să se încoroneze într-o biserică românească, de către un prelat român. Dacă va încerca îl vor anatemiza.” Vezi Regina Maria a României, *Însemnări zilnice 1922*, traducere Sanda Racoviceanu, Editura Historia, București, 2006, vol. IV, pag. 273, însemnare din 3 octombrie 1922.

²⁴ Ibidem, pag. 303, însemnare din 3 octombrie 1922.

²⁵ Aurel Sava, primar al orașului Alba Iulia (octombrie 1919 – iunie 1931).

²⁶ Pentru remarcabilele ei calități de călăreț, principesa Maria fusese numită comandant onorific al acestui regiment încă din 1894.

²⁷ Muntenia, Moldova, Ardealul, Bucovina și Basarabia. Fiecare din aceste provincii a fost reprezentată prin câte o fată îmbrăcată în costumul național specific provinciei respective.

²⁸ În realitate am văzut că la încoronarea regelui Carol I de la 10 mai 1881, coroana i-a fost înmănată de președintele Senatului de atunci, Dimitrie Ghica; Mihail Pherekyde a participat la ceremonia de la 10 mai 1881 în calitate de ministru de justiție în guvernul condus de Dumitru Brătianu.

²⁹ Este data pe stilul nou care se va introduce în anul 1919; unirea Basarabiei cu România a fost proclamată la 27 martie/9 aprilie 1918.

³⁰ *Cartea Încoronării...*, pp. 2-18.

³¹ Viitorul rege George al VI-lea al Marii Britanii (1936 – 1952), tatăl defunctei regine Elisabeta a II-a.

³² Principele Alfonso de Orleans y Borbón era căsătorit cu Beatrice (1884-1966), sora mai mică a reginei Maria.

³³ Prințul Tomasso, al doilea duce de Genova (1854-1931), prinț italian, nepotul regelui Victor Emmanuel al II-lea. Sora sa, Margherita de Savoia-Genova (1851-1926) s-a căsătorit cu regele Umberto I al Italiei (1878-1900). Singurul lor copil a fost

regele Victor Emmanuel al III-lea (1900-1947). În timpul Marelui Război, ducele de Genova a fost adjunctul regelui în calitatea sa de Comandant suprem al forțelor armate.

³⁴ În anul 1905 apăruse *Manualul Micului Dorobanț*, realizat de C. St. Justin și tipărit la Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bayer – București. Lucrarea era pentru „uzul claselor primare, urbane și rurale” și cuprindea zicători, proverbe și poeme patriotice în versuri. În cuvântul introductiv, dedicat A.S.R. principele Carol, autorul prezenta pe scurt apariția primei companii de mici dorobanți. Inițiatorul a fost căpitanul Ioan Chirițescu din Regimentul 4 Ilfov No. 21 Acesta a dorit „să învețe pe român, ca de mic copil să știe să țină o pușcă în mână, să crească mânuind-o, și să-și formeze astfel educația, în cât la epoca intrării în armată el sa fie cu trupul și cu sufletul un oștean deosebit”. După multe „cheltuieli și străduințe”, la parada de 10 Mai 1905, prin fața regelui Carol I a defilat „o ceată de copilași îmbrăcați în tradiționalul costum al vechiului dorobanț, viteazul și neîntrecutul dorobanț care a luptat la Grivița, Plevna, Opanez și Smârdan.”

³⁵ În text: Radoviceanu.

³⁶ Principele Paul (Pavle) va fi regent al Iugoslaviei (1934-1941) după asasinarea regelui Alexandru I Karageorgevici la Marsilia, la 9 octombrie 1934.

³⁷ Matei Gheorghe Corbescu (1876-1923), om politic și jurnalist român, membru marcant al Partidului Național liberal, prefect al Capitalei (1908-1910) primar al Capitalei (februarie – decembrie 1922).

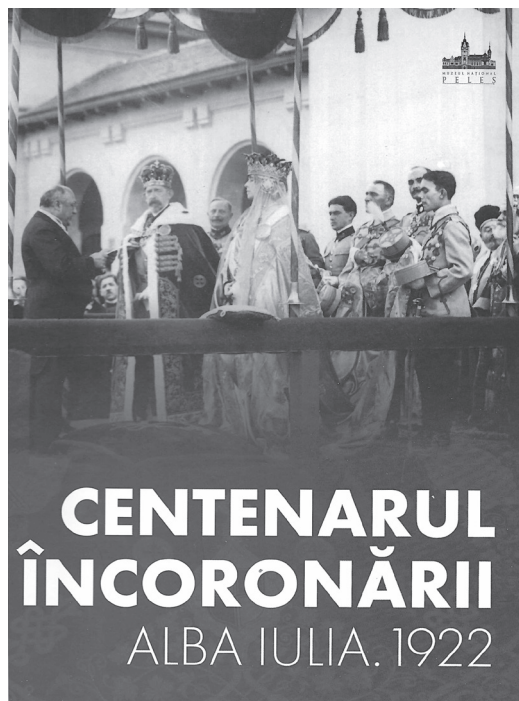
³⁸ Aluzie la ceremonia grotească de batjocorire a Regulamentului Organic din 12 septembrie 1848.

³⁹ Palatul Știrbei, Calea Victoriei nr. 107.

⁴⁰ Așa cum se procedase și la încoronarea țarului Nicolae al II-lea, la 14/26 mai 1896, sărbătoare de tragică amintire prin catastrofa de pe câmpul Hodinka, unde peste o mie de oameni au murit călcați în picioare de ceilalți participanți.

⁴¹ *Cartea Încoronării...*, pp. 32-33.

EXPOZIȚIE ȘI MONOGRAFIE: ÎNCORONAREA DE LA ALBA IULIA, 1922 MUZEUL NAȚIONAL PELEȘ

În ziua de 15 octombrie 2022, în prezența unei numeroase asistențe, s-a vernisat expoziția consacrată Centenarului Încoronării de la Alba Iulia. Proiectul, organizat de Muzeul Național Peleş, a cuprins piese de o excepțională valoare, unele expuse pentru prima dată publicului.

Astfel, se pot admira coroana de aur a reginei Maria, realizată de firma pariziană Falize, sceptrul regelui Ferdinand I, creație a Casei René Boivin, din Paris, meniul dineului din data de 15 octombrie 2022, de la Alba Iulia, și monede jubilară emise cu ocazia evenimentului și cu ocazia celei de-a cincea aniversări a Încoronării primilor regi ai României Mari (1928/29). Toate aceste piese au fost puse la dispoziție de Muzeul Național de Istorie, partener principal al expoziției.

La rândul său, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I” a adus la Sinaia uniforma de general de corp de armată a regelui Ferdinand I și mantiile domnitorilor Vlad al IV-lea și Bogdan al II-lea. Acestea au făcut parte din cortegiul istoric ce a defilat la București în ziua de 16 octombrie 1922.

Un exponat rar este *Jurnalul* zilnic original al reginei Maria, ce se găsește în patrimoniul Arhivelor Naționale. Publicarea lui acum câțiva ani a fost de natură să lămurească o serie de aspecte ale deciziilor politico-militare din anii Războiului de Întregire, cât și raporturile sinuoase din interiorul clasei politice românești. Tot Arhivele Naționale au expus publicului programele Serbărilor Încoronării și elogii adresate cuplului regal.

Pe lângă aceste trei instituții menționate, la organizarea expoziției au contribuit și numeroși donatori, persoane fizice. Aportul acestora a fost menționat de dr. Narcis Dorin Ion, directorul general al Muzeului Național Peleş și curatorul acestui eveniment expozițional de excepție.

Cu prilejul vernisării expoziției a fost lansată și monografia *Centenarul Încoronării de la Alba Iulia. 1922*, coordonator și coautor fiind dr. Narcis Dorin Ion, directorul general al Muzeului Național Peleş. Lucrarea cuprinde 14 studii având 13 autori, personalități reprezentative ale vieții științifice și culturale românești. Academicianul Ion Aurel Pop, președintele Academiei Române, analizează temeiurile monarhiei constituționale la români, insistând și asupra semnificației Încoronării de la Alba Iulia. Academicianul Răzvan Teodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, evocă succint trăsăturile veacului care s-a scurs de la istoricul act al Încoronării, iar

prof. univ. dr. ing. Nicolae St. Noica, membru de onoare al Academiei Române și director general al Bibliotecii prestigioasei instituții, prezintă procesul construcției Catedralei Încoronării.

Dr. Narcis Dorin Ion are două consistente studii referitoare la oaspeții de seamă prezenți la Serbările Încoronării și la arhitecții și pictorii care au avut contribuții esențiale la buna organizare și desfășurare a ceremoniilor de la Alba Iulia și București. Prof. univ. Ion Giurcă analizează contribuția substanțială a armatei române la marile evenimente, dr. Mircea Alexandru Hortopan, directorul de patrimoniu al Muzeului Național Peleş, prezintă pe larg desfășurarea Ceremoniilor Încoronării, iar părintele arhimandrit Policarp Ghițulescu, consilier patriarhal și directorul Bibliotecii Sfântului Sinod, rolul Bisericii Ortodoxe Române și al mitropolitului primat Miron Cristea.

Istoria coroanelor purtate de cei doi suverani și a scepstrului regal sunt abordate de dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, directorul Muzeului Național de Istorie, dr. Cornel Ilie, director adjunct al aceleiași instituții, și prof. univ. Ioan Opriș.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, Corina Dumitrache analizează mantiile purtate de cuplul regal, iar Carmen Tănăsioiu, conservator la Muzeul Național de Artă al României, se ocupă de iconografia regelui Ferdinand și a reginei Maria, regăsită în diverse monumente din țară.

Lucrarea are un aspect grafic remarcabil, iar iconografia este foarte bogată, cu multe fotografii inedite. Este un adevărat album, o bijuterie editorială, care onorează din plin marele eveniment de acum un secol – Încoronarea de la Alba Iulia.

Redacția

PARTICIPAREA STRUCTURILOR ARMATEI ROMÂNE LA SERBĂRILE ÎNCORONĂRII DE LA ALBA-IULIA ȘI BUCUREȘTI (15-17 OCTOMBRIE 1922)

Apărută la Editura Militară, lucrarea este rezultatul inițiativei și a activității de cercetare a unui colectiv din cadrul Depozitului Central de Arhivă al Arhivelor Militare Naționale Române, format din Oana-Mihaela Burghelea, Georgeta Dumitriu, Cosmina Lăzărescu, Alin Pârveu, coordonatori fiind colonelul (rtr.) prof. univ.dr. Ion Giurcă și colonelul Liviu Corciu. Cartea a fost lansată în deschiderea celei de-a XVI-a ediții a Salonului de carte „*Polemos*” – *istorie, științe politice, securitate și apărare*, la 19 octombrie 2022.

De asemenea, cartea a fost prezentată în avanpremieră și la cea de-a III-a ediție a *Congresului Național al Istoricilor Români*, eveniment organizat la Alba Iulia, în perioada 8-10 septembrie 2022, de către Universitatea „1 Decembrie 1918”, împreună cu Academia Română și Comitetul Național al Istoricilor din România.

Sursă de informații autentice cu privire la modul în care a avut loc pregătirea și desfășurarea *Serbărilor Încoronării* și, în același timp, dovadă incontestabilă a rolului deosebit de

important pe care instituția militară l-a avut în concretizarea acestui eveniment de anvergură națională și istorică, cartea conține 451 de documente inedite, ordonate cronologic, emise într-o perioadă cuprinsă între mai 1920 și octombrie 1922, selecționate, în special, în urma cercetării documentare a fondurilor de arhivă create de către Secretariatul general al Ministerului de Război.

Ultima parte a lucrării este rezervată unui indice de nume, elaborat tot în interesul facilitării cercetărilor documentare, și unei colițe foto, în care sunt reproduse clișee originale din colecțiile aflate în patrimoniul Muzeului Național Peleş și Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, cărora, și pe această cale, le adresăm mulțumiri pentru generoasa colaborare, precum și din fototeca Arhivelor Militare Naționale Române.

Activitatea de identificare și selecție a documentelor a început încă de la sfârșitul anului 2020, sub coordonarea prof. univ. dr. Ion Giurcă, a continuat în paralel cu activități specifice de scanare

și tehnoredactare, și s-a concretizat, cu sprijinul nemijlocit al Editurii Militare, într-un timp record, în măsură a fi adusă la cunoștința publicului în preajma datei care a marcat centenarul evenimentului.

Lucrarea confirmă nu numai amploarea *Serbărilor Încoronării*, ca eveniment în sine, ci se constituie și într-o cronică mondenă, consemnând participarea unor importante personalități ale epocii, în frunte cu prințul Albert, duce de York, cel care a devenit ulterior rege al Regatului Unit sub numele de George al VI-lea, alături de mareșalul Ferdinand Foch, fost comandant al armatelor aliate pe frontul de vest, cel care, cu numai câțiva ani mai înainte, dictase germanilor în *Pădurea Compiègne* termenii armistițiului care a marcat încetarea Primului Război Mondial.

Cititorul avizat va avea acces la dovezi ale faptului că armata a privit acest eveniment ca pe o autentică operațiune militară și a emis nu numai documente de selecționare a personalului militar participant, de planificare a afluirii și defluirii trupelor, de sprijin logistic ori de instrucție, dar a planificat și a pus în operă și un impresionant dispozitiv de securitate, destinat protecției înalților oaspeți și a personalului participant la eveniment, cu măsuri de pază și siguranță dimensionate la amploarea evenimentului, inclusiv pentru spațiul aerian.

Dincolo de faptul că au constituit un eveniment de anvergură națională, *Serbările Încoronării* de la Alba Iulia și București au reprezentat și o nemaîntâlnită provocare logistică având în vedere amploarea participării maselor populare: zeci de mii de delegați, pe lângă alte mii de militari deja cantonați în satele și comunele din jurul celor două orașe, pentru care armata a asigurat și distribuit hrana în cele două zile de ospăț popular.

Nu în ultimul rând, arată și contribuția societății civile, oameni de știință și de cultură precum pictorul Costin Petrescu, responsabil de latura artistică a evenimentului, ori inginerul Anghel Saligny, președintele *Comisiei Încoronării Suveranilor*, al căror rol în realizarea costumelor din cortegiul istoric, a decorurilor ori în coordonarea activităților și resurselor, a fost de necontestat.

De asemenea, cercetarea documentelor poate revela celor interesați indicii privind înzestrarea armatei române de acum mai bine de 100 de ani, faptul că România avea în dotare artilerie grea, armament automat, tancuri și aeroplane, ce constituiau nu numai repere ale celor mai noi cuceriri ale științei și dezvoltării tehnologice de la acea vreme, dar plasau armata română în aceeași categorie cu armatele celor mai dezvoltate țări din Europa și din lume.

Dincolo de toate acestea, culegerea de documente privind *Serbările Încoronării* reprezintă și o dovadă materială a frumuseții muncii breslei arhiviștilor care, prin eforturi susținute, cu răbdare și profesionalism, au reușit să adune din tezaurul aflat în păstrare și să aducă în fața contemporanilor un fragment de istorie, cu grija și responsabilitatea unor specialiști conștienți de răspunderea pe care o au atât față de istoria națională, cât și față de generațiile viitoare.

*Colonel LIVIU CORCIU **

* Directorul Arhivelor Militare Naționale Române.

CENTENARUL ÎNCORONĂRII LA MUZEUL MILITAR NAȚIONAL – EXPOZIȚIA „DRUMUL CĂTRE ÎNCORONAREA DIN ANUL 1922”

Centenarul Încoronării din anul 1922 este evenimentul care s-a aflat în atenția celor mai importante instituții muzeale la acest sfârșit de an, iar Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, grație patrimoniului său deosebit, s-a alăturat acestora printr-un amplu demers expozițional dedicat evenimentului care a încheiat simbolic procesul de unificare a tuturor românilor într-un singur stat. Intitulată „Drumul către Încoronarea din anul 1922”, expoziția face o paralelă între încoronarea Regelui Carol I din 1881 și cea din 1922, urmărind cele mai importante etape care au făcut posibile ceremoniile de la Alba Iulia și București și a fost vernisată, nu întâmplător, de *Ziua Armatei Române*, tocmai pentru a evidenția rolul important al acestei instituții în buna organizare și desfășurare a acestor festivități.

Prima parte a expoziției este dedicată încoronării din 1881, iar pe lângă fotografiile și documentele referitoare la acest eveniment se află câteva piese deosebite din colecțiile muzeului, între care amintim: uniforma de general *en-chef*, ținuta de ceremonie, care a aparținut regelui Carol I, o foarte frumoasă rochie din catifea, cu o bogată broderie din fir de mătase, cu motive florale, *Albumul carelor alegorice de la Încoronarea din 1881* și, nu în ultimul rând, prototipul coroanei realizate din țeava unui tun otoman capturat la Plevna de armata română, realizat la Arsenalul Armatei.

Trecerea la partea a doua a expoziției, care este dedicată ceremoniilor de la Alba Iulia și București din zilele de 15, 16 și 17 octombrie 1922, este realizată printr-o serie de imagini care ilustrează rolul avut de suveranii României în timpul Primului Război Mondial, în realizarea unirii din 1918 și recunoașterea acestui fapt în plan internațional.

În ceea ce privește desfășurarea ceremoniilor din 1922, în cadrul expoziției sunt marcate toate cele trei zile de festivități, atât prin imagini, cât și prin obiecte de patrimoniu. Astfel, pentru ziua de 15 octombrie 1922, amintim uniforma Regimentului 1 Vânători „Principele Moștenitor Ferdinand”, cu însemnele de mareșal, care a aparținut Regelui Ferdinand I, și uniforma Regimentului 4 Roșiori „Regina Maria”, cu însemnele de general de brigadă de cavalerie, care a aparținut suveranei, ținută pe care aceasta a purtat-o la parada militară care a avut loc la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922, dar și la 1 decembrie 1918, în București, la întoarcerea din Moldova. De asemenea, pot fi admirate portretele suveranilor purtând însemnele regalității, realizate de *Foto Royal*, unul dintre atelierile fotografice acreditate pentru a realiza imagini la aceste ceremonii, dar și obiecte personale, cum ar fi stiloul și sigiliul care au aparținut Regelui Ferdinand I sau o tabacheră și un ceas care au aparținut Reginei Maria.

Piesa de excepție din patrimoniul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, care se află în prim-planul expoziției, este *Trăsura regală de gală* care i-a adus pe suverani la Biserica Încoronării de la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922, dar care a fost folosită și la București, în cea de-a doua zi a Festivităților Încoronării, la 16 octombrie 1922, de Regina Maria, fiica acesteia,

Regina Elisabeta a Greciei și Princesesa Irina a Greciei la deplasarea de la Gara Mogoșoia spre Arcul de Triumf și Mitropolie. Realizată de firma JACOB LOHNER & Co. din Viena, Austria, a fost comandată pentru a fi folosită în ceremonialuri cu caracter oficial, la deschiderea sesiunilor parlamentare etc. Această trăsură face parte din colecția de „Atelaje și harnașamente” și, pentru a crea atmosfera evenimentului, dispunerea acesteia a fost ambientată și cu livrele purtate de personalul administrativ al Casei Regale.

În cea de-a doua zi a Festivităților Încoronării din 1922, un punct important l-a reprezentat parada *Cortegiului istoric și etnografic* din fața statuii lui Mihai Viteazul, de la Universitate, a cărei organizare a fost coordonată de pictorul Costin Petrescu, din însărcinarea Comisiei Încoronării. Pentru ilustrarea acestui moment, alături de imagini și documente de epocă referitoare la tematica expoziției, pentru prima dată sunt expuse mai multe piese din cadrul colecțiilor de „Drapele” și „Uniforme militare românești”, care au intrat în patrimoniul muzeului încă din anul 1923 și anume drapele ale provinciilor istorice și mantii realizate pentru reprezentarea epocilor celor mai importanți domnitori din istoria românilor, etalate la parada de la București din ziua de 16 octombrie 1922, realizate la Teatrul Național și Atelierul Central de Confecții al Armatei, din catifea, mătase, fir aurit și blană, după reprezentările iconografice din epocă ale domnitorilor, aceste piese deosebite au fost create după indicațiile pictorului Costin Petrescu și cu sfaturile avizate ale marelui istoric Nicolae Iorga. Amintim aici mantiiile pentru așa-numitele „Tabouri istorice” referitoare la epocile domnitorilor Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Vlad II Dracul, Ștefan Tomșa, Matei Basarab, Constantin Cantacuzino, Ștefan al III-lea, Bogdan I, Petru Rareș, Radu de la Afumați, s.a. În ceea ce privește drapelele realizate pentru parada aceluiași Cortegiu istoric și etnografic, care se regăsesc în cadrul expoziției, amintim pe cel specific Revoluției de la 1848, cu celebra deviză „FRĂȚIE ȘI DREPTATE”, pe cele referitoare la epoca lui Alexandru Ioan Cuza, dar și pe cele reprezentând provinciile istorice românești, între care Transilvania, Banat, Moldova, Țara Românească, Dobrogea ș.a., care se regăseau în ultimul car alegoric, cel intitulat „Triumful națiunii”. Totodată, trebuie menționat faptul că o parte dintre obiectele mai sus menționate pot fi admirate și în fotografii de epocă din fondul documentar al muzeului nostru, cum ar fi, de pildă, drapelul de la 1848 care este vizibil într-o fotografie ce reprezintă carul alegoric dedicat epocii de la 1848 sau costumul lui Ștefan cel Mare, care este evidențiat într-o fotografie militară (Fotografia Regimentului 1 Geniu – ștanțat în partea de jos a imaginii).

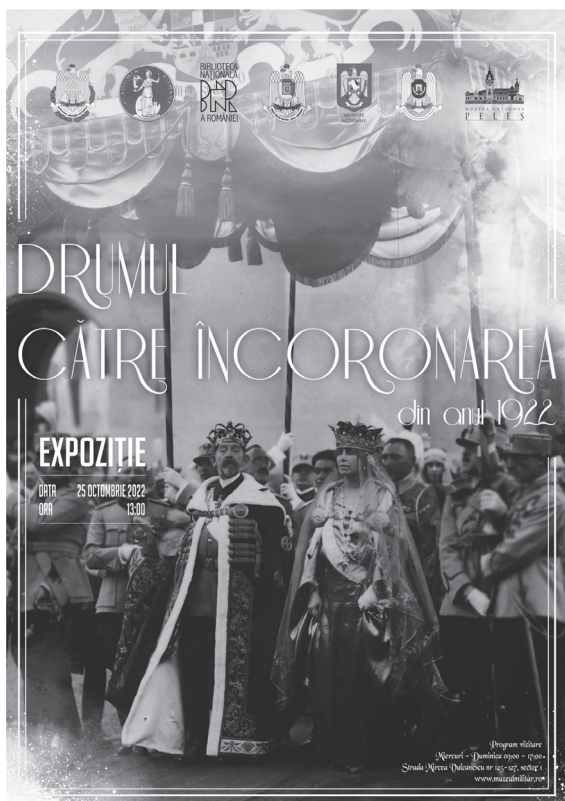
Ultima zi a Festivităților Încoronării este ilustrată prin documente care surprind cel mai important moment al zilei, acela în care suveranii au ieșit la balcon în fața celor 10.000 de primari din toată țara, la Arenele Romane, purtând din nou însemnele regalității, coroanele și mantiiile regale.

La realizarea acestei expoziții au mai colaborat cu imagini din fondurile lor documentare Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, Arhivele Naționale ale României, Arhivele Militare Române și Muzeul Național Peș.

Expoziția va putea fi vizitată pe tot parcursul anului viitor, când muzeul nostru va sărbători propriul său Centenar, iar pasionații de istorie pot face o incursiune în timp prin intermediul unor piese de patrimoniu remarcabile, pentru a fi martori la cele mai frumoase momente ale Ceremoniilor Încoronării din anul 1922.

CRISTINA CONSTANTIN *

* Dr. în istorie, șef secție la Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”.

Afișul expoziției
„Drumul către Încoronarea din anul 1922”

Aspect de la vernisajul expoziției „Drumul către Încoronarea din anul 1922”

Aspect de la vernisajul expoziției „Drumul către Încoronarea din anul 1922”

Aspect din cadrul expoziției „Drumul către Încoronarea din anul 1922”

Detalii ale trăsurii regale de gală care i-a adus pe suverani la Biserica Încoronării de la Alba Iulia la 15 octombrie 1922 (marca Atelierului Jacob Lochner&Co Wien) – Colecția „Trăsuri și piese de harnașament”, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”

**Sosirea suveranilor la Biserica Încoronării de la Alba Iulia, 15 octombrie 1922
– Colecția „Fotografii”, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”**

**Costumul domnitorului Ștefan cel Mare realizat
pentru parada *Cortegiului istoric și etnografic* de la
Încoronarea din 1922, București, 16 octombrie 1922
– Colecția „Uniforme militare românești”, Muzeul
Militar Național „Regele Ferdinand I”**

Drapelul revoluției de la 1848 realizat pentru parada *Cortegiului istoric și etnografic* de la Încoronarea din 1922, București, 16 octombrie 1922 – Colecția „Drapele”, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”

Carul alegoric reprezentând *Revoluția de la 1848*, care a participat la parada *Cortegiului istoric și etnografic* de la Încoronarea din 1922, București, 16 octombrie 1922 – Colecția „Fotografii”, Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”

“VERDUN ON THE VOLGA”¹ – THE BATTLE OF STALINGRAD FROM A GERMAN PERSPECTIVE

JOHN ZIMMERMANN *

Abstract

Apart from million fold death and suffering, the battle of Stalingrad is also a testament to the failure of the military elite who did not oppose the criminal Nazi regime even when its unscrupulous actions were directed against subordinate soldiers and their own person. This happened upon the Volga not for the first and by far not the last time. On the contrary, Stalingrad was to become the writing on the wall for a German warfare that increasingly lacked military sensibility and ideological alternatives. In this respect, it is not completely without justification that today the historical place is generally regarded as a code for the turn of World War II in the European theatre

The efficacy of the Battle of Stalingrad in the German culture of remembrance has various causes. The course of military events was just one of them. In particular, because the German military planning and conduct of operations needs to be viewed with scepticism, the staging of the collapse of the 6th Army became all the more important. From the very beginning, “Stalingrad” was more of a “felt” turn of the war than an actual one. This was another reason why the perishing of an entire German army put the Nazi regime under pressure for an explanation which they wanted to solve primarily with pathos. The heroisation of “fighting to the last” worked surprisingly well until 1945 and was reflected in the Germans persevering until the end of the war despite the increasingly obvious defeat.

Keywords: *World War 2, Wehrmacht, Stalingrad, 6th Army, Volga, Romanian Army*

1. Introduction

The fight for Stalingrad became one of the most potent battles within German culture of remembrance. From a German perspective the battle was first of all a disaster. Apart from millionfold death and suffering, this operation is also a testament to the failure of the military

elite who did not oppose the criminal Nazi regime even when its unscrupulous actions were directed against subordinate soldiers and their own person. This happened upon the Volga not for the first and by far not the last time. On the contrary, Stalingrad was to become the writing on the wall for a German warfare that increasingly lacked military sensibility and

* Lt. Col. Dr., Centre for Military History and Social Sciences of the Bundeswehr.

ideological alternatives. In this respect, it is not completely without justification that today the historical place is generally regarded as a code for the turn of World War II in the European theatre.² Nevertheless, the battle was by no means war-deciding. For the Germans and their allies this war must be regarded as lost when they failed near Moscow, and when the United States entered the war in 1941.³

Until the provisional German stabilisation of the southern wing of the eastern front, the battle and the subsequent operations had indeed considerable consequences beyond military-operational aspects for domestic and foreign policy with regards to both the German allies and the anti-Hitler coalition.⁴ For some, the Stalingrad disaster of the seemingly invincible Wehrmacht was a shock, whereas for others it gave hope.⁵ For the German armies that had been so accustomed to victory the only direction from the Volga was backwards, ultimately to the battle in Berlin. Moreover: 1943, the year that began with the defeat in Stalingrad developed into the turning point of the war in Europe in general: in June 1943, the German-Italian forces surrendered in North Africa from where the Western allies landed in Italy that afterwards changed sides in autumn. As a result, Germany's power came under pressure everywhere, and after the landings in France in the west and the collapse of the Army Group Centre in the east in the summer of 1944, the German units were forced to withdraw further and further at an increasingly rapid pace. Since Stalingrad, the German war society had become accustomed to the front lines approaching – and also to the fact that the regime did not give up the fight.⁶ In this respect, Stalingrad marked indeed a turning point in terms of space, but above all, the disaster ended any dreams in Germany that they might emerge from this war in a way that was not a defeat.⁷ From then on, not even the person of the *Führer* was spared from criticism.⁸

The regime countered this noticeable erosion of its own rule by increasing pressure within the country. Himmler's appointment as Reich Minister of the Interior in August 1943 also marked a domestic policy change.⁹ This was accompanied by a "veritable barrage" of NS propaganda which had been inflicted on

the population since the last days of January 1943.¹⁰ For lack of a factual explanation for the collapse of an entire army, the Nazi regime was forced to play the emotional card. As early as on 23 January 1943, Reich Press Chief SS-Obergruppenführer Otto Dietrich urged the German Press in his Daily Watchword to emphasise the "exceptional willingness of the heroes of Stalingrad to sacrifice".¹¹ In his notorious Thermopylae speech of 30 January 1943 on the occasion of the anniversary of the stylised "seizure of power", Reich Marshall Hermann Goering, whose Luftwaffe failed to supply their encircled fellow soldiers despite his boastful assurances, compared the soldiers who were bleeding to death in Stalingrad with the Spartans of the battle of 448 BC.¹²

All this did evidently not fail to have the desired effect and contributed to embedding the disaster of Stalingrad into the collective memory of not only the Germans. The huge number of victims of the Red Army and their heroisation marked the city on the Volga also as a Soviet place of remembrance, in accordance with ideologised guidelines, of course – which in turn shaped the memory in the GDR.¹³ It was only after the end of the Cold War that Stalingrad gained outstanding importance as joint German-Russian lieu de mémoire, but then under the signum of warning instead of heroised remembrance.¹⁴

The impact of Stalingrad to this day is by no means attributable to military events alone; World War II saw more comprehensive and more decisive operations. Nonetheless, they formed the nucleus for the myth that developed around the collapse of the 6th Army. The latter, in turn, is quite complex and changes its interpretation depending on the perspective of the narrators. Curiously enough, Stalingrad had originally not been a particular objective for German campaign planners in the spring of 1942.¹⁵

2. Stalingrad – an operational and strategic objective

After another *blitzkrieg* of the German Wehrmacht and their allies in the form of Operation Barbarossa had ultimately failed before Moscow, and their units had even been pushed

back in the winter offensive of the Red Army, Hitler himself assumed the supreme command of the Army. He was not the only one who had realised that German warfare desperately needed Caucasian oil to continue fighting – which, as had been established, was without any alternative.¹⁶ Under this condition, it was imperative to capture the oil fields there. Furthermore, according to the *Führer*, their capture would offer a chance for a strategic decision of the war in the eastern theatre.¹⁷ Since almost 90 percent of Soviet oil was produced in Maykop, Grozny and Baku, their loss would have an evident impact on the Soviet capability to wage war, or the Red Army would bleed to death in defence.¹⁸ Against the backdrop of the strategic situation following the declaration of war towards the United States and the associated fear in German command elements that a second front might be opened, Hitler believed they would be able to solve both the war in the East and simultaneously the problem of resources.¹⁹ It was expected to at least capture a “resource base that was sufficient for mid- and long-term” German warfare.²⁰

His military advisers, who were well aware of the risk from a professional point of view, did not slow Hitler down in this context either, quite the contrary. They still overestimated their own combat power and dramatically underestimated Soviet combat power.²¹ Although the German eastern forces had lost about 35 percent of their average overall strength since the beginning of the attack on the Soviet Union until spring 1942, the Germans continued to rely on the offensive. The fact that they considered the Soviet side to be unable to bring a similar amount of personnel reserves into combat as in the winter of 1941/42 was just as fatal a mistake as the arrogant underestimation of the Soviet armaments production: It delivered twice to three times as many tanks, guns and aircraft as the German leadership predicted even in their wildest dreams. And yet, even according to the Wehrmacht’s own much too low estimates, the Red Army was far superior.²² After the war, the former Chief of the Army General Staff, Colonel General Franz Halder claimed to have recognized this and to have advised Hitler go into the defensive. In fact, this is one of many fictitious narratives

used by the former German generality to shirk responsibility.²³ In historical reality, Halder presented his draft on 28 March 1942, which was revised again and enacted on 5 April 1942 with Hitler’s Directive No. 41.²⁴

The greatest weakness of the German operation plan was the fragmentation of objectives: In addition to the advance toward the Volga, it was more than ambitious to want to advance to the Caucasus – as well, after all Stalingrad was about 500 kilometres and Baku even 1.200 kilometres ahead of the jump-off line – especially in view of the enormous personnel losses of the Wehrmacht and the associated weakening in the quality of their combat power.²⁵ On paper, the Wehrmacht, together with its allies Italy, Hungary, Romania and Slovakia, was able to provide 229 divisions at the front in the east, 26 more than in June 1941. But their average strengths had dropped from almost 14.000 to just under 12.000 troops. In addition, with a little more than 1.500 tanks, there were only half as many tanks available than during the invasion. Furthermore, there was a lack of motor vehicles, infantry and artillery weapons as well as of ammunition, not to mention reliable supply and replacement systems. Out of the 103 divisions employed in the offensive in the southern section, only 16 could be employed as security divisions, only four infantry divisions were altogether motorized, and among the ten armoured divisions there were three Hungarian divisions. They considered themselves superior in tactical and operational battle command, in particular in combined arms combat and through to the principle of mission-type command and control. In addition, the manpower losses among experienced leaders and subordinate leaders became increasingly noticeable. Motivation, morale and the war experience gained in the meantime were still to their credit, but they were, of course, closely connected to their own success – which in turn also was true for the Soviet soldiers after their successful winter offensive in 1941/42. Their almost inconceivable losses of about five million troops, 15,000 tanks, 34,000 guns and 12,000 aircraft, in addition to a huge number of motor vehicles, were not only evened out by the summer of 1942, rather the Red Army was massively superior to their opponent in terms

PLANUL COMANDAMENTULUI GERMAN PENTRU ANUL 1942

The plan of the German command for 1942

DESFĂȘURAREA OPERAȚIILOR LA FLANCU SUDIC AL FRONTULUI SOVIETO-GERMAN ÎN VARA ȘI TOAMNA ANULUI 1942

The unfolding of the military operations in the southern flank of the Soviet-German front in the summer and autumn of 1942

of tanks and guns. In addition, the Soviet leadership had learned their lessons from the disastrous defeats of 1941 and made progress operationally and structurally. In terms of tactics and the degree of motorization, however, the Red Army units continued to be inferior to the Wehrmacht.²⁶

Under these conditions, the Germans began their summer campaign in the south on 28 June and came upon the weakest point of the Soviet front. 187,000 Red Army troops with 360 tanks and 330 aircraft faced 250,000 attackers with 740 tanks and 1,200 aircraft.²⁷ As the year before, Stalin had ignored all warnings and kept expecting a German thrust on Moscow, and once again he saw his units breaking apart under the German attack. In the first few weeks, the attackers made about a quarter of a million prisoners and captured some 1,250 tanks and 3,000 guns.²⁸ Hitler interpreted the fact that the Soviet leadership responded with withdrawal and delaying resistance as flight of the Red Army; he demanded a more rapid advance and in late July decided with his Directive No 45 of 23 July 1942 to split Army Group South into two wedges of attack: Army Group A under General Field Marshal Wilhelm List was to capture the Caucasus and its oilfields with two tank armies and the 17th Army whereas Army Group B was to cover the advance by establishing a line of defence along the Don. For this purpose, the latter had the German 2nd, the Hungarian 2nd and the Italian 8th, and later the Romanian 3rd Armies at their disposal. To this end, the German 6th Army, in cooperation with German 4th Tank Army advancing from the south, were to conduct a pincer operation and destroy the Soviet units in the Stalingrad region.²⁹ At best, the city itself was to be captured, at worst it was to be brought within the reach of their own artillery.³⁰ Subsequently, it was to serve as a basis for the further attack into the Caucasus or at least be eliminated as a major arms production site. Thanks to its location at the Volga knee, it was possible to block off a major supply route for Soviet warfare.³¹ In this respect, Stalingrad was also a strategic objective for the German dictator beyond the operational level. This statement is important in particular with regard to the question of why the German 6th Army was not withdrawn from the city in time.

According to the Chief of Operations Staff of the Wehrmacht High Command, General of Artillery Alfred Jodl, "the fate of the Caucasus was decided at Stalingrad"³²

Most notably, the fate of the 6th Army under its commander-in-chief, General of the Armoured Troops, Friedrich Paulus³³, would be decided in Stalingrad. They had just distinguished themselves in the second battle of Kharkov and were considered an elite unit: In one of the Wehrmacht's last victorious so-called tank battles of World War II, they captured almost a quarter of a million Red Army members and seized or destroyed more than 1,200 Soviet tanks.³⁴ But the closer the German units came to the Volga, the stronger became the resistance of the Red Army. This was also due to a notorious stand and fight order issued by Stalin on 28 August as No 227 which resulted in the setup of penal battalions and the killing of people suspected of cowardice; special NKVD units shot some 13,500 soldiers in Stalingrad alone.³⁵

By mid-August 1942, the 6th Army albeit with the utmost effort succeeded in encircling large parts of the Soviet 1st Armoured Army and 62nd Army at Kalach – some 80 kilometres west of Stalingrad – where some 57,000 Red Army soldiers surrendered. The battles exhausted the German soldiers as well who had meanwhile travelled hundreds of kilometres.³⁶ On the other hand, the Red Army held some bridgeheads on the Don and implemented the Stalingrad Front with the newly established 62nd as well as 57th and 64th and later the 51st Armies. After his 6th Army had occupied the entire bend of the Don, Paulus gave order to attack Stalingrad on 19 August: While his units advanced on the arms production metropolis from north west, the 4th Tank Army attacked from southwest. The 4th Air Fleet under Colonel General Wolfram Freiherr von Richthofen and the VIII Air Corps under Lieutenant General Martin Fiebig were ready to provide support. From 23 August they covered the city area with systematic carpet bombing. Because Stalin had initially prohibited evacuation, thousands of civilians were killed too.³⁷ The next day, however, they began to evacuate women and children at first, but a week later also the remaining population of some 300 000 people.³⁸

In early September, the ground troops also reached the already devastated city area. The major German attack on 13 September sparked a deadly street battle among the ruins which, of course, helped the defenders more than the attackers. Statistically, ordinary soldiers had an average survival time of one day, NCOs of two days, officers of three, battalion commanders of seven and regiment commanders of 20 days; on average every 20 seconds a soldier died.³⁹ Nevertheless, on 15 September, General of the Artillery Walther von Seydlitz-Kurzbach, the commanding general of the LI Army Corps employed at the centre of the battle wrote in a letter to his wife: “the main thing is probably done.”⁴⁰ Less than two weeks later, however, he revised his assessment:

“Well, it is difficult to describe the battles at length. They are difficult and protracted. The Russian soldier is undoubtedly inferior to us, but they are in such huge numbers and with such amounts of weapons [...] that it costs us dearly.”⁴¹

And another week later, he was forced to admit:

“The hope that it would soon come to an end here is deceptive again and again. The battles are [...] incredibly fierce and gruelling. We would have long succeeded if we had had enough fresh forces.”⁴²

In reality, the German forces had long suffered from a lack of supply and personnel replacement. Although the 6th Army took Stalingrad except for three minor Red Army bridgeheads by mid-November, their strength failed them later. Up to that moment, they had lost more than 70,000 troops, some 1,000 tanks and 1,400 aircraft in addition to countless other war material. The numbers of Red Army casualties, which are still not fully known, exceeded these figures by far.⁴³ But while the enemy was able to replace troops and material, the Wehrmacht was increasingly less able to do so – and this was by no means a surprise: In terms of the supply situation, by the end of September 1942 it was obvious that “even

if the transport capacities were optimally utilized, reasonably adequate winter stockpiling was no longer possible.”⁴⁴

Although by early October the 6th Army had captured large parts of the city area, they were forced to cease their attacks for a time due to the considerable losses and logistic problems. Paulus requested from the High Army Command to stop the battle and proceed to defensive operations. His request was denied and from then on, the 6th Army lived from hand to mouth in almost all areas. By mid-November not even half of the German soldiers had cold weather protection gear, food supply had long reached a less than tolerable level, there was a lack of fuel, munition, ultimately of everything.⁴⁵

But the more pointless the military situation in Stalingrad became, the more decidedly the hostile dictators pressed their commanders to continue the battle. Hitler had put himself under pressure to act when he publicly announced on 30 September 1942 that Stalingrad had essentially already been taken.⁴⁶ While the city itself had not been a priority target until the summer of 1942, he was now tempted by Stalin’s firmly hanging on to it: He now believed he would be able to deal a decisive blow to the Soviet Union both militarily and psychologically:

“If this had not been Stalingrad, they would have acted differently. Often a name is, after all, more than empty sound and smoke. If we get Leningrad as well, this will be a bad omen.”⁴⁷

He was not all wrong: While initially Stalin had ordered to hold the city out of pure helplessness, in September his protégé Colonel General Georgy Zhukov provided him with an operations plan with Stalingrad in the focus. On 26 August 1942, Zhukov was appointed Deputy Commander-in-Chief; he became the driving force behind a counteroffensive of the Red Army that was to liberate Stalingrad.⁴⁸

3. The end of the battle

On 13 September, the first day of the German major attack on the core city area, Stalin had already approved of a plan for a

counteroffensive prepared by Zhukov and Colonel General Aleksandr Vasilevskiy. In Operation Uranus, the Red Army was not only to relieve the city in a large-scale pincer operation, it was also to encircle the German 6th Army and 4th Armoured Army. The two generals had identified the outer flanks of the German attack on Stalingrad as weak points. There, they intended to break through the lines of the Romanian 3rd Army in the northwest and the Romanian 4th Army in the southeast and afterwards to encircle the entire German Army Group A with a thrust on Rostov-on-Don.⁴⁹ While the Germans and their allies were held in the metropolis, the Soviet leadership used the following two months to marshal massive forces – a threat of which German enemy reconnaissance became aware only on 18 November. Hastily assembled reserves that were sent behind Romanian lines proved to be much too weak to stop the Red Army soldiers.⁵⁰

After the Soviet major offensive had begun with an artillery raid of some 3,500 guns in the morning of 19 November, 30 divisions, about one million troops with more than 13,000 guns and grenade launchers, 900 tanks and 1,400 aircraft advanced to attack. By noon they broke through the positions of the Romanian soldiers who initially fiercely defended themselves, and on 22 November the encirclement was closed 15 kilometres southeast of Kalach: 22 divisions and more than 160 separate units of the German 6th Army and 4th Armoured Army with a total of 230,000 German and 13,000 Romanian soldiers plus some 20,000 Russian volunteers were trapped.⁵¹ Hitler and his General Field Marshal Erich von Manstein who was considered an operational genius wanted to relieve the encirclement, until then the forces would be supplied by air as Göring grandiloquently promised – however, from the very beginning the German Air Force had great difficulties to manage this: With far too few aircraft they were not even able to supply one fifth of the demand against the air supremacy of the enemy, which had been obtained by October 1942, and in the remaining weeks this number decreased even further. The air forces lost almost 500 transport aircraft and one thousand troops.⁵² On 21 December 1942, the

6th Army reported its first person that died of starvation, doctors run out of medicine, anaesthetics and bandaging material. As a result, most of the encircled soldiers were not killed in action but died of diseases, exhaustion, the cold and, increasingly, starvation. In January, the daily food ration consisted of 75 grams of bread, 200 g of horse meat, 12 g of fat and 11 g of sugar – if it reached the men at all.⁵³

Three days later, the Operation Winter Storm relief attack, which had been launched in early December, had to be broken off. Instead of the 20 divisions, as previously promised by Hitler, only two tank corps with six divisions under Colonel General Hermann Hoth had been available for this purpose. By 19 December they had approached to 50 kilometres before Stalingrad but could not get closer and the Führer had forbidden the 6th Army to break out there. Neither Manstein nor Paulus dared to contradict Hitler, and perhaps the encircled lacked the substance to bridge such a distance with some success.⁵⁴ From then on, surrender remained the only option, but this was also forbidden by the Führer – and his generals once again obeyed.⁵⁵

Although, objection was also raised among the encircled. Seydlitz protested against the order to endure issued by the 6th Army Command and ultimately the Führer. His comment on the Army order of 24 November 1942 concluded:

“If the Army High Command does not immediately rescind the order to persevere in the hedgehog position, one’s own conscience towards the army and the German people imperatively requires to take the freedom of action, which the previous order prevents, and make use of the possibility we still have today to prevent the disaster with an attack. The complete annihilation of 200,000 combatants and their entire equipment is at stake. There is no other choice!”⁵⁶

Tellingly, the Chief of the General Staff of the 6th Army added the following comment to the letter: “we do not have to rack the Führer’s brains and General von Seydlitz does not have to rack the Commander-in-Chief’s brains.”⁵⁷

This blind obedience ultimately sealed the fate of the trapped. In brutal house-to-house fighting the Red Army recaptured ruin by ruin. While they were able to continuously supply and refill their units, the trapped on the other side starved to death.⁵⁸ On 10 January 1943, the last offensive of the Red Army named Operation Koltso (Ring) took place: 47 divisions with 5,600 guns and grenade launchers, some 170 tanks and 300 aircraft attacked the remains of the 6th Army and its allies.⁵⁹ On 25 January, the last areas were split into a northern and a southern pocket, three days later the northern pocket was once again divided into two parts. In a radio message from the Fuehrer's Headquarters, Paulus was promoted to the general field marshal what was generally understood as a request by Hitler not to fall into the enemy's hands alive.⁶⁰

Everywhere in the pocket, generals were promoted or decorated: On 6 January 1943, his Chief of the General Staff Arthur Schmidt was decorated with the Knight's Cross, and on 17 January he was promoted to Lieutenant General.⁶¹ Lieutenant General Hans-Valentin Hube, who had been given command of XIV Armoured Corps in mid-September, was promoted to General of the Armoured Troops, and on 21 December he was awarded the swords to the oak leaves of the Knight Cross.⁶² On 18 December, Lieutenant General Alexander von Daniels, Commander of the 376th Infantry Division, was awarded the Knight's Cross.⁶³ The actual aide at AOK 6 Colonel Wilhelm Adam, who was employed as combat group leader, was awarded the Knight's Cross on 17 December.⁶⁴ Colonel Otto Korfes was promoted to Major General and simultaneously appointed Commander of the 295 Infantry Division on 1 January 1943.⁶⁵ The Commander of the 24 Armoured Division, Arno von Lenski, was promoted to Lieutenant General on 1 January. The Commanding General of the XI Armoured Corps, General of the Infantry Karl Strecker, was awarded the German Cross in Gold.⁶⁶ These are all only examples of how the regime rewarded complacency to the end.

Paulus, too, was compliant: On 22 January he even signed an army order, which concluded with the naturally false words:

'Hold on! If we cling together as a sworn community and everyone has the fanatical will to resist to the utmost, not to be taken prisoner under any circumstances, but to persevere and be victorious, we shall succeed!'⁶⁷

He did not even receive the Soviet emissaries with their invitation to surrender, and the command elements of his army staged the continuing battle as a supposed "lesson of perseverance of national socialist soldiership."⁶⁸

This, of course, was no way to cope with the attack of the Red Army launched on 25 January 1943. The last two pockets ceased to fight on 31 January and 2 February respectively. Paulus himself left it to the commanding generals on site to act.⁶⁹ In the end, the orders to endure proved to be empty platitudes: For instance, as late as 29 January, the Commanding General of VIII Army Corps, Walter Heitz, threatened that anyone intending to surrender was to be shot, he boasted of not letting himself be taken prisoner – but eventually did exactly that, and with a goodly amount of luggage. Earlier, he had even been decorated and promoted – on 21 December, he had been awarded the oak leaves to the Knight's Cross, and on 30 January 1943 promoted to colonel general.⁷⁰ Some 110,000 service members followed him into captivity. Merely five to six thousand of them returned to freedom.⁷¹

Although all figures in the context of the battle have remained vague to this day, it must be assumed that the Wehrmacht and its allies lost a total of about one million troops around the Battle of Stalingrad, including some 300,000 Romanian, 150,000 Hungarian and 95,000 Italian soldiers. The Red Army had destroyed almost 50 German, Romanian, Hungarian and Italian divisions with about 3,500 tanks, 3,000 aircraft and 12,000 guns. Their losses of nearly 1.2 million troops, including half a million killed, were even higher; and there is the still unknown number of civilian casualties, which amounts to at least tens of thousands.⁷²

4. Legendised instrumentalisation of the battle

In view of such horrendous figures, German propaganda had hardly any option but to

heroify the downfall of the 6th Army as the fight of a “European army” against communism.⁷³ The Special Report of the Chief of Operations Staff of the Wehrmacht High Command of 3 February 1943 stated:

“The sacrifice of the army was not in vain. As a bulwark of the historic European mission, it has broken the onslaught of six Soviet armies for many weeks.”⁷⁴

The Wehrmacht leadership was thus in line with the tenor of the above-mentioned speech delivered by Göring on 30 January 1943 during the last battles in Stalingrad.⁷⁵ After about half of his one and a half-hour speech, he came to talk about the Battle of Stalingrad and described it as “the greatest heroic fight [...] that had ever taken place in our history”. In this context, he also touched upon the Nibelung Sage to point out that “also at that time [...] there had been an attack from the Asian East that broke down when encountering the Nordic people.”⁷⁶ Since the downfall of the Nibelungen was rather mindless, it was hardly of use for the propaganda of the regime. The connection with the Battle of Thermopylae, however, was a well-considered gambit.⁷⁷ It mainly addressed the German war society and not the perishing army.

Within the pocket, the response to the speech was accordingly divided: More than a few were indignant at their “funeral song”, “graveside speech” or “funeral address.”⁷⁸ According to contemporary forces’ letters, a hero narrative dominated there which used role models of the educated middle class – like for instance the Song of the Nibelungs – and believed that they would outclass their sacrifices.⁷⁹ The Thermopylae motif developed only in exceptions, like with Seydlitz who wrote about it to his wife on 15 January 1943.⁸⁰ Outside the pocket and its beastly reality, the speech obviously fulfilled its purpose: Second Lieutenant of the Air Force Helmut Schmidt praised it, after all. “Speech by Hermann Göring on 30 January was full of character.”⁸¹

German propaganda was based on such responses from the public. On 3 February 1942, the protocol of the daily conferences of the Minister of propaganda read:

“The entire German propaganda needs to turn the heroism of Stalingrad into a myth that will become a most precious possession of German history.”⁸²

Too many people in Germany used this heroic story of Stalingrad to get over the defeat in the battle. This “Lesson of National Socialist soldiership” evolved into a lesson for the National Socialist war society in general: The head of the German Labour Front Robert Ley admitted in his speech at the mass rally on the occasion of the “Day of the German Railway Worker” in Berlin on 7 December 1943 that “these setbacks from Stalingrad and the subsequent withdrawal to Rostow and Kharkov were very hard for us, too”. Nevertheless, he reinterpreted this response as success:

“The enemies triumphed, narrow-minded people in Germany hung their heads, but the general public looked up to us, their leaders, and now it went like a storming awakening through the whole nation. The opposite happened of what our enemies had hoped for. National Socialism proved its worth in its perfection.”⁸³

He had a point there because the disaster of Stalingrad did not become a beacon for a new era, which had been hoped by resistance circles such as the White Rose. They had believed that it would shake up German mainstream society and prompt them to revolt against the Nazi regime.⁸⁴ The defeat of Stalingrad caused a change of thinking at least for some people. Among the population, it found expression in the already mentioned increasing criticism of the Nazi regime. And for many POW officers who joined the National Committee for a free Germany (NKFD) founded in July 1943 or the League of German Officers (BDO) founded in September 1943 by 95 officers in captivity, which shortly afterwards merged with the NKFD, the experiences during the Battle of Stalingrad played an essential role in their decision-making process.⁸⁵ Even after their return to West Germany in the mid-1950s they were branded as “traitors” and together with their families marginalised socially.⁸⁶

Meanwhile, the West German post-war society had turned Stalingrad into a victim narrative that was seamlessly connected with the victim myth embraced by the majority of Germans. In its short version, it placed all responsibility for the crimes against humanity committed in the “Third Reich” on a small clique of Nazi perpetrators. The majority had to fulfil their duty and had been sacrificed by them without any chance of opposition or even resistance. “Stalingrad” became a kind of code for this alleged abuse which former soldiers and in particular their generals had developed as master narrative of a “clean Wehrmacht” in their memoirs and memory literature.⁸⁷ Even for this re-assignment of the Stalingrad myth, it was possible to make seamless use of the guideline that had been propagandistically staged at the end of the fighting by the Wehrmacht Operations Staff of 3 February 1943:

“Generals, officers, NCOs and enlisted personnel fought side by side to the last cartridge. They died for Germany to live. Their example will have an effect far into the future (...)”⁸⁸

While until 1945 this slogan was regarded as a proof of loyalty to the Führer, it was reversed in the post-war societies into an example of the treason committed by the Nazi leadership against the Germans. For this reason, the Stalingrad myth that was now transmitted systematically ignored the own crimes. In late August 1942, Hitler had ordered to annihilate the entire male population of Stalingrad and to deport women and children, to cite just one example. At least 20,000 people fell victim to this criminal activity, the actual number is likely to be considerably higher.⁸⁹ During the approach on Stalingrad soldiers and units of the 6th Army had already been involved in various ways in the war of annihilation of the Third Reich and participated in specific crimes.⁹⁰ But instead it was the novel *Der Arzt von Stalingrad* of 1956 by Heinz G. Konsalik that shaped the West Germans’ image of Stalingrad. With four million copies sold, it was a bestseller, and two years later it was turned into a movie with an all-star cast. When Joseph Vilsmaier’s “Stalingrad” was released

theatrically, it became evident “that there was no memory of Stalingrad beyond the mere occasion of the anniversary.”⁹¹ Stalingrad was most and foremost a place of remembrance for contemporary generations who in view of the general silence about Wehrmacht topics in the Federal Republic came together in special Stalingrad fighter associations and honoured the memory especially of their fellow soldiers who had been killed.⁹²

In contrast, in East Germany Stalingrad was regarded as a place of transformation, almost a catharsis of German soldiers. At the Volga, they were confronted with the superiority of socialism; there its banner began its triumphal march into the statehood of the socialist post-war societies. Until the end of the Cold War, the culture of remembrance in East Germany as subordinated to the victory myth of the Soviet Union and thus hardly differed from it. According to their narratives as well, the German soldiers in Stalingrad had experienced the “betrayal by the fascist regime.”⁹³ At the time, the Soviet press, too, had used an event from antiquity as comparison by equating Stalingrad with the Battle of Cannae in 216 BC.⁹⁴

The fact that Stalingrad together with Leningrad, Odessa and Sevastopol was among the first of a total of 12 Soviet cities to be awarded the state honorary title of Hero City also indicates that interestingly all narratives of the former war-time adversaries in the context of the battle are essentially based on the supposed heroism of the Stalingrad fighters, which, of course, was to be regarded as their sacrifice for a higher good: They suffered and died for obedience and a sense of duty on the one side, and for the defence of their homeland and the protection of socialism on the other. With that both basically followed the scenario of the hero’s death in Stalingrad developed by the Nazi regime; they merely assigned it differently. This made it possible for the veterans of the former adversaries to feel united in the suffering and misery of that time, but at a very low threshold and within the close boundaries of the former battlefield. But even among them, it was almost impossible to reach a consensus on the war’s events that went beyond that.

It was only after German reunification and the end of the Cold War that a warning remem-

branch of the victims gained acceptance, which gave a general structure to the experiences of violence and crime in World War II. The acceptance of the German responsibility for the war of aggression and annihilation waged by the Wehrmacht became more important for society as a whole, especially in the context of the controversy surrounding the so-called Wehrmacht exhibition but also in family history. This was equally true for the reception of the Battle of Stalingrad: Well-researched findings replaced anecdotal, primarily emotional and impassioned perceptions. But also in historical science there had been – eventually unsuccessful – attempts to interpret any military purpose into the pocket of Stalingrad.⁹⁵

5. Conclusion

The efficacy of the Battle of Stalingrad in the German culture of remembrance has various causes. The course of military events was just one of them. In particular, because the German military planning and conduct of operations needs to be viewed with scepticism, the staging of the collapse of the 6th Army became all the more important. From the very beginning, “Stalingrad” was more of a “felt” turn of the war than an actual one. This was another reason why the perishing of an entire German army put the Nazi regime under pressure for an explanation which they wanted to solve primarily with pathos. The heroisation of “fighting to the last” worked surprisingly well until 1945 and was reflected in the Germans persevering until the end of the war despite the increasingly obvious defeat. It was so deeply internalised that it was further used in the post-war societies. Now, however, the battle became the symbol of a heroically fighting army that had been abused by a criminal regime – quasi as a substitute for the entire “clean” Wehrmacht and the “seduced” German population. It took the death of the eye-witnesses, the end of the Cold War and German reunification to gradually break this narrative. The honouring remembrance of the fighters in the battle could now be replaced by a warning remembrance which included all victims without ignoring the perpetrators.

Military history research into the events surrounding Stalingrad was embedded into

this development in society as a whole. The results clearly showed Hitler’s responsibility because he insisted on capturing the city although it was unnecessary from an operations point of view and had no prospect of success, and because he was unable to adequately respond to the Soviet counteroffensive but nevertheless forbade the 6th Army to break out. It also demonstrated how compliantly the German military leadership followed their *Führer* in the process.

The hubris displayed by the Germans in the assessment of their adversary in the east, and their ignorance in downplaying the latter’s potential has no equal. They did not enforce military considerations and concrete arguments in either the division of the Army Group or the timely withdrawal of the 6th Army. Insofar Paulus’ not giving order to break out of the encirclement was only the peak within this scenario. It was not just Hitler’s obstinacy that was responsible for the disaster of Stalingrad but also the deficiencies in character and competence of the German military commanders, and last but not least, the fact that the Red Army leadership had learnt a lot. Accordingly, Stalingrad was not the turn of World War II but it marked the turn in the war against the Soviet Union. The disaster of the Wehrmacht and their allies on the Volga meant the end of all chances of ending the war in the East as victor.

In the end, there are the horrendous numbers of victims that this battle has needlessly produced in a particularly conspicuous way. This insight does indeed link Stalingrad with Verdun because in both World War I and World War II there were operations that cost far more lives. By the way, to compare Stalingrad with Verdun was also an idea of a private in World War I – Hitler. In his speech at the Munich “Löwenbräukeller” on 8 November 1942, he explicitly justified his actions by not wanting to have a second Verdun and therefore deliberately attacking with assault teams instead on a broad front. At that time, German soldiers already associated Stalingrad with Verdun. The battle there was “the hell on earth,” as a German private in World War II wrote to his mother already in September 1942, “a red Verdun with new weapons. After we have occupied a strip of 20 metres in depth in the morning, the Russians repel us in the evening.”⁹⁶

NOTES

¹ Verdun on the Volga” is a 2017 computer game designed by Michael Rinella in which two players can reenact the battle at regiment level. See <https://boardgamegeek.com/boardgame/154472/stalingrad-verdun-volga> [09 Aug 2022].

² On this see Kehrig, Manfred, *Stalingrad. Anal-yse und Dokumentationen einer Schlacht*. Stuttgart 1979, Ueberschär, Gerd R./Förster, Jürgen (eds.), *Stalingrad. Ereignis, Wirkung, Symbol*. Munich, Zürich 1992; Wette, Wolfram/Ueberschär, Gerd R. (eds.), *Stalingrad. Mythos und Wirklichkeit einer Schlacht*. Expanded new edition, likewise 5th edition, Frankfurt am Main 2012, Antill, Peter, *Stalingrad 1942*. Oxford 2007; Glantz, David M., *Armageddon Stalingrad, September – November 1942*. Lawrence/Kansas 2009.

³ In like manner conclusively Salewski, Michael, ‘Kriegswenden 1941, 1942, 1944’, in: *Mitteilungen der gemeinsamen Kommission für die Erforschung der jüngeren Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen 2/2005, ...*, here p. 97f; Overy, Richard, *Die Wurzeln des Sieges. Warum die Alliierten den Zweiten Weltkrieg gewannen*. Translated from English into German by Jürgen Charnitzky Reinbek 2002, 118-135.

⁴ On this see still Förster, Jürgen, *Stalingrad. Risse im Bündnis 1942/43*. Freiburg 1975 as well as Förster, Jürgen, ‘Zähe Legenden. Stalingrad, 23. August 1942 bis 3. Februar 1943’, in: Stig Förster, Markus Pöhlmann, Dierk Walther (eds.), *Schlachten der Weltgeschichte. Von Salamis bis Sinai*. Munich 2004, 325-337, here 337.

⁵ Förster, Jürgen, ‘Zähe Legenden. Stalingrad, 23. August 1942 bis 3. Februar 1943’, in: Stig Förster, Markus Pöhlmann, Dierk Walther (eds.), *Schlachten der Weltgeschichte. Von Salamis bis Sinai*. Munich 2004, 325-337, here p. 335; Wegner, Bernd, ‘Von Stalingrad nach Kursk’, in: *Die Ostfront 1943/44. Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten*. On behalf of Militärgeschichtliches Forschungsamt edited by Karl-Heinz Frieser, Munich 2007 (*Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, 8), 3-79, here 3.

⁶ Zimmermann, John, *Pflicht zum Untergang. Die deutsche Kriegführung im Westen des Reiches 1944/45*. Paderborn et al 2009.

⁷ Wegner, Bernd, ‘Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43’, in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, 6), 761-1102, here 1102; Ulrich, *Stalingrad*, 334.

⁸ Kershaw, Ian, *Der Hitler-Mythos. Führerkult und Volksmeinung*. Munich 2002, pp. 168f. On this see the relevant reports from the Reich 1938-1945.

Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS. Edited and introduced by Heinz Boberach 17 vols, Herrsching 1984-1985, here No. 354 of 28 January 1943, vol. 12, 4720, No. 356 of 4 February 1943, *ibid*, 4751, No. 357 of 8 February 1943, *ibid*, 4761, and No. 358 of 11 February 1943, *ibid*, 4784.

⁹ Wegner, Bernd, ‘Von Stalingrad nach Kursk’, in: *Die Ostfront 1943/44. Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten*. On behalf of Militärgeschichtliches Forschungsamt ed. By Karl-Heinz Frieser, Munich 2007 (*Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, 8), 3-79, here 4.

¹⁰ De Libero, Loretana, ‘Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee’, in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 37.

¹¹ De Libero, Loretana, ‘Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee’, in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 25, including the quote.

¹² De Libero, Loretana, ‘Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee’, in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, in particular 27-29. On the Thermopylae speech see Gehrke, Hans-Joachim, ‘Die Thermopylenrede Hermann Görings zur Kapitulation Stalingrads. Antike Geschichtsbilder im Wandel von Heroenkult zum Europadiskurs’, in: Martin, Bernd (ed.), *Der Zweite Weltkrieg und seine Folgen. Ergebnisse, Auswirkungen, Reflexionen*. Freiburg i. Br. 2006, 13-29.

¹³ Giertz, Horst, ‘Die Schlacht von Stalingrad in der sowjetischen Historiographie’ in: Wette(Ueberschär, pp. 214-216; Echternkamp, Jörg, ‘Stalingrad: Die Schlacht als Metapher’, in: Wirsching, Andreas et al. (ed.), *Erinnerung an Diktatur und Krieg. Brennpunkte des kulturellen Gedächtnisses zwischen Russland und Deutschland seit 1945*. Berlin/Boston 2015, 91-105; Arnold, Sabine R., *Stalingrad im sowjetischen Gedächtnis. Kriegererinnerung und Geschichtsbild im totalitären Staat*. Bochum 1998.

¹⁴ See for instance: B. Ulrich, Bernd, ‘Stalingrad’, in: *Deutsche Erinnerungsorte*. Edited by Etienne François and Hagen Schulze, 3 vols, vol. 2, 332-348; *Stalingrad. Katalog zur Ausstellung des Militärhistorischen Museums der Bundeswehr*. Edited by Gorch Pieken, Matthias Rogg and Jens Wehner, Dresden 2012; *Stalingrad erinnern. Stalingrad im deutschen und im russischen Gedächtnis. Katalog zur Ausstellung im Deutsch-Russischen Museum*

Berlin-Karlshorst. Berlin 2003; Hellbeck, Jochen, *Die Stalingrad-Protokolle. Sowjetische Augenzeugen berichten aus der Schlacht*. Frankfurt a.M. 2012; Ebert, Jens (ed.), *Feldpostbriefe aus Stalingrad, November 1942 bis Januar 1943*. Munich 2006.

¹⁵ Overy, *Die Wurzeln*, 92f.

¹⁶ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943. (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 783, refers to a statement by Keitel to this effect at a situation briefing in May 1942. By spring 1942, the Kriegsmarine had almost completely exhausted their reserves already; see Meier-Dörnberg, Wilhelm, *Ölversorgung der Kriegsmarine 1935 bis 1945*. Freiburg 1973, 57 ff.

¹⁷ On this see the entry of Halder in his war diary dated 28 March 1942 in: Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 762.

¹⁸ Overy, Richard, *Die Wurzeln des Sieges. Warum die Alliierten den Zweiten Weltkrieg gewannen*. Translated from English into German by Jürgen Charnitzky, Reinbek 2002, p. 111; Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 29.

¹⁹ Wegner, Bernd, 'Hitlers Strategie zwischen Pearl Harbor und Stalingrad', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 97-127, here 117-120.

²⁰ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 1095.

²¹ On this see most recently Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, p. 14f.

²² Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, pp. 761-1102, here p. 796-815.

²³ Halder, Franz, *Hitler als Feldherr*. Munich, p. 48f. Or as general example Manstein, Erich von, *Verlorene Siege*. Bonn 1955. In contrast see: Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, pp. 761-1102, here p. 774.

²⁴ 'Weisung Nr. 45 vom 23.7.1942', in: *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*. Edited

by Walther Hubatsch, Frankfurt a.M. 1962, pp. 183-188.

²⁵ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 53-55, 95-99.

²⁶ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 33-52; Overy, *Die Wurzeln*, 114.

²⁷ Overy, *Die Wurzeln*, 98.

²⁸ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 55.

²⁹ 'Weisung Nr. 45 vom 23.7.1942', in: *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*. Edited by Walther Hubatsch, Frankfurt a.M. 1962, 196-200; Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 56f. On the course of the offensive into the Caucasus see Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 927-961.

³⁰ Weisung Nr. 45 vom 23.7.1942, in: *Hitlers Weisungen*, 196-200, here 198; Overy, *Die Wurzeln*, 94f; Diedrich, *Stalingrad*, 29-31; Keegan, *Der Zweite Weltkrieg*, 322f.

³¹ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 840-865.

³² Quoted after Kehrig, *Stalingrad*, 28.

³³ For basics on Paulus see Diedrich, Torsten, *Paulus. Das Trauma von Stalingrad. Eine Biographie*. Paderborn 2008.

³⁴ Glantz, David M., *Kharkov 1942: Anatomy of a Military Disaster Through Soviet Eyes*. 7th edition, Shepperton 1998.

³⁵ Overy, Richard, *Russlands Krieg 1941-1945*. Translated from English into German by Hainer Kober. Reinbek 2011, 249, Beevor, *Stalingrad*, 12 and 110.

³⁶ Glantz, David M., *To the Gates of Stalingrad. Soviet-German Combat Operations, April – August 1942*. Lawrence/Kansas 2009.

³⁷ Glantz, *Armageddon*, 28-31, Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 57-59 and 64f.

³⁸ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 978.

³⁹ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 68f., Kehrig, *Stalingrad*, 32.

⁴⁰ Walther von Seydlitz to his wife, 15 September 1942, in: *Nach Stalingrad. Walther von Seydlitz'*

Feldpostbriefe und Kriegsgefangenenpost 1939-1955. Edited by Torsten Diedrich and Jens Ebert on behalf of the Bundeswehr Centre of Military History and Social Sciences, Göttingen 2018, 224f, here 224.

⁴¹ *Ibid.*, 226f, here 226, Letter of 24 September 1942

⁴² *Ibid.*, 226f, here 227, Letter of 30 September 1942

⁴³ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 55.

⁴⁴ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 992.

⁴⁵ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 71f., Kehrig, *Stalingrad*, 34.

⁴⁶ Bullock, Allan, *Hitler und Stalin. Parallele Leben*. Munich 1993, here 1015.

⁴⁷ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 993 (English translation in Germany and the Second World War, volume 6, 1096).

⁴⁸ On Zhukov and 'Uranus' see Overy, *Die Wurzeln*, 99f. and 109-112.

⁴⁹ Chor'kov, Anatolji G., 'Die sowjetische Gegenoffensive bei Stalingrad', in: Förster, Jürgen (ed.), *Stalingrad. Ereignis, Wirkung, Symbol*. Munich, Zurich 1992, 55-76; Overy, *Die Wurzeln*, 104f.

⁵⁰ *Ibid.*, 56, Kehrig, *Stalingrad*, 102-118, Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 72-75.

⁵¹ See the relevant situation report of the 6th Army at the German Federal Archives (Bundesarchiv) Freiburg/Breisgau: AOK 6/Ia an Hgr B vom 22.11.1942, 1900 Uhr, betr.: Lage und Absicht der Armee, printed in Kehrig, *Stalingrad*, 559f., summarised in Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 75-80. On the course of the offensive into the Caucasus see Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 997-1023.

⁵² Overy, *Die Wurzeln*, 109-113 On this see also the list of transport aircraft employed in the Stalingrad airlift from 24 November 1942 to 3 February 1943, printed in Kehrig, *Stalingrad*, 633-637.

⁵³ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 33-52; Overy, *Die Wurzeln*, 114.

⁵⁴ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative*

1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6), 761-1102, here 1048. On the discussion of Paulus' failure see Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 104-110, on Operation Winter Storm see in greater detail Kehrig, *Stalingrad*, 307-474.

⁵⁵ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 80-85, on the failure of the Wehrmacht leadership see in particular 100-104.

⁵⁶ Gen d. Artl. v. Seydlitz-Kurzbach, KG des LI. AK an den OB der 6. Armee vom 25.11.1942, betr. Stellungnahme zum Armeebefehl vom 24.11.1942, printed in: Kehrig, *Stalingrad*, pp. 564-567, quote p. 567.

⁵⁷ *ibid.*

⁵⁸ On the events in connection with the question of "breaking out or relief" see Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 1024-1035.

⁵⁹ Overy, *Die Wurzeln*, 115.

⁶⁰ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 1053-1060.

⁶¹ Scherzer, Veit, *Ritterkreuzträger 1939-1945. Die Inhaber des Eisernen Kreuzes von Heer, Luftwaffe, Kriegsmarine, Waffen-SS, Volkssturm sowie mit Deutschland verbündete Streitkräfte nach den Unterlagen des Bundesarchivs*. 2nd edition, Ranis/Jena 2007, p. 668.

⁶² *Ibid.*, 407.

⁶³ *Ibid.*, 266.

⁶⁴ *Ibid.*, 188.

⁶⁵ *Ibid.*, 466.

⁶⁶ *Ibid.*, 730.

⁶⁷ AOK 6 army order, signed by Paulus on 22 January 1943, printed in: Kehrig, *Stalingrad*, S. 631. (English translation in *Germany and the Second World War*, Volume 6, 1163

⁶⁸ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 91f.

⁶⁹ Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 86-94. In greater detail on this Kehrig, *Stalingrad*, 477-545.

⁷⁰ Heuer, Gerd F., *Die Generalobersten des Heeres. Inhaber höchster deutscher Kommandostellen*. Rastatt 1988, 105f; Wieder, Joachim, *Stalingrad und die Verantwortung des Soldaten*. Munich 1997, 287-293;

⁷¹ Müller, Rolf-Dieter, *Der letzte deutsche Krieg 1939-1945*. Stuttgart 2005, 176.

⁷² Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 149; Overly, *Russlands Krieg*, 2004, 286.

⁷³ Beevor, Antony, *Stalingrad*, Munich 001, 454 und 457.

⁷⁴ 'OKW/WFSt vom 3.2.1943, betr. Sonderbericht über den Fall von Stalingrad', printed in: Kehrig, *Stalingrad*, 637f.

⁷⁵ Wieder, Joachim, *Stalingrad und die Verantwortung des Soldaten*. Munich 1962, 102.

⁷⁶ De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee', in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 30.

⁷⁷ De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee', in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 22-25.

⁷⁸ De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee', in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 33.

⁷⁹ De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee', in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here: 22-24.

⁸⁰ De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee', in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 26.

⁸¹ Quoted after Soell, Hartmut, *Helmut Schmidt. Vernunft und Leidenschaft. 1918.1969*, 2 vols., vol. 1, Munich 2003, 138.

⁸² Quoted after Ebert, Jens, „Nun ist man wieder meilenweit voneinander getrennt“, in: *Nach Stalingrad. Walther von Seydlitz' Feldpostbriefe und Kriegsgefangenenpost 1939-1955*. Edited by Jens Ebert and Torsten Diedrich on behalf of the Bundeswehr Centre of Military History and Social Sciences, Göttingen 2018, 11-65, here 53.

⁸³ Quoted after De Libero, Loretana, 'Leonidas in Stalingrad. Gebrauch, Wirkung und Wahrnehmung antiker Motive und Mythen in der 6. Armee',

in: *thersites. Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date 10/2019*, 1-49, here 10, note 32.

⁸⁴ Klemperer, Victor, „*Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten.*“ *Tagebücher 1933-1945*. Edited by Walter Nowojski with cooperation from Hadwig Klemperer, 8 vols, vol. 2, Berlin 1995, 318, Benz, Wolfgang, *Die Weiße Rose*. Ditzingen 2017. On the pamphlet see the reprint in Steffan, Harald, *Die Weiße Rose*. Reinbek 1992, 131-144.

⁸⁵ Scheurig, Bodo, *Verräter oder Patrioten – das Nationalkomitee „Freies Deutschland“ und der Bund Deutscher Offiziere in der Sowjetunion 1943-1945*. Revised and supplemented new edition, Berlin/Frankfurt a.M. 1993, 35-43. On this see also Bungert, Heike, *Das Nationalkomitee Freies Deutschland und der Westen. Die Reaktion der Westalliierten auf das NKFD und die Freien Deutschen Bewegungen 1943-1948*. Stuttgart 1997; Ueberschär, Gerd R. (eds.), *Das Nationalkomitee „Freies Deutschland“ und der Bund Deutscher Offiziere*. Frankfurt a.M. 1996.

⁸⁶ For an overview on this see Ebert, Jens, „Nun ist man wieder meilenweit voneinander getrennt“, in: *Nach Stalingrad. Walther von Seydlitz' Feldpostbriefe und Kriegsgefangenenpost 1939-1955*. Edited by Jens Ebert and Torsten Diedrich on behalf of the Bundeswehr Centre of Military History and Social Sciences, Göttingen 2018, 11-65, here 12-14.

⁸⁷ On an overview of the German victim myth see Kumpfmüller, Michael, *Metamorphosen eines deutschen Mythos*. Munich 1995; Diedrich, Torsten, *Stalingrad 1942/43*. Ditzingen 2018, 128-134, on the Soviet myths regarding the battle see *ibid*, 134-139.

⁸⁸ 'OKW/WFSt vom 3.2.1943, betr. Sonderbericht über den Fall von Stalingrad', printed in: Kehrig, *Stalingrad*, 638.

⁸⁹ Ulrich, Bernd, 'Stalingrad', in: *Deutsche Erinnerungsorte*. Edited by Etienne François and Hagen Schulze, 3 vols, vol. 2, 332-348, here 340f. On the "Partisan war" in phase of the war see Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 911-926, as well as on the crime scenario in general Epkenhans, Michael/John Zimmermann, *Die Wehrmacht. Krieg und Verbrechen*. Ditzingen 2019.

⁹⁰ Boll, Bernd/Hans Safrian, 'Auf dem Weg nach Stalingrad. Die 6. Armee 1941/42', in: Hannes Heer/Klaus Naumann (eds.), *Vernichtungskrieg. Verbre-*

chen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Hamburg 1995, 260-296, Richter, Timm C., 'Handlungsspielräume am Beispiel der 6. Armee', in: Hartmann, Christian/Johannes Hürter/Ulrike Jureit (eds.), *Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte*. Munich 2005, 60-68.

⁹¹ Ulrich, Bernd, 'Stalingrad', in: *Deutsche Erinnerungsorte*. Edited by Etienne François and Hagen Schulze, 3 vols, Vol. 2, 332-348, here 332f., quote 333.

⁹² For an overview see e.g. Wrochem, Oliver von, 'Stalingrad erinnern. Zur Historisierung eines

Mythos', in: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 2/2004, 310-317.

⁹³ Ebert, Jens, 'Stalingrad: Gemeinsame Erfahrung, getrennte Erinnerung?', in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 19 May 2017.

⁹⁴ Overy, *Die Wurzeln*, 117.g.

⁹⁵ Wegner, Bernd, 'Der Krieg gegen die Sowjetunion 1942/43', in: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941 bis 1943 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 6)*, 761-1102, here 1063.

⁹⁶ Cited in Overy, *Die Wurzeln*, 106.

THE ITALIAN MOTORIZED DETACHMENTS IN STALINGRAD

EMILIO TIRONE *

Abstract

The study of the Italian campaign in Russia finds many gaps in the Italian historiography due mainly to the subsequent political elaboration of the events. The work of the Historical Bureau of the General Staff of the Army, reflected in the Official Reports, partially fills in these shortcomings, providing a narrative based exclusively on the original documentation produced by Commands and departments during the war. Among the strictly military aspects neglected by historiography, the logistic field is the least studied. Regarding the Battle of Stalingrad, for example, little is known about the direct support provided to the German 6th Army by the ARMIR (Armata italiana in Russia/Italian Army in Russia) detachments.

Keywords: *ARMIR, mechanized detachments, CSIR (Corpo di Spedizione Italiano in Russia/Italian Expeditionary Corps in Russia), Historical Diaries, Don, Gariboldi, Historical memoirs, vehicles, Official report, Stalingrad, Historical Office, 6th Army.*

The Italian campaign in Russia: a historiographical conundrum

In Italy, the historical narrative of the events of the 20th century in which the nation played a leading role was often influenced by ideological prejudices, articulated by internal political conflicts. After the war, the effects of the conflict between the East-West blocs and the revision of previous institutional periods had a strong divisive effect on Italian society. With due exceptions, military history suffered particularly from this situation. Already marginalized in the sphere of official historical

studies, it has been crushed by an underlying narrative sedimentation that has proven detrimental to free inquiry and the depth of scientific analysis¹. The result was its discontinuous and fragmentary development, sometimes too thematic and technical due to the work of researchers and enthusiasts of the field, in other cases excessively generic due to the approach of the academic world. Therefore, the institutional materials of the Historical Office of the General Staff of the Italian Army (USSME), reflected in the Official Reports, although dated and in need of updating, are placed in the long term among the main references for the objec-

* Director of the Archive of the Historical Office of the General Staff of the Italian Army.

tive reconstruction and wealth of documentary information. These editorial works, in fact, have a predominantly descriptive character, and are based on the original and contemporary documentation of the events, generated essentially by Commands, military entities or departments and currently kept in the Archive of the Historical Office of the General Staff of the Italian Army (AUSSME). Among these sources, of fundamental importance are the so-called Historical Diaries, made in time of war, and Historical Memoirs, made in time of peace, as well as the service reports of commanders and those in charge of the various military activities.

This general situation is fully reflected in historical approach of the presence of the Royal Army on the Russian front in the Second World War, from 1941 to 1943. Italian historiography usually divides the theme into four parts, according to the chronological development of events:

- from July 1941 to July 1942, the operations of the Italian Expeditionary Force in Russia (CSIR);

- from July 1942 to September 1942, the operations of the 8th Army (ARMIR – Italian Army in Russia), which ended with the first defensive battle of the Don (August 20 – September 1, 1942);

- from October 1942 to February 1943, the winter deployment and the second defensive battle of the Don (11 December 1942 – 31 January 1943), the retreat and return to Italy of the surviving military forces;

- the issue of prisoners of war, of the missing persons and the recovery of the remains of the fallen.

The first two parts, closely related to military operations, have found little coverage in Italian historiography, partly due to historians' inattention to strictly technical-war aspects, partly due to a low interest in highlighting, even indirectly, national military successes, despite the fact that they were partial. For this reason, the Official Report published by the Historical Office of the General Staff of the Army² can still be considered the most conclusive material in the field, although it requires updating since the first edition in 1977³, in the light of the documentation available today⁴ and the

current historical methodology, both technical-military as well as scientific⁵. As proof of its reference status, but also of the superficiality of the research on which some contemporary studies are based, some informational inaccuracies, at the time of its first draft justified by the document's usability, are still handed down today without any effort to verify the sources.

On the other hand, the third part concerning the second battle of the Don and the subsequent retreat experienced a great development, supported by extensive memoirs, sometimes also significant from a literary perspective. Although numerous, the studies on this topic rarely detach themselves from the aspects related to the human tragedy, related to the heavy losses suffered by the Italian contingent and the harsh winter conditions of the retreat, or the epic features of the vicissitudes suffered by some units, escaped from the grip of the Russian encirclement through battle.

Therefore, also in this case, from a historical-military point of view, there are few studies able to detach from the predetermined narrative and offer a realistic picture of the operations. The narrative is especially flattened ideologically by various clichés intended to present the unpreparedness of the Italian armed forces, both doctrinal and material, as well as motivational, which in the face of the climatic and war rigors of the Russian campaign would have emerged in all their drama. Of course, the analysis of historical fact, supported by a clear documentation, is not so simplistic and often deviates from established theses. It is obvious that for Italy the gap with the other belligerent powers in terms of armaments and means began to emerge and to weigh on the conduct of military operations as early as 1942, caused both by short-sighted political-military choices and by the intrinsic production conditions of the national industrial system. This does not mean that certain exaggerations and clichés, such as those regarding the relationship with the German allies, but especially those regarding winter equipment, are now considered indisputable despite the documentary evidence⁶. The same applies to the moral and consequently disciplinary upkeep of the departments, an aspect of the latter that has never been a real problem during the entire war⁷.

These elements served on the one hand to the anti-militarist political controversy and on the other to justify, especially in the immediate post-war period, wrong choices perpetrated in the field by some military leaders. Despite this historical simplification, which in some cases comes close to mystification, there are, of course, exceptions, but often these are limited to niche articles published in specialized journals of military history.

Even the issue of prisoners of war, of missing persons and the recovery of the remains of the fallen is not immune to strong political influences that have compromised some of the objectivity of the historical approach. In particular, the question of the return of prisoners, held by the USSR, on which sufficient clarity was never made, has always been a battleground, hovering over the Italian Communist Party, especially its leader Palmiro Togliatti, the accusation of delaying their release to avoid a negative electoral impact. Even worse, the accusations went as far as seeking harsh prison conditions to cause more grief in Ital-

ian families and generate negative sentiment against the “fascist war”⁸. Even with regard to the return of the remains of the fallen, a certain historical controversy has developed, sustained by accusations against Russia of having paid little attention to this issue. However, especially in the last thirty years, the subject has found unexpected openness and availability⁹.

Of late years, a fifth aspect has been added to this division of arguments, relating to the political-cultural approach and the application of humanitarian law by the Italian troops examined in their role as aggressor and occupying power¹⁰. Unfortunately, this broadening of interest did not occur without ideological compulsions, which are the consequences and legacy of the aforementioned political oppositions that have characterized national life for a long time. In recent years, through these approaches, an attempt has been made to associate the general Italian behaviour with the German one, in its most extreme aspects. An attempt at functional criminalization for renewal, feeding the national sense of guilt, with increasingly extreme and restrictive methods that leave little room for scientific objectivity.

Studies on logistic services and the battle of Stalingrad through the Archive of the General Staff of the Army

For these reasons, the military operations, with the exception of the defeat on the Don and the subsequent retreat, have been little treated and analysed by historiography and are therefore not well known to the general public. In this context, the aspects related to logistics are even less known, this being a branch of the military art that is normally neglected or marginalized by historical-scientific studies. The document published by the Historical Office of the General Staff of the Army regarding the logistics services of CSIR and ARMIR¹¹, despite the year of its publication, is still a reference for an overview of the issue, providing complete information in this regard.

As soon as they entered the Russian front, the Italian forces operated in the southern sector together with the German Southern Army Group, which had as their initial objective Kyiv, Odessa and the industrial basin of

Italian motorized vehicles in Russia
(source: Archive of the Historical Office of the General Staff of the Army, henceforth AUSSME)

the Donetsk. The Italian Expeditionary Force (CSIR), consisting of an army corps, was composed of the "Torino", "Pasubio" and "3a Celere" divisions. These were not motorized but had 2 motorized detachments, which were later reinforced, one used for operational needs, with the capacity to transport an infantry division, and the other for logistical organization (9 detachments divided between all units of the army corps and another 12 for the Intendancy). The rolling stock of the CSIR amounted to 5,500 vehicles and 1,550 motor vehicles, which were supported by 4,600 quadrupeds¹². A considerable number, but insufficient for the simultaneous movement of all units, defined as "motorized corps". With the establishment of the ARMIR, under the command of General Italo Gariboldi, a total of 16,700 vehicles and 4,470 motorcycles, over 25,000 quadrupeds¹³ and 1,130 tractors were reached (16 detachments divided among all the units of the Army and 37 detachments for the Intendancy, divided into 4 groups), an insufficient number to simultaneously satisfy the movement of the entire Army and its stewardship service.

The entire Second Battle of the Don (Operation Little Saturn for the Russians), which in-

involved the ARMIR, can be placed in the framework of that for Stalingrad, where the German offensive capacity was exhausted. The Soviet operation initially overwhelmed the right wing of the Romanian 3rd Army and the German 4th Army and then the Italian 8th Army, deprived of reserves and attested in a linear static defence, on a too broad front, making the encirclement of the German 6th Army in Stalingrad definitive. Secondly, it definitively annihilated the Italian Army, the Hungarian 2nd Army and the German 2nd Army.

In the previous months of August, September and October, between the Donetsk and the Don, due to the advance of the lines, the logistical support routes were lengthened, increasing the wheeled activity, which, however, was hampered by the limited availability of fuel provided by the Germans. In this framework, the Italian motorized detachments acted several times in favour of the allied units. During September, the entire German 298th Division was transported with 400 vehicles, of the 7th, 8th and 10th motorized groups, from the Kamensk – Taganrog (Sea of Azov) area to that of Bokovskaya, covering about 850 Km in four days. A second transport of food and materi-

Italian motorized vehicles in Russia (source: AUSSME)

als was carried out by 70 trucks in favour of the German 2nd Army¹⁴. Other transports were carried out the following month between Millerovo and Bokovskaya in favour of the large Romanian units.

Although reported in the aforementioned Official Logistic Report¹⁵, the episode of the participation on the field in the battle of Stalingrad of an Italian contingent, consisting of some motorized groups, committed to the direct logistical support of the German units, is not well known¹⁶. In September 1942, transports were carried out in favour of the German 6th Army, “with a formation commanded by a senior officer consisting of 400 trucks from the 7th, 8th and 10th motorized groups¹⁷, and which covered 800 kilometres in a week, and a successive one for ammunition, carried out by a motorized detachment of 80 trucks”¹⁸. Further testimony on this episode is reported in the Historical Diaries: “Even the fight for Stalingrad sees the units of the 7th [motorized group]. A self-department under the command of Captain Castellucci moves from Rykovo to Millerovo, fits into a formation group of the 7th, 8th and 10th A.R.G. [motorized group] and acts on behalf of the Befchesstelle B for the transport

of ammunition to Stalingrad close to the German positions¹⁹”. And again: “At the beginning of September, the order was received from the intendancy for the transfer of the motorized group to Grekovo (Millerovo) and its vicinity and for the preparation of a convoy of 400 vehicles which, made up of two motorized detachment of the 8th, a motorized detachment of the 7th, and one of the 10th motorized group, was under the orders of Lieutenant Colonel Uberti to carry out the transport of materials to the German 6th Army in Stalingrad. [...] In the meantime the Stalingrad column was completed, covering a total distance of 800 km to the complete satisfaction of the German command, while the commander, who on his return had been wounded by the explosion of an enemy artillery shell, continued to exercise command until the return of all vehicles²⁰”. In the following November, new transports were made to Stalingrad: “a column of 33 trucks and a later one of 200 (of the 8th motorized group). This second formation was split in two by the initial operations of the «Battle of the Volga» (November 19, 1942). Two officers, 72 drivers, and 50 trucks were missing²¹, who, retreating to Stalingrad, shared the fate of that garrison²²”.

Italian motorized vehicles in Russia (source: AUSSME)

This is what the report of the 8th motorized group on the activity in the area of operations on the Russian Front reports on this topic: “[...] in that period, among the various convoys of trucks pushed right up to the firing line, that of 33 machines which under the command of sub lieutenant Giusberti, was placed under the command of the German 6th Army operating in Stalingrad, a column that never returned and which, through the last writings of its commander, heroically shared the glorious fate of that allied Army²³”. The subsequent report compiled in 1954 by the Director of Transport, General Antonio Gualano, at the time Lieutenant Colonel of the General Staff, summarizes the activity as follows: “[...] Troops, ammunition and materials were also transported on behalf of the Germans. Other and more expensive transports to Stalingrad deserve a special mention:

– sub lieutenant Giusberti's column of 33 vehicles; [2nd motorized group / 248th motorized detachment]

– Captain Bruno's column of 200 vehicles (8th motorized group) of which about 50 never returned.

The latter formation, on the return journey from Stalingrad in November, suffered the dramatic event. Divided into two sections by the Russians, it lost a quota of 72 troops with sub lieutenants Giusberti [248°] and Poli [127] and 50 trucks which, retreating to Stalingrad, had the honorific adventure of representing the Italy in the epic struggle of the German 8th Army, then dividing its stoic end²⁴.

The personnel losses reported in the Historical Diary confirm the following: “Sub lieutenants Guido Guisberti [Giusberti] and Walter Poli of Captain Bruno's truck convoy: killed or missing with 72 other drivers fighting the German 6th Army at Stalingrad²⁵”.

As evidence of the importance of access to primary documentary sources, the Archive preserves a testimony of the survival of one of the two missing officers, sub lieutenant Poli²⁶, belonging to the 127th Self-Department: “On

Italian motorized vehicles in Russia (source: AUSSME)

11/127. 10/42 of the 2° motorized group I received the order to take a section of trucks from my auto-department to Stalingrad to transport German material. Departure place Millerovo, arrival in Korposka on 26/11 from where we never left due to closure in the painful pocket of Stalingrad. The travel document to carry out the truck convoy was Italian, from the command of the 127th motorized detachment; therefore I was never in the official service of the Germans. However, the Germans forced me to work with my cars in their service in the Stalingrad area, starting with 26 II 42 and until 31 I 43, the day when I and my drivers were captured in the very centre of the city, among the ruins of a house [...]"²⁷.

The report of the 8th motorized group, in a suggestive way, ends by recalling the obscure sacrifice of the drivers, a low visibility associated with the lack of attention that, due to negligence, military-historical studies usually pay to the logistical aspect of operations: "The 8th motorized group is preparing to return to its homeland, proud of the work done and the ultimate sacrifice of its sons in the operational divisions, in Millerovo, in Stalingrad, and especially remembers those drivers who, in isolated service, united their destiny with that of the car submerged in the snow and the mist of the

steppe, and it is certain that the dark ultimate sacrifice will live in the hearts of the veterans to whom the example will always speak, admonishing them. The Russian front, March 29, 1943"²⁸.

NOTES

¹ As previously developed in EMILIO TIRONE, *La resistenza dell'Esercito italiano nella Francia metropolitana*, in «AA.VV., *La ricostituzione del Regio esercito dalla resa alla liberazione 1943-1945*», Rodorigo ed., Roma 2018, pp. 321-324.

² STATO MAGGIORE ESERCITO – UFFICIO STORICO, *Le operazioni delle unità italiane al fronte russo (1941-1943)*, Uf. Storico dello SME, Roma 1977.

For a complete perspective, see the work of the same Office, AA.VV., *L'Italia nella relazione ufficiale sovietica sulla Seconda guerra mondiale*, Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, Roma, 1978, containing textual translations and summaries of what was written about Italy in the Official Soviet Report sovietica (AA.VV., *Storia della Grande Guerra Patriottica dell'Unione Sovietica. 1941-1945*, Istituto di Marxismo – Leninismo presso il Comitato Centrale del P.C. dell'URSS – Sezione di Storia della grande Guerra Patriottica, Mosca 1963-1965, volumi 6).

³ A first monographic study already appeared in the immediate post-war period (MINISTERO

Italian motorized vehicles in Russia (source: AUSSME)

DELLA GUERRA – STATO MAGGIORE ESERCITO – UFFICIO STORICO, *L'8ª Armata italiana nella seconda battaglia difensiva del Don: (11 dicembre 1942-31 gennaio 1943)*, Ufficio Storico dello SME, Roma 1946) ed un secondo, l'anno successivo (MINISTERO DELLA GUERRA - STATO MAGGIORE ESERCITO - UFFICIO STORICO, *Le operazioni del C.S.I.R. e dell'ARMIR dal giugno 1941 all'ottobre 1942*, Ufficio Storico dello SME, Roma 1947).

⁴ Both based on the development of the inventory of the Archive of the General Staff of the Army and the identification in Russia of the Italian correspondence captured by the Soviet troops in the final stages of the ARMIR operational cycle.

⁵ For historical interest, it is also worth mentioning the memorial of the Commander of the Italian Expeditionary Corps in Russia, which achieved considerable editorial success: GIOVANNI MESSE, *La guerra al fronte russo. Il Corpo di spedizione italiano (CSIR)*, Rizzoli, Milano 1964⁴ (prima ed. 1947).

⁶ Cfr. FILIPPO CAPPELLANO, *Scarpe di cartone e divise di tela ...*, in «Storia Militare», n. 101 febbraio 2002.

⁷ Cfr. FILIPPO CAPPELLANO, *Tra stereotipi e realtà*, in «Storia Militare», n. 212 maggio 2011.

⁸ GIORDANO MARCHIANI, GIANFRANCO STELLA, *Prigionieri italiani nei campi di Stalin* (presentazione di Giulio Andreotti), Società Editrice Emiliana, Rimini 1992.

⁹ Cfr. AA.VV., *La tragedia italiana sul fronte russo (1941-1943). Immagini di un sofferto sacrificio*, Bruno Chigi Editore, Rimini 1992.

¹⁰ For more information on this aspect, please refer to our previous work, EMILIO TIRONE, *La politica italiana verso la popolazione civile e i prigionieri di guerra sul fronte russo*, in «AA.VV., *Battaglie in Russia. Il Don e Stalingrado 75 anni dopo*, a cura di OLGA DUBROVINA», Unicopli, Milano 2018, pp. 189-212.

¹¹ STATO MAGGIORE DELL'ESERCITO – UFFICIO STORICO, *I servizi logistici delle unità italiane al fronte russo (1941-1943)*, Ufficio Storico dello SME, Roma 1975.

¹² *Ivi*, p. 19.

¹³ *Ivi*, p. 21.

¹⁴ *Ivi*, p. 146.

¹⁵ STATO MAGGIORE DELL'ESERCITO – UFFICIO STORICO, *I servizi logistici ...*, *Op. Cit.*

¹⁶ A specific exception is ALFIO CARUSO, *Noi moriamo a Stalingrado*, Longanesi, Milano 2006, which collects the personal, direct and indirect testimonies left by the soldiers involved.

¹⁷ According to the testimonies collected by A. CARUSO, *Op. Cit.*, the majority were men and

equipment from the 127th motorized detachment (heavy) of the 2nd motorized group and of the 248th motorized detachment of the 10th motorized group.

¹⁸ STATO MAGGIORE DELL'ESERCITO - UFFICIO STORICO, *I servizi logistici ...*, *Op. Cit.*, Roma 1975, p. 146.

¹⁹ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, Stralcio relazione sull'attività svolta dal 7° Autogruppo d'Armata in territorio russo dal 3 giugno 1942 al 15 marzo 1943*, ann. B all. 8 al Testo, p. 5, b. 1557 bis.

²⁰ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, relazione sull'attività dell'Autogruppamento [8° N.d.A.] in zona di operazioni (Fronte Russo)*, ann. C all. 8 al Testo, p. 7, b. 1557 bis.

²¹ Of which, on 23 February 1943, there are 23 vehicles of the 2nd Autogroup (1 van and 22 trucks) in AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, L'attività dei trasporti dell'Intendenza CSIR ed ARMIR nella campagna di Russia, Relazione 2° Autoraggruppamento* ann. A all. 8 al Testo, all. 70, b. 1557 bis.

²² STATO MAGGIORE DELL'ESERCITO - UFFICIO STORICO, *I servizi logistici delle unità italiane al fronte russo (1941-1943)*, Ufficio Storico dello SME, Roma 1975, *Op. Cit.*, p. 149.

²³ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, relazione sull'attività dell'Autogruppamento [8° N.d.A.] in zona di operazioni (Fronte Russo)*, ann. C all. 8 al Testo, p. 9, b. 1557 bis.

²⁴ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, Testo – L'attività dei trasporti (primavera 1942 – Primavera 1943)*, p. 106, b. 1557 bis.

²⁵ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, Direzione trasporti C.S.I.R. e ARM.I.R. raccolta documentazione fotografica*, b. 1559 fasc. 1.

²⁶ Identified and interviewed in A. CARUSO, *Op. Cit.*

²⁷ AUSSME, Fondo M9, *Sottocommissione per l'interrogatori prigionieri degli Ufficiali R.E. reduci da prigionia di guerra*, Serie Russia, b. 189/2 fasc. P.

Regarding the Official Report from the Archives, the consequences of the controversial issue of the communist collaboration of some prisoners in the concentration camps also emerge. In fact, the “Central Commission for the Interrogation of Officers Returned from Captivity” noted in 1946 “*that he is complained about by several veterans because he made himself available to the occupying power, participating in a communist culture course and signing an address of sympathy for Russia at repatriation. In connection with this attitude, Lieutenant Poli is accused of doing information work against his*

fellow prisoners, punishing some of them and making life difficult in the camp”, according to a number of four testimonies of fellow prisoner officers. (AUS-SME, *Ivi*). As to the veracity of the allegations and how the story ended, there is currently no other archival evidence, except that the result of being put under observation by the Military Intelligence Service (SIM) in 1948 regarding a possible affiliation with the Russian intelligence services, was the following: “It is not considered an element that could

be of interest to C.S. [Contro Spionaggio (N.d.A.)]” – *Fondo S.I.M.*, 1[^] Divisione, b. 625 c. 422716.

The same was cited in the so-called trial of D’Onofrio, leader of the Italian Communist Party, accused of harassing Italian prisoners in Russia – *Fondo S.I.M.*, 1[^] Divisione, b. 625 c. 422715.

²⁸ AUSSME, Fondo N1-11, *Diari Storici Seconda guerra mondiale, relazione sull’attività dell’Autoraggruppamento* [8° N.d.A.] *in zona di operazioni (Fronte Russo)*, ann. C all. 8 al Testo, p. 14, b. 1557 bis.

PERSPECTIVA ROMÂNEASCĂ A BĂTĂLIEI DE LA STALINGRAD

PETRE OTU *

Abstract

This study analyses the Romanian viewpoint on the Battle of Stalingrad, focusing on some relevant issues, such as: the decision taken by Ion Antonescu to participate with large numbers in the Wehrmacht campaign of 1942; the reactions to reject this decision by some of the high-level political and military leaders; the movement of the expeditionary troops to the front; the organization of the deployment, equipment and training of the two armies deployed in the great bend of the Don and the Kalmyk Steppe; the defence operation carried out by the Romanian forces, etc.

It is clearly mentioned that the plan for the "Uranus" operation was established by the Soviet General Staff before the deployment of the 3rd and 4th Armies, which invalidates the widely circulated thesis in historiography according to which the enemy's main strikes had as start point the disposition of the Romanian troops on the flanks of the 6th German Army, the main group operating in town.

At the same time, the study concludes that the main responsibility for the serious failure in this confrontation fell on the German High Command, under whose authority the big Romanian units acted under. It did not fulfil its commitment made in the winter of 1942 – that of equipping the Romanian troops on the front –, it drastically limited the freedom of movement of the Romanian commands, and did not take into account the multiple information indicating the preparation for a counter-offensive from the enemy's side.

Keywords: *Adolf Hitler, Ion Antonescu, Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, 2nd Army, 4th Army, General Ilie Șteflea, General Petre Dumitrescu, General Constantin Constantinescu-Klaps, General Mihai Lascăr, „Blue Plan”, „Operation Uranus”*

Deși au trecut mai bine de opt decenii de la declanșare, al Doilea Război Mondial continuă să intereseze în cel mai înalt grad, atât comunitatea istoricilor de pretutindeni, cât și opinia publică, mai ales din țările foste

beligerante. Explicațiile pentru acest interes major și constant țin de amploarea și duritatea confruntărilor, de distrugerile materiale și pierderile de vieți omenești, imense raportate la episoadele belice anterioare, inclusiv la cel

* Profesor universitar, Președintele Comisiei Române de Istorie Militară.

din anii 1914-1918, denumit „Marele Război” („La Grande Guerre”), de consecințele profunde și pe termen lung asupra evoluției relațiilor internaționale și a vieții oamenilor etc.

Pa cale de consecință, ca orice fenomen de o complexitate ieșită din comun, al Doilea Război Mondial, în pofida uriașei bibliografii acumulate între timp, rămâne un subiect deschis cercetării, an de an apărând studii, monografii, volume de documente, memorii, biografii, dicționare, filme documentare și artistice etc ce aprofundează uriașa tragedie din anii 1939-1945.

În această încheștare planetară, principalele beligeranți au fost statele mari, care fac și desfac, dintotdeauna, istoria lumii. Dar Zeul Marte, hulpav cum este, a atras în siajul său și numeroase state mai mici, unele în postura de victimă, altele având statutul de actori secunzi în ambele tabere beligerante.

Este și cazul statului român, parcursul său belic fiind unul sinuos, de altfel bine-cunoscut în istoriografie. În perioada 1 septembrie 1939 – 28 mai 1940, România s-a găsit neutră față de conflictul mondial, pentru ca de la această dată să înceapă o apropiere de Germania în încercarea de a salva integritatea teritorială. A fost o iluzie, întrucât pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) dintre cele două mari puteri totalitare, Germania și Uniunea Sovietică, nu lăsa nici o posibilitate de supraviețuire. Mai întâi Uniunea Sovietică și apoi Germania, secondată de Italia, au dezmembrat România în vara anului 1940.

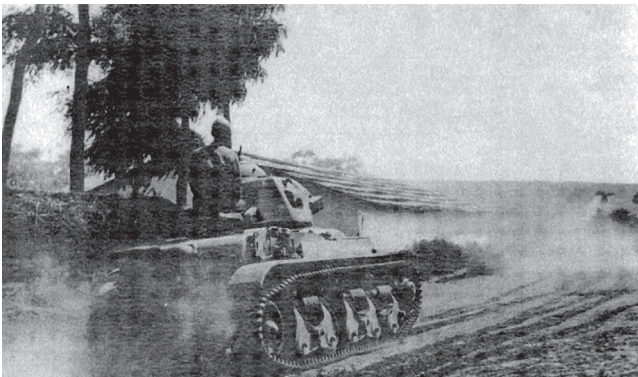
În aceste condiții, România s-a integrat Axei, iar la 22 iunie 1941, Ion Antonescu, devenit la 6 septembrie 1940 „conducător” al statului român, a decis de unul singur să se alăture acțiunii Germaniei împotriva Uniunii

Sovietice, fostul aliat. Războiul alături de al III-lea Reich a durat până la 23 august 1944, când o coaliție de forțe, în frunte cu regele Mihai I, a decis trecerea de partea Națiunilor Unite, în cadrul căreia Uniunea Sovietică avea întâietate în estul continentului european, inclusiv în România. Armata Română, aflată de la 7 septembrie 1944, în subordinea Frontului 2 ucrainean, a continuat operațiile împotriva Germaniei, mai întâi pe teritoriul românesc până la 25 octombrie 1944, iar, ulterior, pe teritoriile Ungariei, Slovaciei, Cehiei și Austriei, până la 12 mai 1945.

În cele două campanii, din est și din vest, Armata Română a participat la o serie de confruntări militare de amploare, soldate cu victorii și eșecuri. Dintre toate, însă, bătălia de la Stalingrad le depășește cu mult prin: durată; efective participante; condiții de timp și anotimp; dimensiunile înfrângerii (pierderile umane și materiale); consecințe interne și pe planul alianței; impactul negativ generat în opinia publică de catastrofa de pe Volga; persistența în memoria colectivă a tragediei de la cumpăna anilor 1942/1943; parcursul istoriografic sinuos, marcat de o lungă „tăcere” asupra subiectului etc.

Planuri germane pentru anul 1942

Contraofensiva armatei sovietice declanșată la 6 decembrie 1941, prin care a fost salvată Moscova, a pus capăt „războiului fulger” (*blitzkrieg*), practicat cu succes, până atunci, de armata germană¹. Războiul pe frontul de Est s-a transformat într-o confruntare de uzură, cu un sfârșit incert și cu o durată imprevizibilă. Cauzele eșecului acestui tip de război, ce adusesse Germaniei marile succese din

Tancuri „Renault 35”
înaintând spre Chișinău (iulie 1941)

Polonia, vestul Europei și Balcani, sunt, desigur, complexe. Dar un rol important, dincolo de rezistența crescândă a Armatei Roșii și erorile germane, cu Adolf Hitler în prim plan, l-au avut cei doi „generali” – „spațiu” și „iarnă”. „Războiul fulger” a fost eficient în regiuni relativ limitate, dar în cele enorme ale Uniunii Sovietice, el s-a împotmolit. Forțele sovietice, acționând într-un spațiu imens, au avut posibilitatea să se retragă, să evite manevrele de încercuire ale marilor unități germane, care treptat și-au diminuat forța ofensivă.

Al doilea factor, iarna, și-a pus amprenta foarte serios asupra funcționării tehnicii de luptă germane. „Divizia blindată germană” era, într-un fel, un eufemism, întrucât avea majoritar în dotare, nu tancuri (șenilate), ci vehicule motorizate pe pneuri. Acestea erau dependente de drumuri, neputându-se deplasa pe orice teren. Cum rețeaua rutieră sovietică era precară, iar iarna timpurie făcuse drumurile impracticabile (celebra *rassputița*)², înaintarea se realiza cu mare greutate³. În plus, temperaturile foarte scăzute au dus la înghețarea combustibilului și a mecanismelor mașinilor de luptă.

Tot la începutul lunii decembrie 1941, Statele Unite ale Americii au intrat în război, ca urmare a atacului japonez de la Pearl Harbor. La 1 ianuarie s-a constituit, oficial, Coaliția Națiunilor Unite, Uniunea Sovietică aderând la Carta Atlanticului. Războiul a devenit cu adevărat mondial, iar situația Axei s-a înrăutățit, întrucât liderii japonezi au optat pentru „planul sudic”, ofensiva în Pacific, și nu pentru cel „nordic”, ceea ce însemna atacul împotriva Uniunii Sovietice.

În acest context, Adolf Hitler, a comis, după opinia cvasiunanimă a specialiștilor, una dintre cele mai mari erori, declarând război SUA (11 noiembrie 1941). Același gest l-au făcut, la presiunile Berlinului, Italia (11 decembrie), România, Bulgaria (ambele la 12 noiembrie 1941) și Ungaria (13 decembrie 1941). Decizia lui Hitler urmărea să determine Japonia să procedeze similar față de Uniunea Sovietică, dar Tokyo nu a urmat sugestia germană, preferând să rămână la prevederile tratatului cu sovieticii încheiat în aprilie 1941.

Prin urmare, în cadrul Axei, nu a existat o cooperare politico-militară, Germania fiind în război cu toate marile puteri ale Coaliției

Națiunilor Unite, Japonia păstrând neutralitatea față de vecinul nordic. De partea cealaltă, s-a pus la punct, treptat, un mecanism de consultări bi și trilaterale, care au contribuit decisiv la coordonarea efortului de război, facilitând victoria finală.

Cum nu mai avea suficiente forțe pentru a relua, în 1942, ofensiva pe întregul front, Hitler a optat pentru o acțiune de amplasare la flancul sudic al frontului germano-sovietic, combinată cu o ofensivă în nord, limitată doar la cucerirea Leningradului. Prin declanșarea unei ofensive în sudul teritoriului sovietic, Führer-ul spera să învingă decisiv Armata Roșie și să ajungă la rezervele petroliere ale Mării Caspice, element extrem de important pentru continuarea cu succes a războiului. După cum arăta cunoscutul istoric Liddell Hart, această opinie s-a dovedit a fi nerealistă, Germania continuând războiul încă trei ani fără petrolul caspic⁴.

Declanșarea unei ofensive de amplasare la flancul sudic al frontului s-a bazat și pe considerații strategice. Odată cucerit Caucazul, forțele germane puteau continua acțiunile în Iran, unde s-ar fi făcut joncțiunea cu trupele lui Erwin Rommel, care dezvoltau ofensiva pe țărmul nord-african, cu perspectiva de a ajunge în Orientul Mijlociu. Hegemonia britanică din această regiune ar fi fost pusă în discuție, iar Turcia ar fi renunțat la expectativa sa.

Stabilirea planului de campanie pentru vara anului 1942 a generat dispute în rândul generalilor germani, unii dintre ei nefiind de acord cu ideile lui Hitler, întrucât apreciau că Germania nu mai dispunea de forțe pentru o amplă ofensivă în adâncimea spațiului sovietic. De pildă, von feldmareșalul Gerd von Rundstedt a propus trecerea la defensivă și revenirea la aliniamentul inițial din Polonia. Gerd von Rundstedt și alți generali de rang înalt au fost înlocuiți din funcțiile pe care le dețineau⁵.

Această viziune politico-strategică a lui Hitler s-a materializat în „Planul (Operațiunea) Albastru” („Directiva nr. 41”), semnat la 5 aprilie 1942⁶. Conform acestui document, obiectivul principal îl constituia nimicirea definitivă a forțelor sovietice și privarea acestora de cele mai importante resurse necesare economiei de război. Prioritară era acțiunea în sectorul sudic (nimicirea inamicului de pe Don, cucerirea regiunii petrolifere, forțarea Caucazului), în timp

ce cucerirea Stalingradului și a Careliei rămăneau în suspensie până la disponibilizarea de noi forțe. Din analiza documentului se poate trage concluzia că Stalingradul era un obiectiv secundar, care nici nu trebuia cucerit, forțele principale dirijându-se spre Caucaz.

Apelul la aliați. Ion Antonescu – ofertă peste așteptările germane

Întrucât nu mai avea suficiente forțe, conducerea germană a fost obligată la apeleze la aliații mai mici (Italia, România, Ungaria, Finlanda, Slovacia, Croația), deși, în prima fază, le-a desconsiderat capacitățile militare⁷.

Angajarea armatei române în ofensiva de vară a Wehrmacht-ului a fost decisă de Ion Antonescu în trei etape⁸. Prima dintre ele a fost scrisoarea lui Hitler către conducătorul statului român din 29 decembrie 1941. Führer-ul îl informa pe Antonescu despre intenția sa de a continua ofensiva în vara anului 1942, cerându-i să trimită trupe cât mai numeroase. El își lua angajamentul de a dota trupele române, participante la viitoarea campanie, cu armament german. Ion Antonescu a fost de acord cu solicitările Berlinului, asigurându-l pe Hitler că se va putea bizui „*pe mine, pe armată și poporul român, cu cât greutățile vor fi mai mari*”⁹.

Generalul Ilie Șteflea

A doua etapă s-a consumat la începutul anului 1942, în timpul turneului lui Wilhelm Keitel în Balcani. Demnitarul german s-a deplasat la București și a discutat cu Ion Antonescu detalii privind ofensiva din vară. Conducătorul statului român a reafirmat intenția de a participa la viitoarea campanie, luându-și angajamente care depășeau chiar și așteptările germane. Pe această bază, la 17 ianuarie 1942, s-a semnat un protocol economic, prin care Germania se obliga să înarmeze trupele ce urmau să ia parte la campanie, dar această acțiune urma să aibă loc nu în țară, ci pe front¹⁰. Prin această decizie, Berlinul dorea să păstreze echilibrul între România și Ungaria, inamiciața dintre ele fiind profundă. O livrare a armamentului german în țară ar fi putut genera proteste la Budapesta, motivul fiind înarmarea armatei române prin păstrarea acestuia în interior în vederea revanșei.

În sfârșit a treia etapă a avut loc în timpul vizitei lui Ion Antonescu la cartierul general al lui Hitler de la Rastenburg (11 februarie 1942). Conducătorul statului român a reconfirmat angajamentul de a participa la operațiile din vară, cuantumul forțelor situându-se la nivelul celor din campania anului 1941. Cu acest prilej, Antonescu a ridicat și alte probleme ale relațiilor bilaterale: retragerea trupelor germane din țară; situația legionarilor din Germania (aceștia reprezentau o rezervă politică la dispoziția Reich-ului și un instrument de presiune la adresa lui Antonescu); clarificarea raporturilor cu Ungaria etc.¹¹

Decizia lui Ion Antonescu de a angaja armata română la viitoarea campanie germană pe frontul de Est a trezit reacții puternice la nivelul conducerii armatei române. Generalul Iosif Iacobici, șeful Marelui Stat Major, a protestat, cerând, la 8 ianuarie 1942, printr-un memoriu, ca forțele ce vor fi angajate să fie cât mai mici cu putință. La 17 ianuarie 1942, generalul Iacobici a înaintat un al doilea memoriu, în care își manifesta, din nou, opoziția față de hotărârea mareșalului Antonescu de a trimite un contingent numeros în viitoarea campanie a Wehrmachtului¹². Fiindu-i respinse argumentele, generalul Iacobici și-a dat demisia, dar Antonescu l-a demis din funcție. În locul său a fost numit generalul Ilie Șteflea.

Mareșalul Ion Antonescu s-a confruntat și cu opoziția principalelor forțe politice ale țării – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal. Liderii acestora, Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu, deși nu cunoșteau valoarea corpului expediționar, au cerut păstrarea trupelor în țară¹³. În pofida acestor proteste, Ion Antonescu și-a respectat promisiunile și a trimis, începând cu luna iunie 1942, peste 27 de divizii pe frontul de est. Unele dintre ele au fost îndreptate spre Stalingrad, iar altele în Caucaz.

În acel moment, Ion Antonescu, fără a analiza profund noua configurație a războiului, prin intrarea SUA și a Japoniei în acțiune, aprecia că victoria va aparține Germaniei. Ca atare, contribuția românească sporită la victoria finală, va fi recompensată de Berlin, prin anularea Dictatului de la Viena din 30 august 1940 și redobândirea nord-estului Transilvaniei. Dar Berlinul s-a eschivat de la o astfel de promisiune fermă. Mai mult, diplomația germană a manevrat cu abilitate adversitatea dintre România și Ungaria pe tema deciziei de la Viena, impunându-le participarea extinsă la viitoarea campanie și atenționând foarte serios cele două capitale asupra perspectivei unui conflict dintre ele, evocat și de București și de Budapesta¹⁴.

În discuțiile cu liderii germani, Ion Antonescu a respins sugestia acestora ca România să fie compensată pentru pierderea nord-estului Transilvaniei cu preluarea unor teritorii în est. El a declarat ferm că obiectivul îl reprezintă anularea deciziei din palatul Belvedere din Viena.

Ca și în alte cazuri, Ion Antonescu nu a ținut seama de acele opinii care îl îndemneau la moderație, la prudență față de conflictul militar al cărui sfârșit era imprevizibil și a luat decizia participării ample la campania din anul 1942. În fond, România cu întregul ei potențial militar nu reprezenta un factor care să încline balanța victoriei, iar dividendele implicării masive alături de al III-lea Reich erau cu totul problematice.

Izvoarele istorice arată că hotărârea nu a fost bine primită nici de masa militarilor, mai ales a celor din Ardeal, care nu erau foarte convingși de sloganul propagandei oficiale, potrivit căreia destinul Transilvaniei se joacă în sudul Rusiei. Ei doreau să lupte pentru recuperarea patrimoniului teritorial, sfârtecat prin

Dictatul de la Viena. Nu întâmplător, unități care se deplasau pe frontul de est au deschis focul asupra vilei mareșalului Antonescu de la Predeal. În general, propaganda autorităților a avut mari dificultăți în a convinge masa ostașilor asupra utilității prezenței lor în adâncimea teritoriului inamic¹⁵.

În unele cercetări și lucrări consacrate campaniei din est a armatei române (22 iunie 1941 – 23 august 1944), apărute în ultimele două decenii, a existat tendința de a justifica deciziile politico-militare ale regimului Antonescu, inclusiv cea a implicării în campania din anul 1942, în locul unei grile critice prin care să se reliefeze și erorile acestei perioade. Analiza riguroasă relevă faptul că existau și alte soluții, evidențiate de experții militari, care puteau să reducă sau chiar să elimine dimensiunile tragediei românești de la sfârșitul anului 1942.

Ofensiva din vara anului 1942

Operațiile au început la 28 iunie 1942, Grupul de armate „Sud” înaintând rapid spre est, fără ca acest lucru să însemne și distrugerea armatelor sovietice, care au învățat lecțiile anului 1941 și au evitat inteligent manevrele comandamentului german. Înșelat de această înaintare rapidă, la 23 iulie 1942, Hitler a semnat Directiva operativă nr. 45, prin care a modificat substanțial planul de campanie inițial, hotărând să cucerească simultan atât Caucazul cât și Stalingradul, obiective separate până la acea dată. Majoritatea specialiștilor au apreciat că această decizie a fost una din cele mai mari erori comise de Hitler în timpul acestei campanii, deoarece a dus la dispersarea forțelor.

Dar aceasta nu a fost singura greșeală comisă de Führer. El a divizat Grupul de armate „Sud” în două grupări – Grupul de armată „B” (armatele 4 tancuri, 2, 6 germane, Armata 2 ungară), comandat de feldmareșalul Fedor von Bock, și Grupul de armată „A” (armatele 1 tancuri, 11, 17 germane și Armata 8 italiană), având în frunte pe feldmareșalul Wilhelm List. De asemenea, a transferat Armata 4 tancuri de la grupul „B” la Grupul „A”, ceea ce a slăbit ofensiva spre Stalingrad. Dându-și seama de eroare, a readus-o la Grupul „B”, dar se pierduse un moment prielnic pentru accelerarea ofensivei spre Stalingrad¹⁶.

Înainte de marea ofensivă din vara anului 1942, mari unități române au participat la

operațiile desfășurate de armata germană pentru cucerirea peninsulei Kerchi (operația „Vânătoarea de dropii”, desfășurată în perioada 8-19 mai 1942), a Sevastopolului (operația „Prinderea Nisetrului”, 1 iunie – 4 iulie) și la ofensiva de la sud de Harkov (17-28 mai)¹⁷. Succesele au fost impresionante, Peninsula Crimeea fiind cucerită în întregime, ceea ce i-a adus bastonul de feldmareșal lui Erich von Manstein, comandantul Armatei 11 germane.

Cât privește zona Harkov, forțele germane și române au obținut o victorie eclatantă, peste 200 000 de militari sovietici fiind luați prizonieri. Parte din marile unități și unități care au acționat în aceste regiuni au făcut parte din așa numitul eșalon I, ele fiind deplasate pe front la sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie.

După marea ofensivă de la Harkov, acțiunile marilor unități române s-au canalizat pe trei mari direcții. Corpul 6 armată (diviziile 1, 2, 4 și 20), comandat de generalul Corneliu Dragalina, a trecut la urmărirea inamicului de la Oskol la Donul inferior și de aici la sud de Stalingrad¹⁸.

Armata 3 română, cu o compunere variabilă, comandată de generalul Petre Dumitrescu, a acționat de la începutul lunii august 1942 pentru curățarea litoralului de est al Mării de Azov și al Mării Negre și a contribuit la cucerirea Tamanului¹⁹. Cât privește Divizia 2 munte, condusă de generalul Ion Dumitrache, ea a luptat pe direcția Groznâi până la cucerirea capului de pod peste râul Bakssan²⁰.

Concomitent cu aceste acțiuni, au plecat din țară diviziile Eșalonului doi ce urmau să

încadreze cele două comandamente de armată, conform înțelegerii intervenite între O.K.H. și Marele Stat Major Român. Debarcarea lor a avut loc între 8 august (Divizia 13 infanterie) și 2 octombrie (Divizia 7 infanterie) în zona Stalino-Volnovaha-Mariupol.

Folosirea lor a reprezentat subiect de intensă dispută între cele două părți. OKH-ul și Grupul de armate „B” insistau pentru intrarea cât mai rapidă în dispozitiv din dorința de a elibera astfel forțe germane, necesare luării Stalingradului. Marele Cartier General, aflat în zonă ca detașament precursor al unui viitor grup de armate condus de mareșalul Ion Antonescu²¹, proiect care nu se va materializa, aprecia că pentru constituirea dispozitivului de luptă se impunea asigurarea condițiilor minime de dotare, concomitent cu primirea unor misiuni în conformitate cu starea lor combativă.

Comandamentele române de pe front au fost prinse în jocul intereselor contradictorii ale partenerilor germani. Un exemplu este cât se poate de semnificativ. Conform înțelegerilor, Grupul de armate „A” ce acționa în Caucaz trebuia să disponibilizeze câteva mari unități române aflate în componerea sa pentru a intra în grupul de forțe ce urma să acționeze la sud de Stalingrad, inclusiv comandamentul Armatei 3. Având mare nevoie de ele pentru a acoperi spațiul mare în care acționa, Grupul de armate „A” întârzia punerea lor la dispoziție. La rândul lui, Grupul de armate „B”, presat să cucerească rapid Stalingradul, solicita imperativ intrarea în dispozitiv a trupelor române, pentru a disponibiliza astfel marile unități germane.

Generalul Petre Dumitrescu, comandantul Armatei 3, decorează un ofițer german

Prinse între solicitările contradictorii germane, confruntate cu o criză a transporturilor, prioritatea fiind Stalingradul, lipsite, în parte, de armamentul, munițiile și echipamentul ce trebuia asigurat în zonă de către germani, cu unități ai căror militari se întrebau ce căutau în adâncimea teritoriului sovietic, de parte de țară, comandamentele românești au conștientizat situația fără ieșire a trupelor române și au intuit apropierea catastrofei. Problema era nu dacă aceasta va avea loc, ci data și dimensiunile ei.

Armata 3 în Cotelul Donului

În marea încheștare de pe Volga au luat parte două armate române. Prima dintre ele care a intrat în dispozitiv a fost Armata 3 română, comandată de generalul Petre Dumitrescu. La 31 august 1942, comandantul Armatei 3, care se afla în Caucaz, a primit ordinul eșalonului înaintat al Marelui Cartier General, dislocat la Rostov, de a prelua, de la trupele germane și italiene, apărarea pe Donul Mijlociu. Concret, marile unități ale armatei urmau să înlocuiască două divizii germane și cinci italiene, dispuse în marele cotel al Donului. Întrucât comandamentul armatei conducea operațiile din peninsula Taman, el a devenit disponibil pentru noua misiune, abia la 16 septembrie 1942. El și-a instalat punctul de comandă la Morozovskaia, începând cu data de 1 octombrie, preluând, în acest răstimp, marile unități care soseau din țară, în cadrul eșalonului 2 de transport. Dispozitivul de apărare a fost constituit în perioada 12 septembrie – 1 noiembrie 1942, marea unitate fiind subordonată Grupului de armată „B”.

Armata 3 română a fost dispusă în marele cotel al Donului, într-o fâșie largă de 148 de kilometri, mai mică cu 12 km față de cea fixată inițial, între Klețkaia și Suhoi Donețk. Limita dinaintea apărării se afla în cea mai mare parte la sud de Don, cu excepția celor două capete de pod de la Klețkaia și Serafimovici, deținute de sovietici. La dreapta se afla Divizia 376 infanterie germană din Armata 6 germană, iar la stânga Armata 8 italiană (Anexele nr. 1-3)

Armata 3 a avut în compunere patru comandamente de corp de armată (1,2,4,5), opt divizii de infanterie (5,6,7,9,11,13,14,15), două de cavalerie (1 și 7), efectivul ridicându-se la

143 336 de militari. La începutul lunii noiembrie 1942, în fâșia de apărare a armatei a fost dislocat Corpul 48 blindat german, în compunerea căruia au intrat Divizia 22 tancuri germană și Divizia 1 blindată română. El a fost subordonat, însă, Grupului de armate „B”, care putea decide angajarea lui pe front.

Comandamentul armatei a adoptat un dispozitiv operativ pe un eșalon, rezerva fiind constituită din Divizia 15 infanterie (ce avea doar cinci batalioane) și Divizia 7 cavalerie. Marilor unități le-au revenit fronturi întinse ce depășeau cu mult posibilitățile, un alt neajuns fiind lipsa armamentului antitanc. De asemenea, din cauza iernii timpurii și proastei organizări a serviciilor, echiparea și hrănirea trupelor au avut mult de suferit. Într-o anchetă efectuată după înfrângerea suferită la Cotelul Donului, se arăta: „Soldații au fost lipsiți de echipament complet de iarnă. Nu au avut șube, îmbrăcăminte și mănuși. Rufăria a lipsit complet la mare parte din soldați”²².

Această situație dramatică a avut două mari cauze – dependența exclusivă a trupelor române de sistemul german de transport și proasta organizare și funcționare a serviciilor proprii. În legătură cu primul aspect, Manfred Kehrigh, unul dintre cei mai buni exegeți ai bătăliei de la Stalingrad, a subliniat că armata germană și forțele aliate care au luptat în marea încheștare de pe Volga s-au confruntat cu o gravă criză a transporturilor, ceea ce a afectat capacitatea lor combativă²³.

Un alt element important a fost limitarea drastică a libertății de mișcare a comandamentelor românești de către Grupul de armate „B”, orice acțiune desfășurată cu mai mult decât o companie având nevoie de aprobarea acestuia. Totodată, comandamentele germane, preocupate exclusiv de soarta confruntării de la Stalingrad, au neglijat informațiile puse la dispoziție de Armata 3 română care duceau la concluzia pregătirii de către sovietici a unei mari ofensive. Trebuie spus că, așa cum arată documentele de arhivă românești, pregătirile sovietice pentru marea ofensivă au fost cunoscute de marile unități române, comandamentul Armatei 3 informând prompt Grupul de armate „B”, cât și pe generalul Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major al armatei române, aflat în zonă. De aceea, este greu de înțeles de ce

comandamentele germane nu au luat măsuri, mai ales că ele cunoșteau slaba capacitate combativă a Armatei 3 române.

În concluzie, în preziua ofensivei sovietice, Armata 3 română apăra o fâșie foarte largă, care îi depășea cu mult posibilitățile. Ea se confruntau cu neajunsuri serioase în privința înzestrării cu armament antitanc și greu și ducea o lipsă acută de rezerve.

„Ca niște mărgelile pe ață”

Armata 4 în Stepa Calmucă

Și mai dramatică a fost situația Armatei 4 române (comandant – generalul Constantin Constantinescu-Klaps), al cărei comandament, mobilizat la începutul lunii septembrie 1942, nu a avut, până la 21 noiembrie 1942, o zi după declanșarea ofensivei sovietice, comanda trupelor, sarcina lui fiind doar asigurarea materială a marilor unități române. Misiunea încredințată de comandamentul german a fost apărarea „fără gând de retragere” a unei fâșii de circa 230 de kilometri la sud de Stalingrad, între Kegulta și Beketovka. (Anexa nr. 4)

Pentru îndeplinirea misiunii, Armata 4, subordonată Armatei 4 tancuri germane, comandată de generalul Hermann Hoth, a avut în organică două comandamente de corp de armată (6 și 7) cu cinci divizii de infanterie (1, 2, 4, 18, 20) și două de cavalerie (5 și 8). Efecti-

Generalul Constantin Constantinescu-Klaps,
comandantul Armatei 4

vul armatei la jumătatea lunii noiembrie 1942 s-a ridicat la 75 250 de militari. (Anexa nr. 5)

Vecinul din stânga era Corpul 4 armată german, iar la dreapta, la o distanță considerabilă, se afla Divizia 16 infanterie germană. Dispozitivul adoptat a fost pe un eșalon cu toate marile unități aflate în prima linie, fâșiile de apărare fiind extrem de largi. De exemplu, Corpul 6 armată, comandat de generalul Corneliu Dragalina, apăra, cu cele trei divizii ale sale, o fâșie de peste 100 de km. În total, Armata 4 română a primit spre apărare un front cu o dezvoltare de 270 de km care, dacă se adaugă sinuozitățile terenului, se ajungea la peste 300 de km. Caracterizând situația marilor unități române, dispuse la sud de Stalingrad, generalul Ilie Șteflea a arătat că ele erau „înșirate ca niște mărgelile pe ață”²⁴.

În mod practic, așa cum sublinia locotenent-colonelul Nicolae Dragomir, subșeful de stat major al Armatei 4, nu era vorba de un dispozitiv de apărare, ci de unul de supraveghere²⁵. Situația materială a Armatei 4 române era chiar mai grea decât cea a Armatei 3, frontul acesteia fiind considerat de către comandamentul german drept secundar. Lipsa armamentului antitanc și cel de artilerie (mai ales cea grea), aprovizionarea se făcea cu foarte multă greutate, iar de rezerve în condițiile unor fronturi atât de întinse nu putea fi vorba.

Contraofensiva sovietică și apărarea românilor

Planul contraofensivei sovietice în zona Stalingrad, cunoscut și sub numele de operația „Uranus”, a fost stabilit în cursul lunii septembrie 1942 de către Înaltul Comandament Sovietic (Stavka) și aprobat de Stalin²⁶. El prevedea executarea a două puternice lovituri în sectoare situate la mare distanță unele de altele și încercuirea Armatei 6 germane printr-o manevră dublu învăluitoare de mari proporții. Această misiune a fost încredințată unei grupări compuse din trei fronturi – „Sud-Vest”, „Don” și „Stalingrad”. Acțiunea trebuia declanșată la 13 noiembrie, dar Stalin a decis ca ea să înceapă la 19 și 20 noiembrie 1942. (Anexa nr. 6)

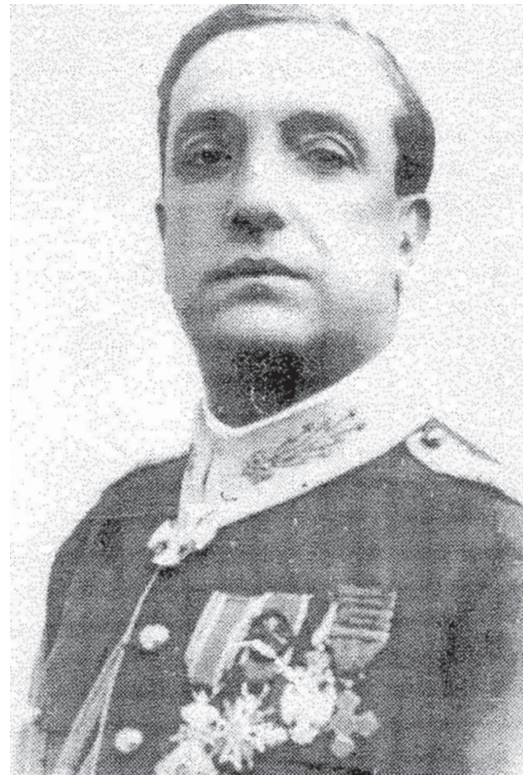
Doresc să precizez că planul contraofensivei sovietice a fost stabilit înainte ca armatele 3 și 4 armate române să intre în dispozitiv. Această subliniere este necesară deoarece s-a

afirmat că Înaltul comandament sovietic și-a fixat principalele coordonate ale planului pornind de la disponerea trupelor române, a căror slabă capacitate combativă era cunoscută. Hotărâtoare pentru planificarea strategică a Stavkăi a fost nu disponerea trupelor române, care nici nu se găseau în regiune la acea dată, ci conformația dispozitivului german, flancurile acestuia fiind slab apărute.

În dimineața zilei de 19 noiembrie 1942, puternice grupări de forțe sovietice din componerea fronturilor de „Sud-Vest” și „Don” au trecut la ofensivă în fâșia Armatei 3 române. După câteva ore de confruntări acerbe, dispozitivul trupelor române a fost străpuns în două sectoare, lărgite considerabil în ziua următoare. În perioada 20-25 noiembrie s-au desfășurat confruntări violente, dar disperate, pentru oprirea ofensivei sovietice (Anexa nr. 7). O soartă tragică a avut „Grupul Lascăr”, compus din diviziile 5 și 6 infanterie române și părți din diviziile 13, 14 și 15 infanterie, care a fost încercuit de trupele sovietice. Cu toate insistențele părții române, Hitler a refuzat să aprobe ieșirea din încercuire a acestui grup, care a fost în cele din urmă capturat de sovietici. (Anexa nr. 8)

O excepțională faptă de arme a aparținut maiorului Gheorghe Rășcănescu. El a reușit să scoată din încercuire Batalionul 1 din Regimentul 15 „Războieni”, având asupra sa ca instrument de orientare numai o busolă „Bézar”. Pentru acest act de bravură, maiorul Rășcănescu a fost decorat cu „Crucea de Fier” clasa I, de către generalul-colonel Wolfram von Richthofen, comandantul Flotei 4 aeriene germane. Hitler i-a acordat „Crucea de Cavaler a Crucii de Fier”, care i-a fost înmănată la 7 decembrie 1942 de feldmareșalul Erich von Manstein, A primit, la 31 martie 1943, și Ordinul „Mihai Viteazul”, clasa a III-a²⁷.

Începând cu 27 noiembrie s-a intrat în faza a doua, când forțele rămase la dispoziția Armatei 3 române, împreună cu trupe improvizate germane, au trecut la apărare pe râul Cir. După o perioadă relativ calmă, trupele sovietice au reluat ofensiva la 17 decembrie 1942, puternice lupte având loc până la 27 decembrie 1942. La începutul lunii ianuarie 1943, Armata 3 română a încetat să mai aibă misiuni operative pe frontul de est, rămășițele ei fiind retrase în țară.

**Generalul Mihail Lascăr,
comandantul Diviziei 6 infanterie**

În fâșia de apărare a Armatei 4 române, „Frontul Stalingrad” a declanșat ofensiva o zi mai târziu, respectiv la 20 decembrie 1942, lovitura principală fiind primită de Corpul 6 armată român. În zilele următoare situația marilor unități germane s-a agravat, grupările de blindate sovietice pătrunzând adânc în dispozitivul de apărare. (Anexa nr. 9).

Pentru a redresa situația, comandamentul german a constituit grupul de armate „Don”, pus sub comanda feldmareșalului Erich von Manstein. Misiunea acestui grup de armate, în care au fost integrate și marile unități ale Armatei 4, era aceea de a despresura, printr-o puternică lovitură, principala grupare germană, Armata 6, încercuită în regiunea Stalingrad (operația „Viscolul”). Acțiunea s-a desfășurat în perioada 12-23 decembrie 1942, dar ea nu a fost încununată de succes, trupele germane ajungând la circa 50 de kilometri de gruparea încercuită (Anexa nr. 10)

La sfârșitul anului 1942, marile unități ale Armatei 4 au fost scoase de pe front și dispuse

în zonele de refacere. În cercul de la Stalingrad au rămas diviziile 20 infanterie, 1 cavalerie și Detașamentul „Voicu”, efectivele totale fiind de 12 607 militari (ofițeri, subofițeri și trupă).

Dimensiunile tragediei

În marea confruntare de pe Don și Volga, care a reprezentat un punct de răscruce în desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial, armata română a înregistrat cea mai severă înfrângere din istoria sa. Din efectivul total angajat, care s-a ridicat la 253 957 de oameni, pierderile s-au cifrat la 158.854 de militari (morți, răniți și dispăruți). Au fost, de asemenea, pierdute importante cantități de armament, muniție, subzistențe, echipament etc²⁸. Și ceilalți aliați ai Germaniei, participanți la acțiunile militare din acea perioadă, au suferit pierderi foarte mari. Armata 2 ungară a avut 150 000 de militari, iar Armata 8 italiană 95.000.

Cauzele acestui dezastru militar fără precedent în istoria armatei române sunt multiple, un loc semnificativ având decizia lui Ion Antonescu de a angaja un corp expediționar atât de mare fără un acord clar cu partenerul de alianță care să stipuleze condițiile cooperării. De asemenea, dotarea insuficientă și-a spus cuvântul în zilele contraofensivei sovietice, marile unități române fiind în imposibilitate de a face față atacului masivelor grupări blindate inamice.

O răspundere foarte mare a revenit comandamentului german, care a angajat cele două armate române în condiții cu totul improprii – fronturi foarte întinse, slabă aprovizionare, prioritate având gruparea ce acționa în zona Stalingradului, lipsa rezervelor, limitarea drastică a libertății de mișcare etc. Tot atât de gravă a fost și ignorarea totală a informațiilor oferite de comandamentele românești referitoare la pregătirile masive ale sovieticilor pentru contraofensivă.

Înfrângerea de la Stalingrad a zdruncinat extrem de serios camaraderia de arme româno-germană²⁹. Partea germană a pus eșecul pe seama românilor care, la rândul lor, îi acuza pe partenerii de alianță de nerespectarea

obligățiilor asumate la începutul campaniei și angajarea total deficitară a forțelor pe front.

Bătălia de pe Volga a avut și importante consecințe pe plan intern, subrezind iremediabil pozițiile regimului Ion Antonescu, mulți considerându-l o formulă tranzitorie. Prin urmare, forțele politice aflate la guvernare sau în opoziție, și-au multiplicat eforturile pentru ieșirea din alianța cu Germania.

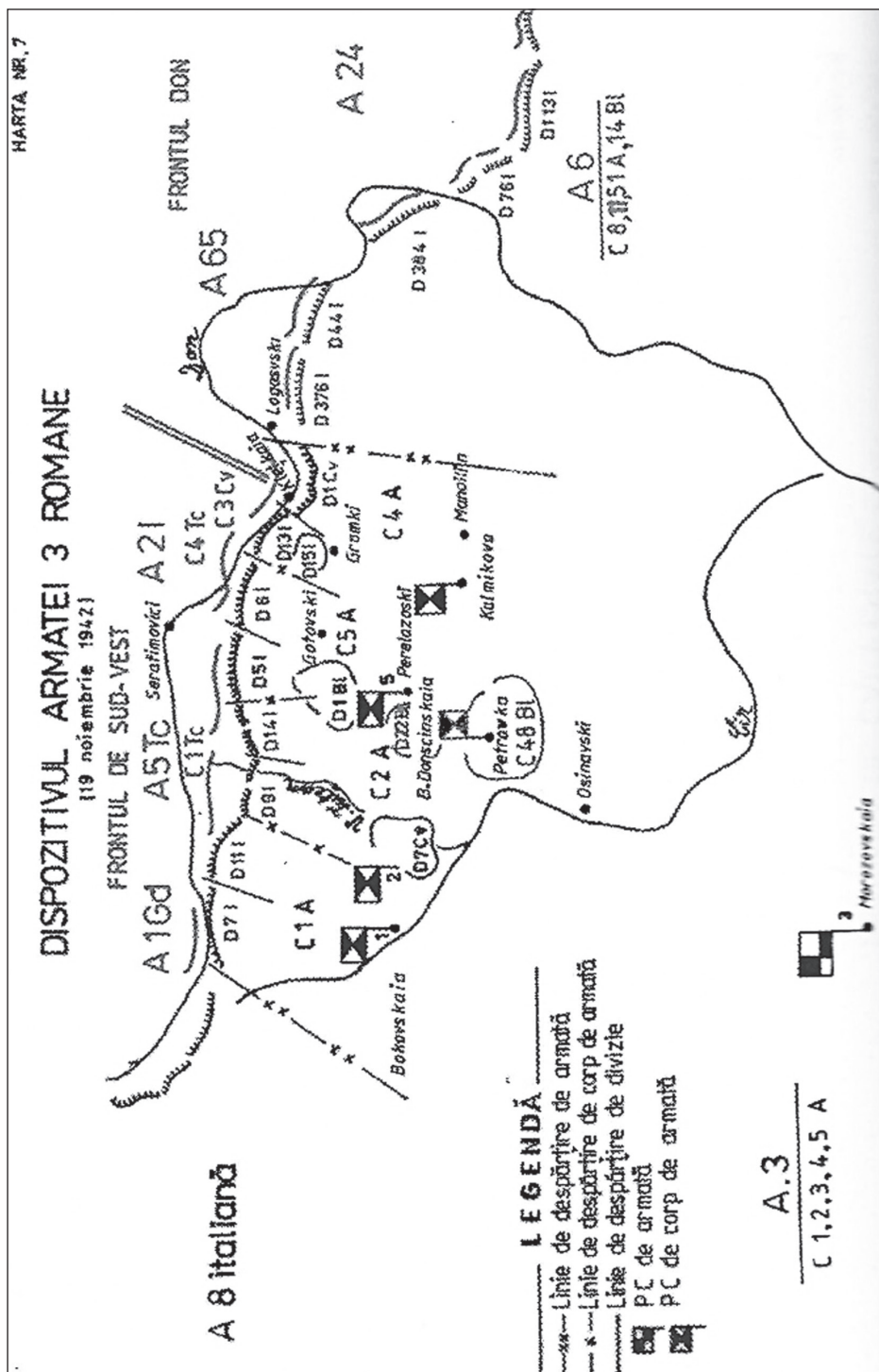
Prin forțele militare angajate, prin regiunea unde ele au acționat, foarte depărtată de hotarele țării, prin dramatismul și ferocitatea încleștărilor, dimensiunile pierderilor umane și materiale, bătălia de la Stalingrad se înscrie ca o experiență tragică în istoria armatei române.

*
* *
*

De regulă, istoricii se opresc în analizele și studiile lor asupra victoriilor, perspectivele de abordare fiind, nu de puține ori, eroizante. Este dificil să te oprești asupra înfrângerilor, care sunt „digerate” greu, atât de contemporani, cât și de urmași. Succesele au întotdeauna mulți autori, înfrângerile sunt, de regulă, văduve, vinovățiile sunt difuze și greu asumate. Uneori se practică și justificarea pentru a atenua atât responsabilitățile, cât și dimensiunile dezastrului.

În cazul catastrofei de pe malurile fluviilor Don și Volga au intervenit și criteriile ideologice, astfel că timp de câteva decenii, peste acest episod trist, puțin glorios, s-a așternut „tăcerea”, ca și cum el nu ar fi existat. Această situație și-a pus amprenta asupra modalităților în care el a fost redescoperit după 1989, grila critică, absolut necesară unei investigații serioase, având de suferit în anumite cazuri.

Readucerea în atenție a evenimentelor de la cumpăna anilor 1942-1943, este, însă, absolut necesară atât din punct de vedere științific, orice subiect ignorat sau interzis produce efecte greu de calculat asupra istoriografiei și mentalului colectiv, cât și din perspectiva imensei suferinței umane, pe care războiul, acest flagel permanent al societății umane, o aduce întotdeauna³⁰. Istoria ne arată că lecțiile ei belice au consecințe nefericite, dezastruoase, asupra comunităților umane dacă sunt ignorate.

Anexa nr. 2

Situația efectivelor Armatei 3

MAREA UNITATE		EFFECTIVE			Total
		Ofițeri	Subofițeri	Trupă	
Corpul 1 armată	E.N.I.	155	136	3.136	33.480
	Divizia 7	440	305	13.485	
	Divizia 11 infanterie	502	371	14.950	
Corpul 2 armată	E.N.I.	207	180	4.028	31.224
	Divizia 9 infanterie	472	400	13.349	
	Divizia 14 infanterie	437	376	11.775	
Corpul 4 armată	E.N.I.	173	172	3.883	37.491
	Divizia 13 infanterie	400	322	10.635	
	Divizia 1 infanterie	221	241	6.895	
	Divizia 15 infanterie	455	387	13.707	
Corpul 5 armată	E.N.I.	268	254	5.273	34.492
	Divizia 5 infanterie	474	427	13.624	
	Divizia 6 infanterie	442	434	13.296	
Divizia 7 cavalerie		241	203	6.205	6.649
TOTAL ARMATA 3					143.336
Rezerva Gr. Armate „B”	Divizia 1 blindată română	515	589	11.092	12.196

Anexa nr. 3

Situația efectivelor Armatei 3

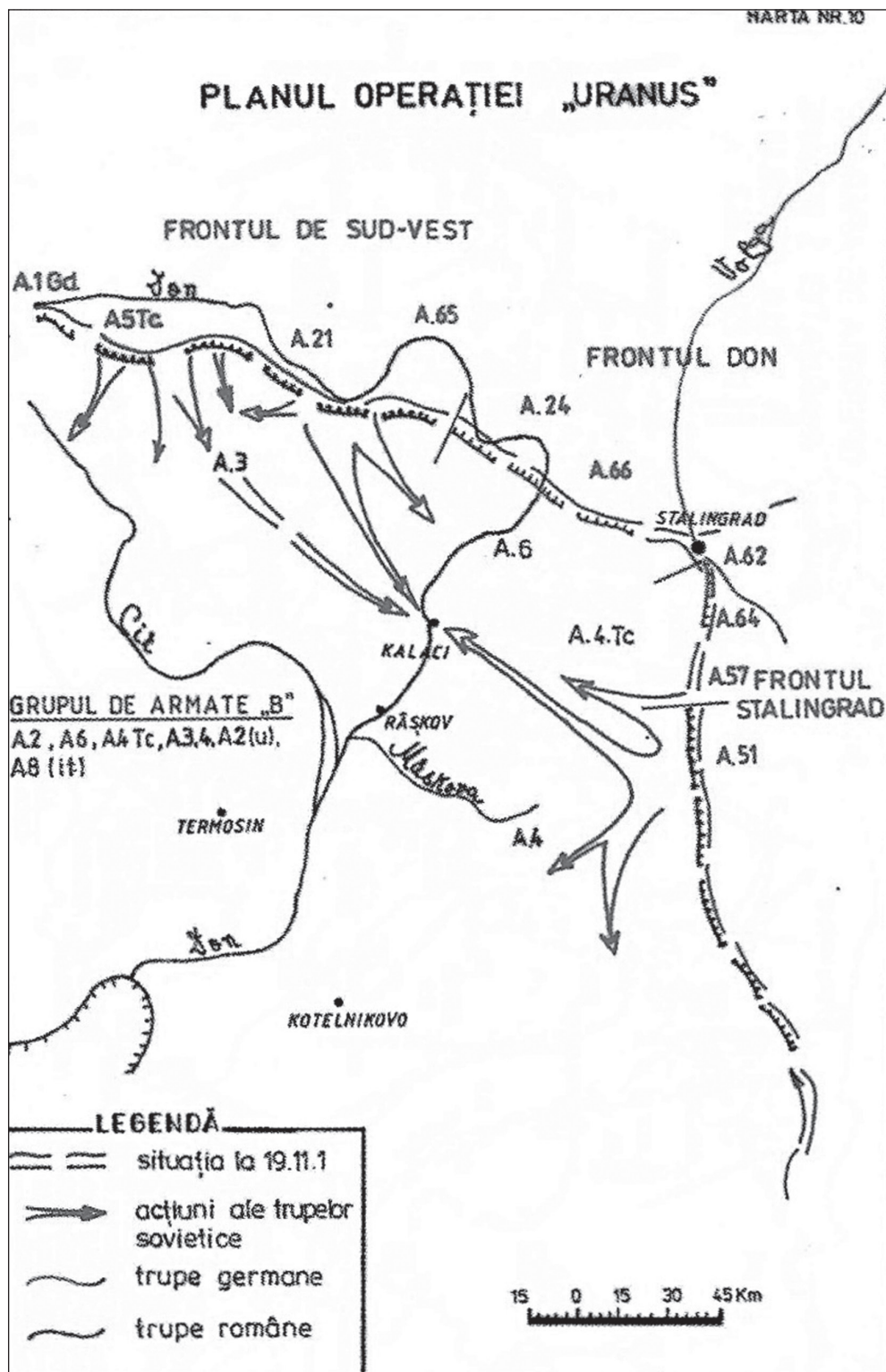
Corpul 1 armată	Divizia 7 infanterie	21 km	35 km
	Divizia 11 infanterie	14 km	
Corpul 2 armată	Divizia 9 infanterie	21 km	35 km
	Divizia 14 infanterie	14 km	
Corpul 3 armată	Divizia 1 cavalerie	15 km	37 km
	Divizia 13 cavalerie	22 km	
Corpul 4 armată	Divizia 5 infanterie	21 km	41 km
	Divizia 6 infanterie	20 km	

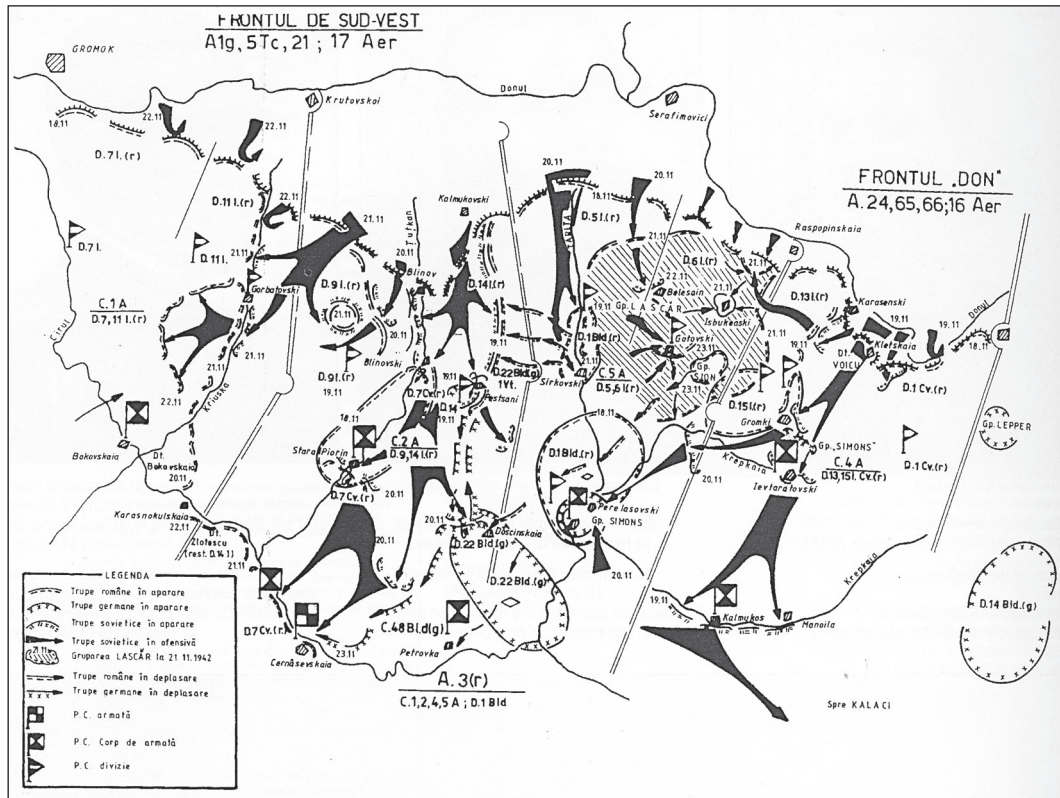

Anexa nr. 5

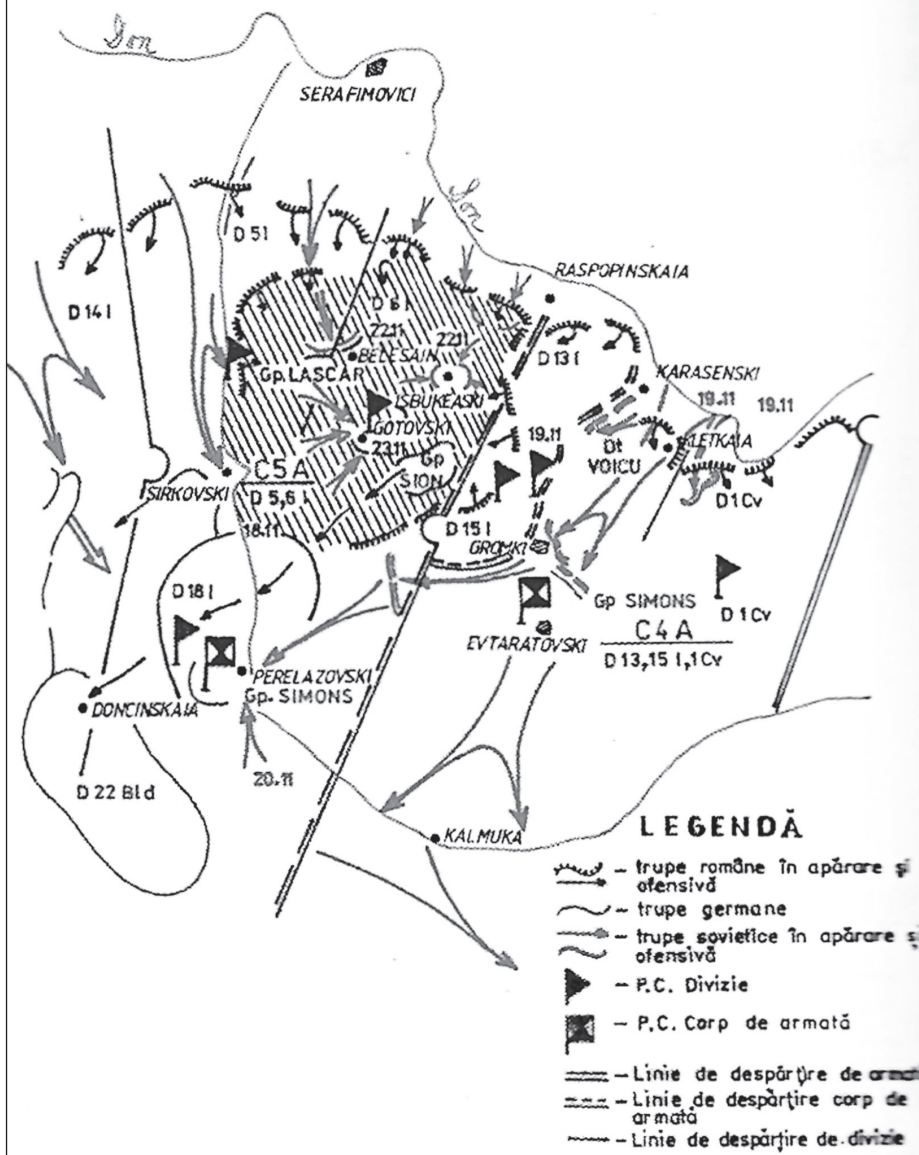
Situația efectivelor Armatei 4

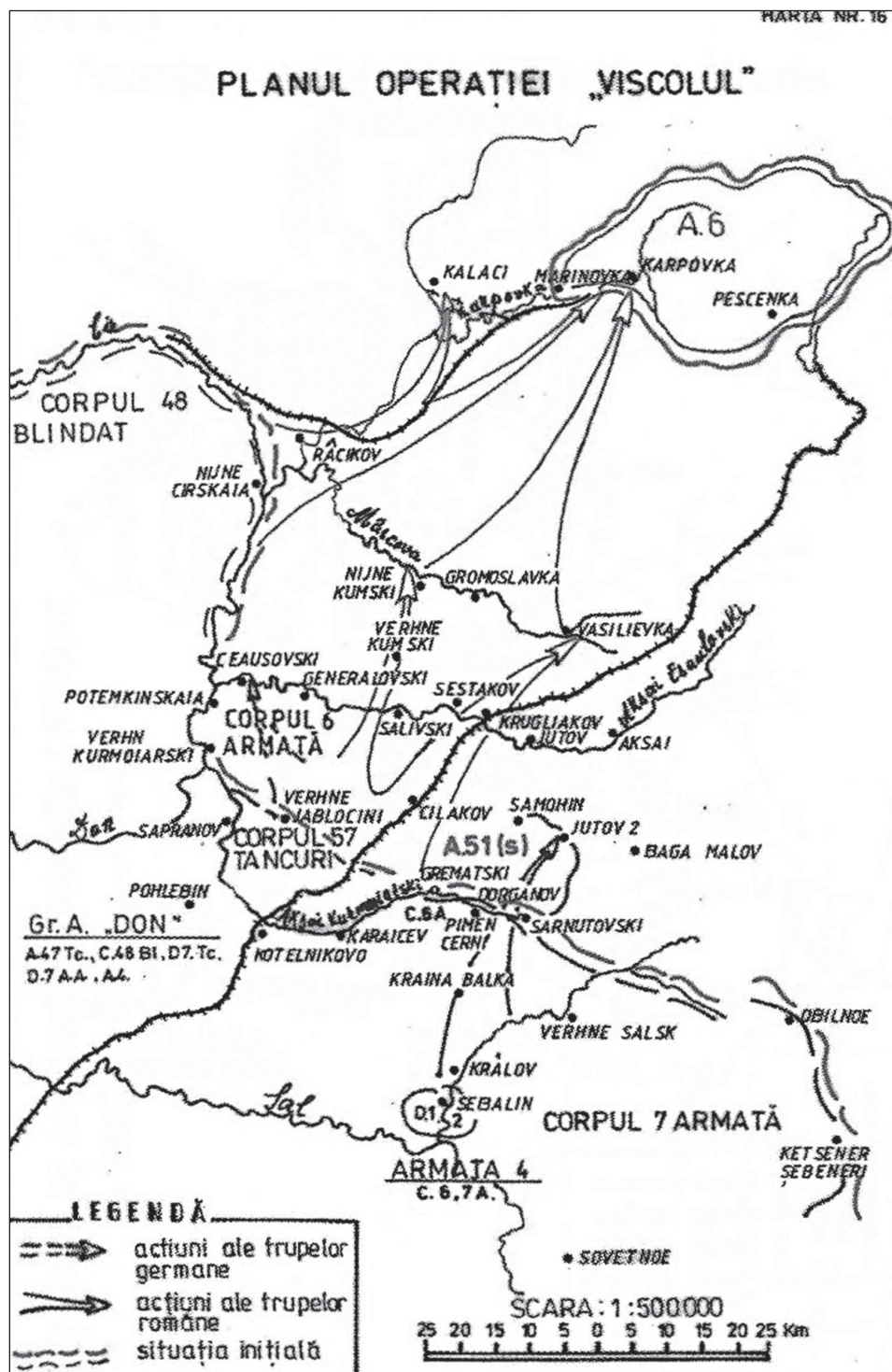
MAREA UNITATE		EFECTIVE			Total
		Ofițeri	Subofițeri	Trupă	
Corpul 6 armată	E.N.I.	213	172	4.026	48.403
	Divizia 1 infanterie	330	321	8.720	
	Divizia 2 infanterie	289	295	9.144	
	Divizia 4 infanterie	330	341	9.809	
	Divizia 18 infanterie	429	319	13.655	
	Divizia 15 infanterie				
Corpul 7 armată	E.N.I.	171	163	3.666	15.555
	Divizia 5 infanterie	178	179	5.154	
	Divizia 8 infanterie	185	241	5.618	
TOTAL ARMATA 4					63.958
Divizia 20 infanterie		237	341	10.714	11.292

DISPOZITIVUL GRUPULUI LASCĂR

NOTE

¹ Pentru analiza acestui tip de război a se vedea Karl-Heinz Frieser, *Mitul Blitzkrieg-ului. Campania Wehrmacht-ului în Vest. 1940*, traducere: Augustin Văduva, revizia traducerii și stilizare: Radu Voinescu, Editura Militară, București, 2010.

² *Rasputița* reprezintă o perioadă când drumurile din Rusia devin impracticabile. De regulă ea apare la mijlocul lunii octombrie și ține către sfârșitul lunii noiembrie, datorită ploilor. Același fenomen are loc și primăvara, mijlocul lunii martie – sfârșitul lunii aprilie, cauza fiind topirea zăpezii.

³ B. H. Liddell Hart, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, vol I, traducere: Irina Negrea, Editura Orizonturi, București, 2006, p.212-213.

⁴ *Ibidem*, p. 322.

⁵ Alan Clark, *La guerre à l'Est*, tome II, Paris, Robert Lafont, p. 16; Benoît Lemay, *Erich von Manteuffel. Le stratège de Hitler*, Perrin, 2006, p.308-336.

⁶ Adolf Hitler, *Directive de război*, versiunea românească: Dragoș Nedelcescu, Editura Elit, p.246-290.

⁷ Pentru viziunea lui Hitler și a comandamentului superior german asupra capacității combative a armatei române la începutul ostilităților în est a se vedea Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1994, p.163-171; Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane (septembrie 1940-august 1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p.266-284.

⁸ Pe larg în Mihai Vasile-Ozunu, Petre Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999, p. 65-71.

⁹ *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I, ediție alcătuită de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, Cozia, București, 1991.p.154.

¹⁰ *Ibidem*, p.157-158.

¹¹ *Ibidem*, p. 175-216.

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond Manuscrise, dosar nr. 2046, f. 2-47. Pe documentul înaintat de șeful Marelui Stat Major, Ion Antonescu ar fi scris: „Vom merge și la dracu' numai să câștigăm războiul” (Cf. Gheorghe Magherescu, *Adevărul despre mareșalul Antonescu*, vol. II, București, 1991, p.46.).

¹³ Iuliu Maniu – Ion Antonescu. *Opinii și confruntări politice. 1940-1944*, Cuvânt înainte, îngrijire de ediție, note și comentarii de Ion Calafeteanu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p.114-116.

¹⁴ Detalii în Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.182-184; Ottmar Trașcă, *op. cit.*, p.320-324.

¹⁵ A se vedea analiza amplă la Mioara Anton, *Propagandă și Război. Campania din Est. 1941-1944*, Editura Tritonic, București, 2007.

¹⁶ Franz Halder, *Jurnal 1939-1942*, versiunea românească: Crina Grigore-Pintilie, Editura Elit, f. a, p.554-555.

¹⁷ Pentru aceste operații a se vedea, A.N.I.C, fond Gheorghe Berdan, dosar nr.6, f.161-189; Arhivele Militare Naționale Române (A.M.N.R.), fond 948/4, dosar nr. 2463, f. 82-87; dosar nr 2117, f.9-137; Colonel Vasile Pricop, colonel Gheorghe Suman, colonel Marin Zaharia, *Epopeea vânătorilor de munte din armata română*, Editura Militară, București, 1992, p.110-124; Adrian Pandeia, Eftimie Ardeleanu, *Românii în Crimeea (1941-1944)*, Editura Militară, București, 1996; *Pe țărmul nord-pontic (17 iulie 1941 – 4 iulie 1942)*, coordonatori: colonel dr. Alesandru Duțu, colonel dr. Petre Otu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p.112-200 etc.

¹⁸ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în al Doilea Război Mondial 1941-1945. Dicționar Enciclopedic*, București, 1999, p.117-118.

¹⁹ Adrian Pandeia, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă*, Editura Militară, București, 1992, p.115-118; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroi, Gheorghe Nicolescu (coordonatori), *Relațiile militare româno-germane...*, p.230-232.

²⁰ Petre Otu, *The combat Actions of the 2nd Mountain Division in the Caucasus (1942-1943)*, Revue d'Histoire Militaire, nr. 77, Bucarest, 1992, p. 177-186; Generalul Ion Dumitrache, *Divizia de cremene pe Frontul de est. Memorii de război*, ediție îngrijită, postfață, indici, selecția hărților și ilustrații: dr. Margareta Susana Spânu și Marius Petrache, studiu introductiv lt. col. Ioan Vlad, Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1997, p.69-105; Florian Bichir, *Cruciada Diviziei de Cremene; cu tricolorul în Caucaz; viața și memoriile generalului Ioan Dumitrache*, Editura Militară, București, 2018.

²¹ Petre Otu, *Un proiect eșuat. Grupul de armate „mareșal Antonescu”*, „Revista de Istorie Militară”, nr. 5-6/2012, p.25-32.

²² Adrian Pandeia, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii în bătălia de la Stalingrad,*, p.190.

²³ Manfred Kehrigh, *Stalingrad. Analyse und Dokumentation einer Schlacht*, Auflage, Stuttgart, Deutsche-Verlag-Anstadt, 1974, p.94

²⁴ A.M.N.R., fond 948, dosar nr. 733, f. 8.

²⁵ Ibidem, fond 949, dosar nr.2452, f. 5.

²⁶ Pentru procesul planificării acestei operații de mare anvergură și rolul jucat de Gheorghe I. I. Jukov a se vedea Geoffrey Roberts, *Mareșalul lui Stalin, Viața lui Gheorghe I. I. Jukov*, traducere din limba engleză Anca Irina Ionescu, prefață de Armand Goșu, Editura Corint, București, 2019, p.207-231.

²⁷ Pe larg în Gheorghe Răscănescu, *Erou la Cotul Donului. Însemnări de război 1941-1944*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Pande, Editura Militară, București, 2017.

²⁸ Mihai-Vasile-Ozunu, *op. cit.*, p. 212-214. Lucrarea editată de Asociația Națională a Veteranilor

de Război, *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei 1941-1945*, coordonatori – generalul de corp de armată (r) Vasile Bărboi, general de divizie (r) Gheorghe Ioniță, colonel dr. Alesandru Duțu, Editura Vasile Cârlova, București, 1998, p.252, apreciază cuantumul pierderilor la 142 124 morți, răniți și dispăruți.

²⁹ Andreas Hilgruber, *op. cit.*, p.205-220.

³⁰ Pentru impactul războiului a se vedea analiza amplă realizată de Margaret MacMillan, *Războiul. Cum ne-au modelat conflictele*, traducere din limba engleză de Smaranda Câmpeanu, Editura Trei, București, 2022.

COOPERARE ȘI DIVERGENȚE ÎN RELAȚIILE ROMÂNNO-GERMANE

ALESANDRU DUȚU *

Abstract

This study analyses the German-Romanian headquarters reports from before and during the Battle of Stalingrad. While the headquarters relations had a favourable evolution before this great confrontation, with the entry into battle the two allies started having different opinions.

The Romanian commanders – particularly Generals Ilie Șteflea, the Chief of the Romanian General Staff, who was present in the area, Petre Dumitrescu, the commander of the 3rd Army, and Constantin Constantinescu Claps, the commander of the 4th Army – brought to the attention of the German headquarters the dangers that were looming over the two armies due to poor equipment, especially with heavy and antitank artillery, and the extensive defence lines under the responsibility of the big Romanian units.

At the same time, the Romanian commanders promptly informed on what the Soviets were preparing, which clearly indicated that a large-scale counter-offensive would take place in the near future. The German headquarters ignored this information, as they had an optimistic view on the events and concentrated their efforts on conquering Stalingrad.

Following the failure of the defence operation and the encirclement of the 6th Army led by General F. Von Paulus, the German side placed the responsibility of defeat onto the Romanian troops. As such, the relations between the two allies faced moments of great tensions, which were ultimately only partially settled by the efforts of the military and political Romanian leaders, including those of Ion Antonescu.

Their common interests would lead, in the following period, to overcoming this trust crisis that had been provoked by the terrible defeats in the Don-bend and the Kalmuk Steppe, where both the Germans and Romanians were at fault.

Keywords: *3rd Army, 4th Army, Petre Dumitrescu, Ilie Șteflea, Ion Antonescu, Erich von Manstein, Maximilian von Weichs, Arthur Hauffe*

Corecte și principale, în momentele normale de desfășurare a operațiilor militare, în special atunci când s-au înregistrat succese, relațiile româno-germane s-au deteriorat

în situațiile mai dificile, mai ales atunci când au intervenit înfrângerile, ajungându-se la acuzații reciproce, exprimate în scris până la cele mai înalte eșaloane¹.

* Prof. univ. dr., Comisia Română de Istorie Militară.

Așa s-a întâmplat și în cadrul bătăliei de la Stalingrad², când colaborarea de luptă a fost influențată, nu atât de integrarea marilor unități române în structurile militare ale Wehrmachtului (lucru normal, de altfel, dat fiind caracterul asimetric al alianței), cât mai ales de centralizarea excesivă a actului de comandă de către comandamentele germane, fapt care a lipsit Marele Cartier General și comandamentele de armată române de o imagine de ansamblu în plan strategic și a impus un mod de conducere a luptei care nu corespundea principiilor și prevederilor doctrinei militare românești și nici capacității combative a diviziilor române.

Mai mult, comandanții armatelor 3 și 4 române nu au fost informați despre concepția de ansamblu a Grupului de armate „B”, în compunerea căruia luptau, generalul Petre Dumitrescu precizând (înainte de declanșarea contraofensivei sovietice din 19 noiembrie 1942), că nu primise „un ordin sau instrucțiune care să-i fixeze în mod explicit și clar misiunea care-i revenea și să arate ideile operative ale Grupului

de armate, adică: eventuala manevră defensivă, adâncimea câmpului în care armata putea primi bătălia defensivă sau cel puțin pozițiile de organizat în adâncime și zonele de interes deosebit pentru Grupul de armate”. „Conducita operativă a armatei – mai preciza comandantul Armatei 3 – se putea deduce numai din diferitele directive și instrucțiuni cu caracter general primite de la Înaltul Comandament german”, din care rezulta că inamicul nu putea întreprinde în iarna 1942/1943 acțiuni cu caracter îndepărtat³. Adică, exact invers decât avea să se întâmple. I se comunicase doar că în situația în care inamicul ar fi atacat în forță, nu trebuia să cedeze „niciun pas din pozițiile ocupate”. „În acest context – se întreba generalul Petre Dumitrescu – ce mai rămânea atunci comandamentului de armată, de corp de armată și de divizie?”. Și tot el răspundea: „Lipsiți de inițiativa ce normal trebuia să le revină și neputându-se sprijini pe clauzele unei Convenții de cooperare, nu puteau să aibă decât o influență redusă în luarea hotărârii în vederea unei operații. În această situație, rolul lor se mărginea la un control cât mai des și conștiincios, cu scopul ca trupele să reziste în cât mai bune condițiuni hotărârilor luate de comandamentele germane și la grija permanentă de a asigura ostașilor un trai cât mai bun, o asistență sanitară etc. și să le susțină moralul. Cu alte cuvinte, comandamentului nostru îi revenea sarcina ca prin mijloacele ce le avea la îndemână să mai atenueze efectele nefaste ale unei conduceri dictatoriale și să rezolve cu mijloacele sale modeste, după concepții străine de doctrina noastră, situațiile – din care unele foarte grele – în care erau puse de comandamentele germane”⁴.

La fel ca bătălia din Cotul Donului și cea din Stepa Kalmucă, unde comandamentul Armatei 4 române (subordonat Armatei 4 blindate) a primit comanda operativă asupra trupelor din subordine abia la 21 noiembrie 1942, după ce sovieticii declanșaseră contraofensiva, a relevat adevărul, pus în evidență de locotenent-colonelul Nicolae Dragomir, subșeful de stat major, că participarea armatelor în cadrul unui război de coaliție a pus „problema armonizării punctelor de vedere și a eforturilor în vederea scopului comun”, fapt care nu s-a produs întotdeauna în relațiile de comandament

Generalul Petre Dumitrescu

româno-germane. Apreciind că misiunea primită de Armata 4 în Stepa Kalmucă a fost „în afara realităților momentului”, ofițerul român considera că armata trebuia să primească „o misiune generală în care să primeze scopurile, nu modalitățile” și aprecia că „ori de câte ori nu s-a respectat proporționalitatea scopurilor la mijloace, verdictul faptelor a fost neiertător”. Se referea la misiunea de rezistență „pe loc” primită și de Armata 4, în condițiile în care aceasta a trebuit să lupte contra unei mase de tancuri de mare tonaj, într-un teren descoperit, fără lucrări defensive, fără armament anticar eficient și fără sprijin de aviație. Ca urmare, lupta a devenit „disproporționată față de mijloace”, fapt care l-a determinat pe generalul Constantin Constantinescu-Claps, comandantul armatei, să aprecieze că ceea ce s-a întâmplat în Stepa Kalmucă a fost „o fatalitate”.

Insistența comandamentelor germane de a nu se ceda cu niciun preț terenul a luat comandamentelor române orice posibilitate de manevrare a forțelor și mijloacelor în adâncime, ceea ce a avut ca rezultat sacrificarea, de multe ori inutilă, a trupelor. În acest context, la întrebarea locotenent-colonelului Nicolae Dragomir, din 21 noiembrie 1942, „*executăm întocmai și cu orice preț ordinul german*”, generalul Ilie Șteflea, șeful Marelui Cartier General român, aflat și el în zona frontului, a răspuns: „*Marele Stat Major nu comandă. Armata 4 a fost subordonată Armatei 4 blindate, de ordinele căreia ascultă. În situații critice nu poate lua hotărâri decât cine cunoaște bine situația. Deci puteți face acte de inițiativă, luându-vă toată răspunderea. Așa am face și noi și așa trebuie să facă orice comandat cu răspundere*”⁵.

Desfășurarea bătăliei avea să reliefeze, în fapt, și acte de inițiativă ale comandamentelor române, toate cu scopul de a apăra, cu mijloacele avute la dispoziție, pozițiile de luptă încredințate. În momentul în care înfrângerea a căpătat aspectul unui adevărat dezastru, situația nu mai putea fi remediată doar prin inițiativa comandanților români, care așteptau și decizia conducerii supreme a țării pentru ca „*hotărârea noastră să nu antreneze grele consecințe politice*”, așa cum atrăgea atenția, la 7 decembrie 1942, locotenent-colonelul Nicolae Dragomir, colonelului Socrate Mardari, din Marele Cartier General. La recomandarea

acestuia de a se arăta comandamentului german „*situația exactă a trupelor și imposibilitatea de a face față unor acțiuni masive cu care de luptă, neavând armament anticar*”, subșeful de stat Major al Armatei 4 a răspuns: „*Mă iertați, dar tot ce spuneți am spus nemților. Ei știu una și bună: să murim pe poziție. Vă întrebăm, să murim sau să nu murim? Dacă nu ne puteți răspunde dumneavoastră, întrebați la București, căci mâine poate fi bătălia și poate să fie tot atât de dezastruos dacă prăpădim aici toată armata ca și dacă o retragem și intrăm în conflict acut cu aliații noștri. Așa se pune problema. Dacă o lăsați numai pe umerii noștri, noi vom hotărâri cu răspundere înaintea țării și a lui Dumnezeu, dar nu mai puțin va rămâne clar că am fost lăsați singuri în fața acestei grele probleme militare și politice*”. Deoarece comandamentul german a menținut ordinea categorice de „*a rezista pe loc*”, Nicolae Dragomir a revenit, la 27 decembrie 1942: „*Ne-ați ordonat să executăm întocmai ordinele germane. În condițiile de mai sus, ordinele germane ca trupele noastre să reziste pe loc înseamnă condamnarea lor. Am făcut tot ce am putut pentru*

Generalul Arthur Hauffe

**Generalul Maximilian
von Weichs**

a evita aceasta. Nu putem face mai mult decât executând ordinele. Rugăm interveniți hotărâtor și imediat pentru întărire puternică contra tancurilor sau în caz contrariu pentru scoaterea trupelor noastre din misiunea actuală”.

Adept al principiului de neamestec românesc în conducerea operațiilor de către comandamentele germane, Ion Antonescu a luat, totuși, atitudine „în contra nerespectării condițiilor” care au fost puse la angajarea forțelor române în luptă, referindu-se, la 21 octombrie 1942, printr-o scrisoare adresată generalului Arthur Hauffe, la angajarea în „condiții nenormale” în luptă a unora dintre marile unități române, reamintind că „diviziile românești nu au nici încadrarea, nici numărul de batalioane al diviziilor germane și, în consecință, nu pot opera pe fronturi prea largi”, atrăgând atenția asupra faptului că trebuia ținut seama și de „aptitudinile soldatului român care este mai bun în ofensivă decât în apărare”⁶. După dezastrul care a urmat, Conducătorul Statului român a apreciat că dacă s-ar fi dat Armatei 3 posibilitatea de a conduce

acțiunea „printr-o manevră elastică, o mare parte din forțele Armatei 3 și din cele germane, care au intervenit pe pachete mici și distanțate, la intervale mari de timp, ar fi fost astăzi salvați și ar fi putut contribui la limitarea pătrunderii actuale rusești”⁷.

Cu toate că erau lipsite de atributul conceperii operațiilor militare, comandamentele române s-au implicat în pregătirea viitoarei bătălii, îndrumând intrarea marilor unități în dispozitivul de luptă stabilit de germani, în organizarea și dirijarea transporturilor și aprovizionărilor, precum și în soluționarea multor altor activități pregătitoare de luptă.

În încercarea de a remedia unele deficiențe ale dispozitivului de luptă, generalul Petre Dumitrescu s-a deplasat (18 septembrie 1942) la Starobelsk, unde l-a informat pe generalul Maximilian von Weichs că frontul afectat marilor unități române (160 km) nu se afla pe râul Don (așa cum fusese informat), ci mult mai la sud, sovieticii dispunând de un cap de pod larg de 70 km și adânc de 25 km, că, prin ordinele date, comandamentul german „nici nu cere părerea Armatei 3, nici nu urmărește realizarea unui dispozitiv”, ci pare preocupat „numai de ideea schimbării cât mai rapide a trupelor sale de pe front”. În mod surprinzător, comandantul Grupului de armate „B” a afirmat că nu putea spune, în acel moment, „ce vor face marile unități române care sosesc”, precizând doar că „deocamdată se vor aduna în spatele frontului și vom vedea”. La precizarea generalului român că mareșalul Ion Antonescu a fost de acord ca trupele române să participe la acțiunea de eliminare a capului de pod sovietic, Maximilian von Weichs a răspuns că și el a propus același lucru, dar că nu putea trece la acțiune fără aprobarea O.K.H.-ului. Exprimându-și îngrijorarea, dar și dorința de colaborare, comandantul Armatei 3 a concluzionat: „Eu voi răspunde în viitor de apărarea acestei zone. Aș veni chiar mâine la Morozovskaia pentru a lucra cu dumneavoastră și Armata 6 germană. Nu avem însă unde să ne instalăm. Nu ni s-a cedat până acum niciun local. Nu ni s-au pus la dispoziție transmisiunile să mă pot lega cu marile unități și să le pot comanda”⁸.

Aceeași propunere de lichidare a capului de pod sovietic, cu participarea trupelor române, a făcut Petre Dumitrescu (la 20 septembrie, la Golubinca) și generalului Friedrich Paulus, comandantul Armatei 6 germane, și din nou lui Maximilian von Weichs (la 16 octombrie), prilej cu care generalul român a insistat asupra nevoilor materiale ale armatei, în special în ceea ce privește artileria grea, artileria anticar de calibru mare, artileria antiaeriană, aruncătoarele de flăcări, materiale de geniu, muniții, carburanți, mijloace de transport, în special auto, alimente, adică aproape majoritatea mijloacelor de luptă și de subzistență necesare. *„Cu cât se lasă ca timpul să treacă – preciza comandantul Armatei 3 române – condițiile de succes vor fi mai grele. Prin acțiunea proiectată, desfășurată pe un front mult mai larg, îl vom putea împiedica pe inamic să concentreze avantajos toate mijloacele sale, așa cum procedează în prezent, pe puncte restrânse, și să ne cauzeze pierderi disproportionante. Va fi în același timp singurul mijloc eficace de a cunoaște realitatea asupra adevăratelor mijloace ale inamicului din fața noastră”*⁹.

Decizia nu a aparținut însă comandamentelor române, dând prilej generalului Petre Dumitrescu să concluzioneze: *„Tragedia trăită de comandamentul nostru superior în lupta alături de germani constă tocmai în faptul că a fost clarvăzător, că a expus limpede convingerile sale, că a intervenit pe toate căile ce se puteau încadra într-o disciplină militară, dar fără să reușească să obțină decât într-o mică măsură rezultatele dorite”*¹⁰.

Ce a urmat se cunoaște, cauzele dezastrului și responsabilitățile privind catastrofa făcând obiectul analizei comandamentelor române și germane chiar din timpul bătăliei, cele germane începând să trateze *„cu desconsiderare și dispreț”* comandamentele și ostașii români, invocând faptul că trupele armatelor 3 și 4 române nu ar fi luptat cu bravură și ar fi creat astfel trupelor germane o situație critică. Primele acuzații au venit din partea generalului Maximilian von Weichs care informa Berlinul, la 26 noiembrie 1942, că dezastrul s-a datorat *„moralului deosebit de scăzut”* al trupelor române, panicii, slabei instruirii și insuficienței

Feldmareșalul Erich von Manstein

înzestrării cu armament antitanc, determinându-l pe Hitler să solicite informarea mareșalului Ion Antonescu pentru ca acesta să ia măsurile necesare pentru *„a întări și mai mult voința de luptă a soldaților și marilor unități române”*¹¹.

Conștient de pericolele pe care le implicau asemenea acuzații pentru viitoarea colaborare de arme germano-română, generalul Arthur Hauffe, șeful Misiunii Militare Germane, s-a străduit să diminueze tensiunile apărute, solicitând Secției operații a O.K.H. (27 noiembrie 1944) să determine Grupurile de armate „B” și „Don” (nou înființat) să respecte *„onoarea”* armatei române și să trateze cu *„încredere”* unitățile și comandamentele române, să le acorde sprijin *„moral și material”*. La rândul-i, feldmareșalul Erich von Manstein, comandantul Grupului de armate „Don”, l-a asigurat pe Ion Antonescu (27 noiembrie) că va manifesta aceeași grijă față de trupele române ca și față de cele germane. Pentru micșorarea tensiunii româno-germane a intervenit și Hitler, care și-a exprimat dorința ca neînțelegerile apărute în domeniul aprovizionării să înceteze, soldatul român urmând să fie hrănit *„la fel ca cel german”*.

Luând atitudine față modul în care comandamentele și militarii germani tratau trupele române, generalul Ilie Șteflea a apreciat și el, la 24 noiembrie, că „nu este nici momentul să se caute țapi ispășitori”, dar că nici „nu trebuie însă permis să se diminueze puterea noastră morală”¹². Raportând mareșalului Ion Antonescu „condițiile obiective extrem de grele” în care fuseseră puse să lupte trupele române, „până la epuizarea totală a unităților și a tuturor posibilităților de rezistență”, șeful Marelii Cartier General român și îl ruga (27 noiembrie) să intervină la Fühler pentru a ordona generalului Maximilian von Weichs să-și retragă aprecierile negative referitoare la comportarea trupelor române în luptă „pentru ca morții noștri să nu fie dezonorați”¹³. În opinia sa, concluzia generalului Maximilian von Weichs nu se datora decât unor „informațiuni necontrolate”, considerându-se drept trupe luptătoare formațiunile de servicii care primiseră ordin să se replieze sau, „ceea ce ar fi și mai trist”, dorinței „de a arunca vina asupra trupelor române pentru a acoperi măsurile cu totul incompetente luate de comandamentul Grupului de armate „B” pentru respingerea atacului sovietic, care era de atâta timp de așteptat”¹⁴. La 5 decembrie, s-a adresat și feldmareșalului Erich von Manstein: „Primesc zilnic extrem de multe informații din care rezultă că atât comandamentele, cât și ofițerii și trupa române sunt tratate cu desconsiderare și uneori chiar cu dispreț de către comandamentele și ostașii germani pe motiv că trupele Armatei 3 și 4 române n-au luptat cu bravură și au creat astfel trupelor germane o situație critică... Acest tratament este cu totul nedrept, creează o demoralizare în rândul trupelor române, ceea ce nu poate fi decât în detrimentul operațiunilor ulterioare și al legăturii de strânsă camaraderie între cele două armate aliate”. Pe aceleași coordonate de respingere a acuzațiilor, mareșalul Ion Antonescu a reamintit (9 decembrie 1942) feldmareșalului Erich von Manstein că România a pus la dispoziția Germaniei „aproape totalitatea forțelor sale armate”, îndeplinind astfel „un rol european foarte îndepărtat de modestele sale idealuri naționale și politice”, dar că „această jertfă generoasă nu trebuie privită ca o obligație fără restricțiuni”, că „nimeni nu

poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da, între Germania și România neexistând, până la această dată, nici o convenție, nici politică și nici militară”¹⁵.

Înțelegând avertismentul Conducătorului Statului român, Erich von Manstein a răspuns generalului Ilie Șteflea că în acel moment „principalul lucru este ca prin toate mijloacele să se restabilească situația”, de aceasta urmând să depindă și întărirea camaraderiei de luptă. În aceeași zi s-a adresat și propriilor trupe insistând asupra necesității de „a ține ridicată onoarea militară comună și de a întări frăția de arme”. În același scop a revenit printr-un nou ordin, la 14 decembrie, cerând ca unitățile și marile unități române să beneficieze de „aceleași ajutor și de aceeași grijă în toate domeniile ca și trupele germane”. A mai cerut ca la angajarea în luptă a trupelor române „să se țină seama de armamentul și de instrucția lor, în parte mai slabe”, să nu se mai adopte „măsuri cu forța și imixțiuni în treburile trupelor aliate”, cei vinovați urmând să fie trași „fără milă la răspundere”. A încheiat cu îndemnul: „Luptăm împreună, suportăm împreună aceleași greutăți și asprimi ale iernii rusești, aducem aceleași jertfe glorioase”. A doua zi a răspuns și mareșalului Ion Antonescu, reamintind că atâta timp cât a condus marile unități române a apreciat „cu recunoștință faptele lor”, ca și „marea contribuție militară a României la ducerea acestui război”, l-a asigurat că va trata pe militarii români „ca pe niște camarazi” și a atras atenția că „în situații critice conducerea poate fi silită să se amestece în măsurile tactice care se iau, fie prin ordine tari, fie prin concentrarea provizorie a conducerii într-o singură mână, în scopul de a restabili situația”, că în momentele grele ale luptei, atunci când apar defecțiuni, „trebuie aplicat orice mijloc, chiar cel mai aspru, nu importă de cine, pentru a domina situația”. Încercând să reconcilieze relațiile de comandament și cooperarea de arme, a dat asigurări că nu va tolera ca „onoarea armatei române să fie jignită”, că „acolo unde, din motive pur tactice, s-a produs sau trebuie să se producă subordonarea unităților române unui comandament german sau invers, această subordonare va fi menținută numai atât timp cât situația o va impune imperios”. A

atras însă atenția că atunci însă când imixtiunile și faptele care lezează independența și prestigiul trupelor aliate „nu izvorăsc din cazurile de absolută nevoie amintite mai sus și depășesc ceea ce este admisibil din punct de vedere militar, nu trebuie să fie tolerate”¹⁶.

Pentru conciliere s-a pronunțat și Adolf Hitler, care (așa cum îl informa Arthur Hauffe pe Ion Antonescu, la 28 noiembrie 1940) nu considera necesară discuția în problema „vinovăției” deoarece clarificarea ei ar cere „muncă și timp”, eforturile comune trebuind îndreptate spre redresarea situației. În viziunea Führer-ului, deviza viitoare trebuia să fie: „A ajuta, a ajuta, a ajuta și a nu discuta”¹⁷.

Cu toate încercările de conciliere, înrăutățirea situației de pe front și insistența comandamentelor germane de a rezista pe poziție „cu orice preț”, acuzațiile reciproce au continuat, ceea ce a făcut ca la începutul anului 1943, camaraderia de arme româno-germană să nu mai existe „decât în vorbe”, așa cum aprecia istoricul german Manfred Kehrigh. Interese comune aveau să ducă în perioada următoare la depășirea crizei de încredere provocată de gravele înfrângeri din Cotul Donului și din Stepa Kalmukă, la care atât germanii cât și românii au avut partea lor de vină.

NOTE

¹ Pe larg: Alesandru Dușu, *Între Wehrmacht și Armata Roșie, Relații de comandament româno-germane și româno-sovietice (1941 – 1945)*, Editura Enciclopedică, București, 2000.

² Pe larg: Vasile-Ozunu Mihai, Otu Petre, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura Ion Cristoiu S.A., București, 1999.

³ Arhivele Militare Române, fond 3, dosar nr. 128, f. 22 (în continuare se va cita: A.M.R.).

⁴ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepă Calmucă*, Editura Militară, București, 1992. p. 443.

⁵ A.M.R., fond 949, dosar nr. 64, f. 4.

⁶ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *op. cit.*, p. 161.

⁷ *Ibidem*, p. 443.

⁸ A.M.R., fond 949, dosar 126, f. 384.

⁹ *Ibidem*, fond 949, dosar nr. 126, f. 300.

¹⁰ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *op. cit.*, p. 432.

¹¹ A.M.R., fond 949, dosar nr. 126, f. 154.

¹² *Ibidem*, f. 148.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *op. cit.*, p. 385.

¹⁶ A.M.R., fond 1 200, dosar nr. 636, f. 33.

¹⁷ *Idem*, fond 948, dosar nr. 741, f. 12.

PARTICIPAREA AERONAUTICII ROMÂNE LA BĂTĂLIA DE LA STALINGRAD ÎN ANUL 1942

AUREL PENTELESCU *

Abstract

Against the backdrop of Ion Antonescu's decision to participate with large expeditionary troops in the campaign of the summer of 1942, the mobilisation of the Romanian air force was also required. To this end, on September 6, 1942, the Air Staff established the Air Combat Group (referred to as GAL), commanded by aviator general Ermil Gheorghiu. It was a structure similar to that of the 1941 campaign. At the same time, a logistic structure was also established after German model – the Forward Air Region.

On October 1, 1942, the means of the Romanian Air Force in the region of military operations at Stalingrad and at the great bend of the Don included 26 aviation squadrons (out of which 6 fighters, 2 fighter-bombers, 7 bombers, 6 surveillance, 2 reconnaissance, 2 transport, 1 medical).

The Soviet counter-offensive (on November 19-25, 1942) represented, for many reasons, a difficult test for the Romanian Air Force, also taking place in unfavourable weather conditions for flying. However, GAL flew 64 aircrafts (3 reconnaissance ones, 24 fighters, and 37 bombers) on missions that operated in the Bolshoi-Kletskeya area, attacking (with the bombers) troops, vehicles and tanks, while fighter aircrafts ensured freedom of action of the bombing formations. 2 AA batteries of the enemy were destroyed, along with 10 tanks and 15 cars.

According to the documents found in the military archives, between September 16 and December 20, 1942, on the Stalingrad front, the Romanian combat aviation carried out 2,728 aircraft missions (1,430 – fighter aircrafts, 1,299 – bomber aircrafts), with a total of 4,324 hours of flight (1,763 – fighter aircrafts, 2,561 – bomber aircrafts). Bomber and fighter-bomber aircrafts launched 1,479,279 tons of bombs of various calibres on the enemy, mainly in the Stalingrad area.

During this period, in the air battles and through the action of the AA artillery, 76 enemy planes were shot down, out of which 58 were clear victories (30 in air battles).

The loss in personnel (dead, missing, wounded) suffered by the Romanian Air Force on the Stalingrad and Don-bend front was of 653 military men, out of which 57 were officers, 55 non-commissioned officers, 11 warrant officers, 530 troops.

Keywords: *Air Combat Group, aviator general Ermil Gheorghiu, Forward Air Region, Tudor Greceanu*

* Prof. univ. dr., Comisia Română de Istorie Militară.

După cucerirea Odesei, la 16 octombrie 1941, forțele aeriene române care au acționat în cadrul Grupării Aeriene de Luptă (comandant: General de Escadră aviator Constantin Celăreanu) au fost retrase pentru refacere la bazele lor din țară, în vederea participării mai departe la acțiunile militare pe Frontul de Est, în cooperare cu aviația germană¹. Pe front a rămas aviația aflată în subordinea Comandamentului Aero 3 Armată (comandant: General de Escadră aviator Emanoil Ionescu), aviația de vânătoare la dispoziția Misiunii Militare Germane, aviația pentru protecția litoralului maritim dobrogean, basarabean și transnistrean, aviația de informare și legături din Transnistria².

În lunile ianuarie-martie 1942, activitatea aviației inamice (sovietică) a fost practic nulă, Grupul 5 Vânătoare și Escadrila 22 Observații au executat zilnic misiuni de recunoaștere, fără a întâlni aviația inamică, în zonele Odesa-Burgaz-Oceacov și Odessa-Oceacov-Tender-Burgaz. Din cauza gheții în hidroscale, escadrilele de hidroaviație nu au acționat³.

La 1 iunie 1942, în cadrul vizitei făcută la Cartierul General al Grupului de Armate Sud, Hitler a emis ideea unei mobilizări masive a unităților române, precum și ideea alcătuirii, în principal cu aceste unități, a unui Grup de Armate, sub conducerea Mareșalului Ion Antonescu, care să se afle în zona de operații a Stalingradului. Șeful Misiunii Militare Germane pentru Armata de Uscat, Generalul Arthur Hauffe, a transmis Conducătorului statului român această hotărâre la începutul lunii iulie 1942. Mareșalul Ion Antonescu și-a dat asentimentul, dar planul nu a căpătat contur, atunci când, în august 1942, trupele române și germane erau deja în dispozitiv operativ la Cotul Donului⁴.

Cu toate acestea, la sfârșitul lunii iulie 1942 ordinele și instrucțiunile Statului major al Aerului au fost, pentru Aeronautica Română, ferme: *forțele aeriene și de apărare antiaeriană vor participa din nou în zonele de operații pe Frontul de Est*. Drept urmare, în baza Instrucțiunii speciale nr. 1628/25 iulie 1942, emisă de Statul Major al Aerului, Comandamentul Aero 3 Armată urma să sosească în dispozitivul operativ înaintea datei de 10 august 1942, ceea ce s-a și executat. Instrucțiunea

detalia unitățile de aviație și de AcA (Apărare Contra Aeronavelor / Artilerie Antiaeriană) ce urmau a ajunge în zona de operații. Acestea au fost: 5 escadrile de observație, 2 escadrile de legături, 1 escadrilă de recunoaștere, 10 baterii de artilerie antiaeriană⁵.

Începând cu luna iulie 1942, prezența unităților militare române pe Frontul de Est în urmărirea forțelor inamicului, impunea aducerea din țară a unităților de aviație, la început a escadrilelor de observație, de recunoaștere și de legături, apoi și a aviației de luptă (vânătoare, bombardament). Drept urmare, dată fiind depărtarea mult prea mare de bazele de aprovizionare din țară (combustibil, alimente etc.), Statul Major al Aerului a dispus organizarea și funcționarea, începând cu data de 15 august 1942, a unei mari unități de aeronautică cu specific logistic, după modelul german, în zona de operații militare, *Regiunea Aeriană Înaintată* (comandant: General de Escadră Ermil Gheorghiu până la 6 septembrie 1942, urmat de Comandor aviator Pădure Eugen). Această structură logistică pe Frontul de Est a funcționat, dovedindu-și utilitatea și eficiența, până la 15 februarie 1943, când s-a constituit *Corpul Aerian Român* (comandant: General de Escadră Emanoil Ionescu), care i-a preluat atribuțiile sub raport logistic⁶.

În context, se impune precizarea că angajarea Aeronauticii Române pe Frontul de Est în anul 1942 a cuprins două segmente de activitate: a) *acțiunile militare din Caucaz și Stepa Kalmucă*, cu fazele: 6 august – 16 septembrie 1942; 16 septembrie – 31 decembrie 1942; b) *acțiunile militare din zona Stalingrad și Cotul Donului*, cu fazele: 1-16 septembrie 1942; 16 septembrie – 20 decembrie 1942; 21-31 decembrie 1942⁷.

Cât privește operațiunile din zona Stalingrad și Cotul Donului, în perioada 1-16 septembrie 1942, acestea au fost executate de către Gruparea Aeriană de Luptă (G.A.L.), în principal cu unități de vânătoare și bombardament, iar de la 16 septembrie și de către Aeronautica Armatei 3 Română, cu subordonarea tuturor forțelor Aeronauticii Române Cartierului General al Aerului Român, care avea Punctul de Comandă (P.C.) la Rostov.

Se impune precizarea că, așa cum fusese prestabilit, Comandamentul Aero 3 Armată a

sosit pe zona de operații la 6 august 1942, când Armata 3 Română se găsea la Sud de Don. Avea ca forțe: a) *aviație*: Flotila 3 Informație cu 3 escadrile de observație (puse la dispoziția Armatei, Corpului Vânători de Munte, Corpul 6 Armată) și 1 escadrilă de legătură între Corpul 6 Armată și Corpul Vânători de Munte; Flotila 2 Informație cu 2 escadrile de observație și 1 escadrilă de legătură între Armată și Corpul de Cavalerie; b) *apărarea contra aeronavelor / artilerie antiaeriană*: Divizionul 9 A.A., la dispoziția Corpului de Cavalerie (cu 1 baterie de 37mm; 1 baterie mitraliere de 13,2mm); Divizionul 5 A.A., la dispoziția Armatei (cu 2 baterii de 75mm; 4 baterii de 37mm și 20mm; 1 baterie mitraliere de 13,2mm; dintre care 1 baterie de 37mm la dispoziția Corpului 1 Armată)⁸.

Este lesne de sesizat puținătatea mijloacelor aeronautice la dispoziția Armatei 3 Română, absența aviației de luptă (vânătoare, bombardament) din zonă. Drept urmare, la 1 septembrie 1942, Subsecretariatului de Stat al Aerului a emis ordinul nr. 537/C pentru angajarea forțelor Aeronauticii Române pe frontul de la Stalingrad și constituirea dispozitivului operativ al acestora până la 16 septembrie 1942⁹. La 6 septembrie 1942 a fost înființată Gruparea Aeriană de Luptă / G.A.L. (comandant: General de Escadră aviator Ermil Gheorghiu; șef de stat major: Comandor aviator Constantinescu Vasile), mare unitate operativă, similară celei

care a funcționat în campania anului 1941. Ca element organizatoric nou, G.A.L. subordona Regiunea Aeriană Înaintată¹⁰. De la 1 septembrie 1942 și până la încheierea campaniei din Est (23 august 1944), timp de doi ani, Aeronautica Română s-a aflat cu majoritatea forțelor sale în zonele de operații militare pe Frontul de Est, unde a dispus de structuri funcționale, relativ distincte de cele de la apărarea teritoriului și protecția litoralului maritim românesc.

La 9 septembrie 1942 aviația de vânătoare română a fost angajată pentru prima dată în operațiunile aeriene în zona Stalingrad, astfel: *Grupul 6 Vânătoare* (I.A.R.-81), cu 14 avioane disponibile, a executat 2 ieșiri (cu 8 avioane) în misiuni de recunoaștere în sector (în total 4 ore de zbor); *Grupul 7 Vânătoare* (Me-109), cu 18 avioane disponibile (5 indisponibile), a executat 9 ieșiri (cu 36 avioane) în misiune de vânătoare liberă (în total 27 ore de zbor); *Grupul 8 Vânătoare* (I.A.R.-80), cu 23 avioane disponibile (1 indisponibil), a executat 6 ieșiri (cu 19 avioane) în misiuni de orientare și cunoaștere în sector (în total 15 ore de zbor)¹¹.

În perioada 9-18 septembrie 1942 aviația de luptă a G.A.L. a acționat, cu misiuni zilnice, îndeosebi de însoțire a aviației de bombardament germane, în zona Stalingrad, distingându-se prin măiestria de zbor și acte de bravură notabile, apreciate elogios prin telegrame de mulțumire de către aliații germani. S-au exe-

Piloți ai Grupului 6 Vânătoare în vara anului 1944

Avioane I.A.R.-81C pe un aerodrom de campanie, frontul de est

cutat 524 ieșiri avion vânătoare, cu 575 ore de zbor. În luptele aeriene (Flotila 2 Vânătoare) s-au obținut 33 victorii aeriene, din care 26 victorii sigure. Pierderile umane au fost 10 ofițeri, 3 subofițeri, 2 maiștri și 20 trupă, în total 35 morți, răniți, dispăruți. Pierderile în personal navigant au reprezentat circa 30% din totalul pierderilor umane. Au fost pierdute 11 avioane (6 I.A.R.-80, 1 Me-109, 2 I.A.R.-39, 1 Fleet). Asupra inamicului au fost lansate 20,803 tone bombe de diferite calibre¹².

De precizat că la 1 octombrie 1942, pe Frontul de Est existau următoarele structuri de comandament ale Aeronauticii Române: Cartierul General al Aerului (P.C. Rostov); Gruparea Aeriană de Luptă (P.C. Oblivskaia); Comandamentul Aero 3 Armată (P.C. Morozovskaia); Comandamentul Aero 4 Armată (P.C. Kotelnikovo); Brigada 4 A.A. (P.C. Rostov), inclusiv Compania 19 Balizaj (la Stalino) și 15 subcentre Meteo, diverse structuri logistice¹³. În baza Directivei speciale nr. 54 emise de Cartierul General al Aerului, de la 10 octombrie 1942 G.A.L. a preluat integral comanda asupra unităților sale, în cadrul operațiilor

aeriene ale Flotei 4 Aeriene Germane. De la această dată G.A.L. a primit ordine direct de la Cartierul General al Aerului¹⁴.

Mijloacele Aeronauticii Române pe zona de operații militare Stalingrad și Cotul Donului, la 1 octombrie 1942, cuprindeau 26 de escadrile de aviație (6 de vânătoare, 2 de vânătoare-bombardament, 7 de bombardament, 6 de observații, 2 de recunoaștere, 2 de transport, 1 sanitară), precum și mijloace de apărare antiaeriană, cu precădere la aerodrom, astfel: *Gruparea Aeriană de Luptă* dispunea de 17 escadrile de aviație (2 de recunoaștere, 4 de bombardament greu, 3 de bombardament ușor, 6 de vânătoare, 2 de vânătoare-bombardament); *Aeronautica Armatei 3 Română* dispunea de 3 escadrile de observație, 1 grupare aeriană (7 baterii A.A.); *Aeronautica Armatei 4 Română* dispunea de 3 escadrile de observație, 1 grupare aeriană (6 baterii A.A.); *Brigada 4 A.A.* dispunea de 19 baterii A.A. (8 de 75mm, 11 de 37mm), 1 baterie mitraliere de 13,2mm, 1 baterie pândă radio; *Regiunea Aeriană Înainte* dispunea de 2 baze regionale înainte, 5 ateliere mobile, 2 coloane

transport auto, 1 grup aerotransport cu 2 escadriile, 1 ambulanță aeră (escadrilă sanitară); *Comandamentul Geniu Aeronautic* dispunea de 1 batalion exploatare, 1 batalion construcții linii, 1 companie balizaj, 1 serviciu meteorologic¹⁵. În zona de operații militare a funcționat *Serviciul de pândă și alarmare* cu 1 baterie pândă română (în zona Armatei 3 Română), 1 companie pândă germană, care dispunea de 6 posturi de pândă, 2 aparate radar tip Freya și 3 aparate radar tip Würzburg¹⁶. Cu toate acestea, în dinamica operațiilor militare s-a dovedit puținătatea mijloacelor Aeronauticii Române, îndeosebi a artileriei A.A.¹⁷.

De precizat că aviația G.A.L. și a Comandamentului Aero 3 Armată a acționat de pe terenurile de lângă Tazinskaia și Morozovskaia (în Cotul Donului, între Don și Donet), iar aviația de observație a Armatei 4 Române de pe terenul de bază Proletarskaia (la Sud de Don). Totodată, forțele aeriene române au dispus de 4 terenuri de aviație înaintate: Bukovskaia, Perelasovskii (Aero 3 Armată), Sutov (Aero 4 Armată) și Karpovka (30 km Vest de Stalingrad)¹⁸.

În perioada premergătoare bătăliei din cotul Donului (până la 19 noiembrie 1942) aviația de luptă G.A.L. (vânătoare, bombardament) a executat misiuni în sprijinul direct al acțiunilor de luptă ale Armatei 6 Germane în ofensiva asupra Stalingradului și în defensivă acestei Armate pe Frontul de nord, între Volga și Don. De asemenea, a executat misiuni în sprijinul direct al operațiilor de apărare ale Armatei 3 Române în Cotul Donului. Efortul principal al aviației de luptă română a fost aplicat în ofensiva asupra Stalingradului, în concret: cartierul de nord al orașului; în zona gării Koltuban; pe căile de acces spre Stalingrad. S-au distrus aglomerări de trupe, coloane auto și de tancuri, găriile de cale ferată Frolov, Ilovinskaia, Kalinino¹⁹.

Contraofensiva sovietică (19-25 noiembrie 1942) a constituit o grea încercare și pentru Aeronautica Română, sub multiple aspecte, și în condiții meteorologice nefavorabile zborului (acoperire 10/10, plafon sub 300 m, bancuri de ceață densă). S-a adevărat total ideea că declanșarea contraofensivei sovietice s-a bazat

pe previziuni meteo, astfel încât atât aviația germană (Corpul 8 Aerian German), cât și și aviația română (G.A.L.) să nu poată acționa eficient și cu pierderi minime. Abia în data de 21 noiembrie 1942 condițiile atmosferice au cunoscut o ușoară ameliorare. G.A.L. a scos în misiuni 64 avioane (3 de recunoaștere, 24 de vânătoare, 37 de bombardament) care au acționat în zona Bolșoi-Kletskaia, atacând (aviația de bombardament) trupe, mijloace auto și tancuri, în timp ce aviația de vânătoare a asigurat libertatea de acțiune a formațiunilor de bombardament. Au fost distruse 2 baterii A.A. inamice, 10 tancuri și 15 auto. Potrivit recunoașterilor aeriene (5 misiuni) în zona Blinov, după ruperea rezistenței trupelor române, inamicul a dirijat o parte din forțele sale spre Sud pe valea Zuzkan, ajungând în zona Molokov. De asemenea, în zona Kletskaia breșa a fost mult lărgită, forțe ale inamicului dirijându-se spre Sud-Vest, mult în adâncimea frontului român. Cinci avioane de tip Savoia S79Ju care aveau misiunea să transporte și să parașuteze hrană pentru trupele române din primele linii – spre a da doar un singur exemplu – s-au înapoiat la bază, fără să își îndeplinească misiunea, fiind ceață până la sol, situație care nu a permis identificarea punctelor de lansare²⁰.

Timpul nefavorabil zborului s-a menținut și în zilele următoare, abia în data de 25 noiembrie 1942 ameliorându-se. Cu toate acestea, efortul aviației române și germane s-a manifestat prin bombardarea și mitralierea din avion a coloanelor de trupe, aglomerărilor, artileriei și tancurilor inamice în zona Bukovskaia-Cernășevskaia-valea Zuzkan-confluența râurilor Cir și Zuzkan -Perelasovskii-Kalinov. La 25 noiembrie 1942, Corpul 8 Aerian German a scos în acțiuni de luptă 643 avioane (144 de bombardament – 94/He11, 50/Ju88; 261 de bombardament în picaj – Ju87Stuka; 96 de vânătoare etc.), când s-a acționat asupra întregul dispozitiv sovietic din Cotul Donului, între Bukovskaia și Kalaci, cu distrugerii notabile la sol, fără însă ca înaintarea inamicului să fie oprită²¹.

La data de 23 noiembrie 1942 Jurnalul de operațiuni al G.A.L. consemnează o faptă de eroism și jertfă a aviatorilor și artileriștilor

A.A. români care s-a petrecut pe terenul Karpovka (30 km Vest de Stalingrad), astfel: „Grupul 7 Vânătoare în noaptea de 22/23.XI. prin luptă terestră a rezistat contraatacurilor inamice repetate asupra terenului [de zbor] înaintat Karpovka, date cu C.L. (care de luptă / tancuri, n.n.), infanterie și aruncătoare. În zorii zilei de 23.XI. a început evacuarea terenului sub focul inamic, reușindu-se să se salveze o mare parte din materialul volant și personal”²².

Acesta este unul dintre cele mai dramatice episoade din participarea Aeronauticii Române pe frontul de la Stalingrad din anul 1942. Pentru prima dată de la începutul campaniei (22 iunie 1941), cât și din istoria Aeronauticii Române, a avut loc evacuarea unui aerodrom/teren de zbor sub focul inamic, în contact direct cu acesta, pe durata mai multor ore „de noapte întunecoasă, viscol și ger cumplit”, probând în grad înalt spiritul de jertfă al aviatorilor și artileriștilor A.A. români. Din păcate, documentele oficiale (Jurnalul de operații al G.A.L.) nu reține detaliile, pe care le regăsim în memorialistica participanților. „Ultima imagine pe care am înregistrat-o (din carlinga avionului, n.n.) – relatează locotenentul aviator Tudor Greceanu – este aceea a tancurilor rusești trecând ca peste vreascuri peste bateria A.A. a lui Apostolescu (locotenent, comandantul bateriei A.A. de apărare a terenului de zbor Karpovka, n.n.) și pe Șerbu (locotenent, n.n.) care, singur în baterie în cămașă, trăgea cu toate patru tunurile de 75”²³.

Pe terenul înaintat Karpovka se afla Grupul 7 Vânătoare (Escadrilele 56, 57, 58 Vânătoare). Atacul forțelor sovietice din noaptea de 22/23 noiembrie 1942 a fost respins de două ori, inițial de tirul tunurilor bateriei A.A., în poziție de tragere terestră, și apoi de cel al tunurilor și mitralierelor de bord, cu avioanele (partea lor din spate) ridicate pe butoaiele de ulei, din ordinul căpitanului aviator Alexandru Șerbănescu, comandantul Escadrilei 57 Vânătoare. Sub tirul tancurilor inamice s-a organizat decolarea avioanelor de vânătoare (13 avioane), care au aterizat pe Morozovskaia²⁴. Printre piloții supraviețuitori ai Grupului 7 Vânătoare din infernul de la Karpovka se aflau nume devenite celebre în acei ani de război, precum (cu gradele

militare de atunci) căpitanul aviator Alexandru Șerbănescu (1917-1944), care de la 10 aprilie 1942, când a venit pe front, și până la 18 august 1944, când a căzut la Rușavățu-Buzău în lupta cu bombardierele americane, a totalizat 590 misiuni la inamic, 235 lupte aeriene și 47 avioane inamice doborâte și omologate, căpitanul aviator Dan Scurtu (1913-1985), locotenent aviator Tudor Greceanu (1917-1994), ofițer de echipaj clasa a III-a Ion Milu (1902-1982), adjuțant aviator Tiberiu Vinca ș.a.²⁵.

Cu toate acestea, în zilele următoare datei de 22/23 noiembrie 1942, niciunul dintre cele 13 avioane Me-109 salvate de pe terenul Karpovka și aterizate pe terenul Morozovskaia nu au mai putut fi utilizate în misiuni aeriene, lipsindu-le muniția de bord și asistența tehnică necesară²⁶. La 28 noiembrie 1942, grupul 7 Vânătoare a fost deplasat de pe Morozovskaia la Novocercask, pentru ca apoi să fie retras pentru refacere la Melitopol. Escadrila 58 Vânătoare, dotată cu material german nou, a rămas pe terenul Rostov²⁷.

Potrivit documentelor aflate în arhivele militare, în perioada 16 septembrie – 20 decembrie 1942, pe frontul de la Stalingrad, aviația de luptă română a executat 2.728 ieșiri avion (1.430 – aviația de vânătoare, 1.299 – aviația de bombardament), cu 4.324 ore de zbor (1.763 – aviația de vânătoare, 2.561 – aviația de bombardament). Aviația de bombardament și aviația de vânătoare-bombardament au lansat asupra inamicului 1.479.279 tone bombe de diferite calibre, cu precădere în zona Stalingrad, cifră relativ comparabilă cu cea din campania anului 1941 pentru eliberarea Basarabiei, nordul Bucovinei și cucerirea Odesei (1.974.860 tone bombe de diferite calibre, din care 725.860 tone în Basarabia și 1.249.000 tone la Odessa)²⁸.

În luptele aeriene și prin acțiunea artileriei A.A., în această perioadă au fost doborâte 76 avioane inamice din care 58 victorii sigure (30 în lupte aeriene). Pierderile Aeronauticii Române în personal și materiale au atins punctul maxim de la 22 iunie 1941: 473 morți, dispăruți, răniți, din care 28 ofițeri, 36 subofițeri, 5 maiștri, 403 trupă²⁹. Au fost distruse 72 avioane, 60 guri de foc, dintre care 29 tunuri

de 37mm, 5 tunuri de 75mm; circa 104 autovehicule³⁰. Unitățile de artilerie A.A. au pierdut: 6 ofițeri (20% din pierderile totale), 7 subofițeri (19% din pierderile totale), 354 trupă (88% din pierderile totale)³¹.

De precizat că la aceste pierderi ale Aeronauticii Române s-au adăugat cele din faza ultimă a anului, 21-31 decembrie 1942, și anume: 7 avioane de luptă, 65 morți, dispăruți, răniți (6 ofițeri, 5 subofițeri, 3 maiștri, 51 trupă) pentru aviație, iar pentru artileria antiaeriană 42 morți, dispăruți, răniți (2 ofițeri, 1 subofițer, 39 trupă), în total 104 oameni³². Pierderile în personal navigant au fost 50% pentru ofițeri din totalul pierderilor și 57% pentru subofițeri³³. La fel de precizat, forțele Aeronauticii Române au fost regrupate, în funcție de indisponibilitățile materialului volant. Grupul 3 Bombardament ușor, grupul 8 Asalt și Escadrila 1 Recunoaștere au fost retrase de pe front și trimise pentru refacere în țară. La fel, a fost retras și Grupul 7 Vânătoare, trimis la Melitopol pentru refacere, cum s-a mai arătat³⁴. Efortul principal al forțelor aeriene române rămase pe zona de operații a fost pentru sprijinirea trupelor terestre româno-germane aflate pe râul Cir³⁵. În această fază, aviația de luptă a totalizat 113 ieșiri avion (64 – aviația de vânătoare, 49 – aviația de bombardament), cu 155 ore de zbor. Aviația de bombardament a G.A.L. a lansat asupra obiectivelor inamice (aglomerări de trupe, tancuri, moto) cantitatea de 54.650 tone bombe de diferite calibre³⁶.

În finalul acestei evocări se poate aprecia că Aeronautica Română – categorie de forțe armate, ca și Trupele Terestre și Marina Militară, și-a adus o contribuție importantă la desfășurarea operațiunilor militare din Cotul Donului și zona Stalingrad, sprijinind trupele terestre ale Armatei 3 și 4 Române, ale Armatei 6 Germane, cât și ale aviației de bombardament germane care acționa în zona de operații Stalingrad.

S-a acționat cu toate cele trei mari categorii de aviație – aviația de recunoaștere, aviația de bombardament, aviația de vânătoare. Numai aviația G.A.L. a prestat pe frontul de la Stalingrad și Cotul Donului, în sprijinul acțiunilor militare ale Armatei 3 Române și ale Armatei 6 Germane, circa 4.000 ieșiri avion, cu lansarea asupra dispozitivului inamic a peste 1.500 tone

bombe de diferite calibre³⁷. Totodată, pierderile în personal (morți, dispăruți, răniți) suferite de Aeronautica Română pe frontul de la Stalingrad și Cotul Donului se cifrează la 653 militari, din care 57 ofițeri, 55 subofițeri, 11 maiștri, 530 trupă³⁸.

Neajunsul cel mai important a fost insuficiența materialului volant (avioanele de vânătoare Me-109), cât și a artileriei antiaeriene (cantitativ și calitativ). Acest fapt a ieșit puternic în evidență în prima parte a anului 1943 când partenerul german a propus constituirea *Corpului Aerian Român*. La 6 februarie 1943, generalul Gerstenberg Alfred, șeful Misiunii Aeriene Germane în România, a prezentat mareșalului Ion Antonescu propunerile feldmareșalului von Richthoffen, comandantul Flotei 4 Aeriană Germane pentru reorganizarea și dotarea Corpului Aerian Român³⁹. Răspunzând în aceeași zi comandantului Flotei 4 Aeriană Germane, mareșalul Ion Antonescu s-a declarat de acord cu planul prezentat și a desemnat pe generalul de escadră Ermil Gheorghiu să perfecteze detaliile în calitate de viitor comandant al Corpului 1 Aerian Român. Mareșalul Ion Antonescu a mai precizat: „Înțelegem să continuăm nemijlocit contribuția noastră până la victoria finală. Fiind însă lipsiți de resurse proprii suficiente, avem nevoie de ajutorul material german. Personal avem suficient și am putea forma pe lângă Corpul Aerian propus de Dvs. un al doilea tot în acest an și un al treilea Corp în anul viitor, în scopul de a fi întrebuințate pe front”⁴⁰.

La 16 iunie 1943, *Corpul 1 Aerian Român* (comandant: general de escadră Emanoil Ionescu), dotat cu material german și încadrat cu personal navigant și tehnic român, a început activitatea propriu-zisă pe front. Acțiunile sale de luptă s-au desfășurat în sprijinul operațiilor trupelor terestre române și germane pe fronturile Mius-Donet, Nipru-Cotul Niprului, Odessa-Basarabia și Moldova. Disproporția mijloacelor aeriene în raport cu lungimea frontului, superioritatea aeriană inamică, cât și reacțiunea A.A. foarte puternică au dus la diminuarea forței combative a Corpului 1 Aerian Român, în prima lună de acțiuni pe front, de la 97 avioane inițiale la doar 55 disponibile, iar la sosirea în țară în august 1944 cu doar 2 avioane disponibile⁴¹.

Pentru Armata Română în general, dar mai ales pentru Aeronautica Română în special, bătălia de la Stalingrad din anul 1942 a constituit o grea încercare, cu jertfe umane și materiale impresionante.

NOTE

¹ A se vedea pentru aceasta Aurel Pentelescu, Florica Dobre, Cristian Crăciunoiu, *Gruparea Aeriană de Luptă (22.06-16.10.1941) la eliberarea Basarabiei și cucerirea Odesei*, Editura Modelism, București, 1995, 96 p.

² Arhivele Militare Române (în continuare sigla AMR), fond 1377, dosar nr.130, ff.335, 361.

³ Idem, dosar nr.131, f.24/423.

⁴ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*. Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1994, p.185.

⁵ AMR, fond 1377, dosar nr.132, f.571.

⁶ Idem, f.70; fond 803, dosar nr.3, f.319.

⁷ A se vedea pentru aceasta Aurel Pentelescu, *Aeronautica Română pe Frontul de Est (1941-1944)*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006, p.101.

⁸ Idem, p.102.

⁹ AMR, fond 1377, dosar nr.133, f.2.

¹⁰ Idem, fond 803, dosar nr.3, f.2.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, f.128.

¹³ Ibidem, dosar nr.133, ff.22-26.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Militar (P.C.M.C.M.), dosar nr.170/1942, f.31.

¹⁶ Idem, f.34.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ AMR, fond 1377, dosar nr.545, f.130.

¹⁹ ANIC, fond P.C.M.C.M., dosar nr.170/1942, f.32.

²⁰ AMR, fond 803, dosar nr.3, ff.176-177.

²¹ ANIC, fond P.C.M.C.M., dosar nr.170/1942, ff.3-5.

²² AMR, fond 948, dosar nr.733, f.184.

²³ *Aviația română pe frontul de Est și în apărarea teritoriului*, vol.1, 22 iunie 1941 – 31 decembrie 1942. Documente, memorii, amintiri și comentarii, Editura Tehnoproduct, București, 1993, p.110; pp.105-112 (Mărturia locotenentului aviator Tudor Greceanu).

²⁴ Idem.

²⁵ AMR, fond 803, dosar nr.3, f.184.

²⁶ Idem.

²⁷ Ibidem, fond 1377, dosar nr.545, f.134; fond 803, dosar nr.3, f.196.

²⁸ Ibidem, f.132; fond 803, dosar nr.2, ff.26, 47, 56.

²⁹ Ibidem, f.134.

³⁰ Ibidem, f.133.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, f.136.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, f.135.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, dosar nr.545, f.7.

³⁸ Ibidem, ff.237-241.

³⁹ ANIC, fond P.C.M.C.M., dosar nr.150/1943, f.5.

⁴⁰ Idem, f.7.

⁴¹ Ibidem, dosar nr.5/1944, ff.150-151.

NEUITAREA EROILOR ROMÂNI AI CAMPANIEI DIN EST. ÎNTRE DEZIDERATE ȘI TRĂIRI PERSONALE

ILIE SCHIPOR *

Abstract

This study focuses on the preoccupations of the Romanian authorities after 1990 to recover the memory of the military men (dead and prisoners) who had fallen in the 1941-1944 campaign alongside Germany.

The author, through the positions he held and the long-time study in former-Soviet archives, brought a great contribution to the identification of Romanian military prisoners, in Soviet concentration camps, to the establishment of Romanian commemorative monuments of war on Russian territory, as well as to the editing of valuable volumes of documents, of which one work stands out: Romanian prisoners of war in the Soviet Union. Documents 1941-1956, Monitorul Oficial Publishing House, Bucharest, 2013.

Thus, in 1998, through the kindness and with the financial support of the German side, the instalment of the first Romanian commemorative monument of war took place in Rada, Tambov region, in the international cemetery where 11,969 foreign soldiers, all dead as prisoners of war, had been buried. 1,996 of them were Romanians.

Another relevant accomplishment was the compilation of the nominal list of 20,718 Romanian prisoners of war (military) and hospitalised (deported civilians), who had passed away between 1941-1956 in the concentration camps, hospitals and special units of the NKVD-MVD, respectively the Soviet labour battalions that existed on the present Russian territory.

Through significant research and organisational efforts, on October 15, 2025, with the occasion of the Day of the Romanian Army, the Romanian military cemetery from Rossoska was inaugurated, close to Stalingrad. The second Romanian military cemetery in Russia, inaugurated on November 26, 2018, is found in Apsheronk, District of Krasnodar (1,500 km south of Moscow).

Keywords: *Rossoska, Apsheronk, Vlad Soare, Codrin Munteanu, Day of the Romanian Army*

* Dr. în istorie, Comisia Română de Istorie Militară.

1. Context

Timp de aproape jumătate de secol, recuperarea memoriei militarilor români căzuți în luptă în Campania de Est sau morți în prizonieratul sovietic a fost, cu unele excepții, un subiect tabu pentru istoriografia națională și autoritățile decizionale de la București.

De aceea, noi înființate (în septembrie 1990) Secții tradiții militare și educație civică din Ministerul Apărării Naționale (structură pe care am condus-o între septembrie 1990 – septembrie 1995 și decembrie 2000 – mai 2003) i s-a stabilit – între principale atribuții – realizarea unei „amplu documentări arhivistice privind morții de război în Campania din Est”, respectiv „reamenajarea unora din fostele cimitire militare” și „marcarea, prin însemne comemorative, a locurilor în care sunt înhumați militarii români căzuți în luptă sau morți în prizonierat” între 1941 și 1944 ori în legătură cu cel de-al Doilea Război Mondial.

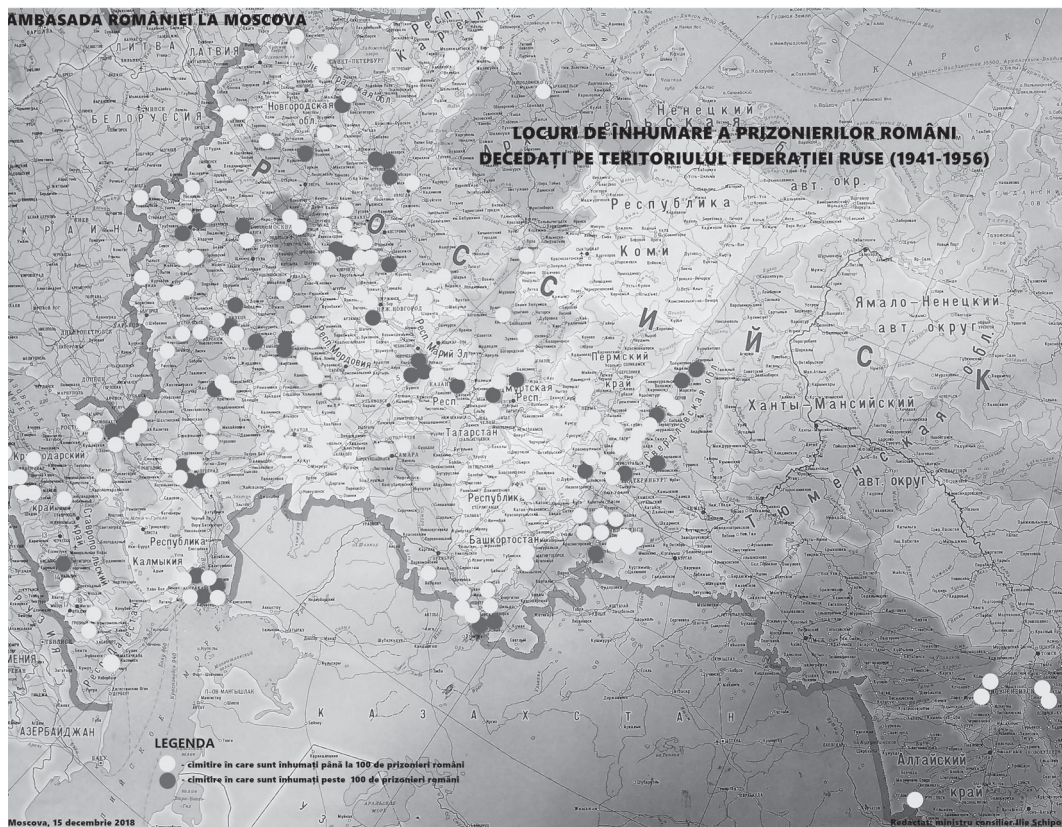
La 5 aprilie 1991, președintele României, Ion Iliescu, și președintele URSS, Mihail Gor-

baciov, au semnat la Moscova un nou tratat de colaborare, bună vecinătate și prietenie între România și URSS, care prevedea – la Art. 10 – că „Părțile se vor îngriji de moștenirea culturală, de *ocrotirea și întreținerea monumentelor istorice* ale fiecăreia dintre părțile contractante, aflate pe teritoriul celuilalt stat”.

În acest context – discutabil până în prezent din punct de vedere politic, dar favorizant în perspectiva corectării îndelungatei și nedrepte uitări a eroilor români căzuți pentru Țară în Est – s-a trecut la negocierea unui acord interguvernamental privind protejarea reciprocă a mormintelor de război.

În singura rundă de negocieri desfășurată la București (urmată de unele „corective” agreeate prin corespondență diplomatică între părți) s-a utilizat drept model acordul semnat deja cu URSS de către Germania reunificată, care își dovedise utilitatea în anii anteriori.

Întrucât în ultima decadă a lui august 1991 era planificată o vizită a prim-ministrului României la Moscova, am fost mandatat – de către

Locuri de înhumare a prizonierilor români decedați pe teritoriul Federației Ruse (1941-1956)

premierul Petre Roman – să plec pe 20 august la Moscova pentru a parafa acordul deja convenit, care urma să fie semnat împreună cu alte documente de colaborare bilaterală în marja întâlnirii șefilor de guvern din cele două state.

În timp ce așteptam imbarcarea pe Otopeni, am fost contactat de către un reprezentant al unității de pază aeroportuară, care m-a condus la un telefon și m-a pus în legătura cu șeful Departamentului în care funcționa secția mea. La „capătul celălalt al firului” era răposatul general Safta, care m-a anunțat că deplasarea mea a fost anulată din motive care-mi vor fi explicate la ajungerea în minister. După ce am trecut prin fiești motive de îngrijorare (eram în primele luni de contestare a Tratatului semnat în aprilie, iar orice conexiune cu acesta era considerată o abdicare de la „slujirea valorilor naționale”), odată ajuns la minister am aflat cauza contramandării misiunii mele: tentativa de lovitură de stat, consumată mai ales la Moscova între 19 și 21 august 1991, cunoscută și ca *Puciul din august*.

În anii 1992 și 1993, proaspăt creată Asociație „*Voennie Memoriali*” din Moscova (înființată cu consultanță germană și italiană) și autoritățile regiunii Tambov au contactat statele ce aveau militari (prizonieri de război) înhumați, între 1941-1956, în această zonă și au inițiat mai multe întruniri bi și multilaterale care aveau drept scop „cooperarea în domeniul identificării și valorificării comemorative a cimitirelor multinaționale” din Rusia. România nu a participat la aceste întruniri.

După repetate tergiversări, cauzate de proverbiala noastră indolență față de sacrificiul de sânge al înaintașilor, am fost desemnat și am participat – în perioada 30.07 – 02.08.1994 – la al doilea Seminar comemorativ internațional organizat de *Voennie Memoriali* la Tambov, regiune în care există cel mai mare număr de cimitire de război internaționale din Federația Rusă.

La acest seminar – la care au participat 25 de delegați din 7 țări: Italia (2), Germania (3), Franța (3), România (1), Austria (2), Japonia (2), Rusia (12) – s-a încercat convenirea „modalităților concrete de eternizare a memoriei militarilor străini decedați în Rusia” și „adoptarea unui program comun de lucru pentru perioada 1994–1996”. Discuțiile au gravitat

în jurul problematicii „reamenajării unora din fostele cimitire militare multinaționale” și „instalării de lucrări comemorative în locurile în care sunt înhumați militarii străini decedați în prizonierat în zona Tambov”.

S-au abordat și aspecte tehnice, de amănunt, între care și proiectul amenajării unui cimitir pe locul uneia din fostele necropole de război din zona stanței feroviare Rada, Regiunea Tambov. Devizul lucrărilor a fost estimat de către gazde la 35 000 – 50 000 U.S.D., dintre care României i-ar fi revenit, proporțional cu numărul de militari înhumați în zonă, suma de 4 000 – 5 000 U.S.D.

Deși participarea la acest program comemorativ (care a și debutat doi ani mai târziu) ar fi plasat România alături de statele europene care manifestau un interes real pentru recuperarea memoriei propriilor militari morți pe Frontul de Est, autoritățile guvernamentale de la București au refuzat orice implicare în amenajarea primului cimitir multinațional din spațiul exsovietic. Mai mult, țara noastră nu a fost reprezentată la următoarea reuniune comemorativă organizată în 1997 de către Comisariatul General pentru Onoarea Căzuților în Război din cadrul Ministerului Italian al Apărării.

Ca urmare a neimplicării României, fapt ce compromitea finalizarea amenajării Cimitirului Internațional de la Rada, Forumul German pentru îngrijirea mormintelor de război (WDK) a hotărât să finanțeze cu cota-parte ce revenea țării noastre (63 163,00 mărci germane) acest proiect a cărui valoare totală s-a ridicat la se ridică la 400 000 de mărci germane.

Astfel, în 1998 s-a reușit instalarea – prin bunăvoința și pe cheltuiala părții germane – primului monument comemorativ de război românesc, amplasat la Rada, Regiunea Tambov, în cimitirul multinațional în care au fost înhumați 11 969 militari străini (proveniți din 26 entități statale/naționale) morți în prizonierat, dintre care 1 996 erau români.

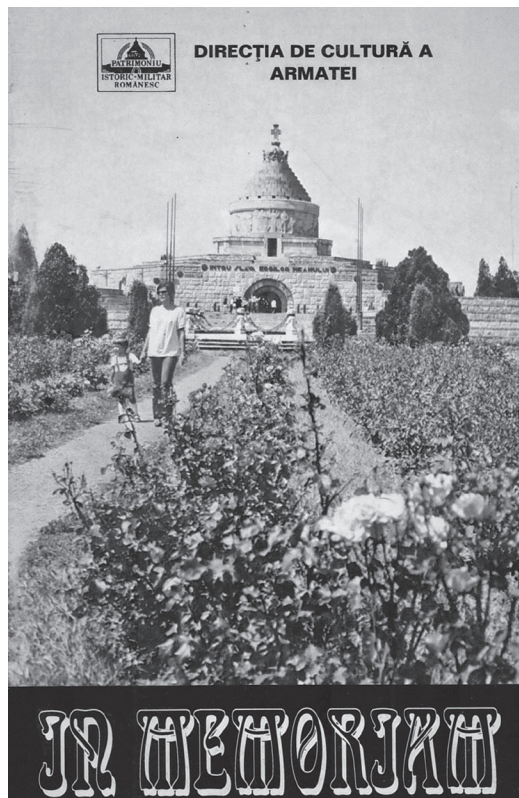
În 1994, s-a publicat, sub coordonarea Secției tradiții militare, o lucrare (*In Memoriam*, Editura Militară, 1994) care a oferit o primă imagine a sacrificiului de sânge românesc în Războiul de Independență și cele două conflagrații mondiale. În aceasta au fost prezentate, pentru prima oară, cele aproape 1 500 de cimitire – dislocate în 30 de state din Euro-

pa și Asia, de la Atlantic și până în Siberia, de la Marea Baltică și Cercul Polar de Nord până în Caucaz și bazinul Mediteranean – în care odihnesc, adeseori în uitare, români căzuți pentru Țară.

Pe timpul când conduceam Muzeul Militar Național (1995-2000), am descoperit în fondurile documentare ale acestuia valoroasa Arhivă a Așezământului Național „Regina Maria” pentru Cultul Eroilor. Deși nu s-a reușit decât inventarierea primară și studierea preliminară a acesteia, acolo am descoperit mii de documente (hărți, planuri, schițe, liste nominale etc.) despre morții de război și cimitirele lor din Campania de Est. De asemenea, am înțeles, mai ales din discuțiile aplicate cu omologii din Germania, Italia, Ungaria, Austria Franța, că – fără o legislație națională adecvată și a unor acorduri interguvernamentale semnate între statele implicate – căutarea, identificarea și comemorarea militarilor căzuți în lupte ori morți în prizonierat în alte țări rămân deziderate greu de îndeplinit.

Monumentul comemorativ de la Rada, Regiunea Tambov

In Memoriam, Editura Militară, 1994

Ca urmare, revenit la conducerea Secției Tradiții Militare (2001-2002), am inițiat – împreună cu maiorul, pe atunci, Cristian Scarlat – două acte normative, care aveau să fie aprobate în următorii doi ani: Legea 379 din 30 septembrie 2003 privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război și Hotărârea de Guvern nr. 635 din 29 aprilie 2004 pentru aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a Oficiului Național pentru Cultul Eroilor (ONCE), organ de specialitate al administrației publice centrale în care am îndeplinit funcția de director adjunct între 2004 și 2009.

Încă de la începutul existenței sale, ONCE a reluat demersurile pentru deblocarea acordului interguvernamental româno-rus, blocat conjunctural în vara lui 1991, cu scopul nedeclarat de a putea începe o adevărată „cruciadă” pentru recuperarea memoriei militarilor români căzuți în luptele de la Cotul Donului, din Stepa Kalmâcă și din fața Stalingradului.

După o singură rundă de negocieri, la 8 noiembrie 2005 s-a semnat, la Moscova, *Acordul între Guvernul României și Guvernul Federației Ruse privind regimul juridic al*

mormintelor militare române aflate pe teritoriul Federației Ruse și al mormintelor militare ruse aflate pe teritoriul României, ratificat prin Legea nr. 413 din 9 noiembrie 2006.

Următorii doi ani au fost dedicați pregătirii – documentare, organizatorice și financiar-administrative – instalării primelor monumente comemorative de război românești pe teritoriul Federației Ruse.

Concomitent, Oficiul a instalat un monument comemorativ (cruce din granit cu placă explicativ-evocatoare) dedicat prizonierilor români înhumați la Erevan – Armenia, a refăcut Cimitirul de campanie românesc de la Cernăuți (care trebuia să fie inaugurat pe 18 octombrie 2008, ceremonial amânat până în prezent prin decizia autorităților ucrainene), a început reconstrucția fostului Cimitir românesc de campanie din Kurgan – Ucraina (încă nefinalizat), a fost reamenajat Cimitirul de Onoare de la Țiganca – R. Moldova (inaugurat la 1 iunie 2006) etc.

În 2008 au fost instalate patru monumente comemorative de război, dedicate prizonierilor de război români morți în prizonieratul sovietic dintre care două (cele de la Liublino și Krasnogorsk, ambele din Moscova) au fost inaugurate pe 29 noiembrie 2008.

În august 2009 am fost trimis, pe funcția de ministru-consilier, la Ambasada României de la Moscova, unde m-am ocupat, printre altele, de: căutarea în teren a locurilor de amplasare a fostelor cimitire de campanie românești din sudul Rusiei; identificarea, în arhivele ruse, a unor informații relevante despre victimele de război române (prizonieri de război internați, civili deportați sau strămutați etc.) decedate în timpul și din cauza conflictelor armate internaționale; descoperirea locurilor de înhumare a militarilor căzuți în luptă, a prizonierilor de război și deportaților civili români decedați, în anii 1941-1956, în lagărele NKVD, spitalele speciale și batalioanele de muncă ce au funcționat pe teritoriul Federației Ruse; marcarea, prin însemne comemorative, a locurilor de înhumare a prizonierilor de război și deportaților civili români decedați pe teritoriul Federației Ruse; desfășurarea periodică (la Ziua Eroilor, Ziua Armatei și Ziua Națională a României) de manifestări evocatoare și cu caracter comemorativ dedicate victimelor ro-

mâne ale conflictelor armate; obținerea, la solicitarea urmașilor persoanelor civile și militare decedate în timpul și din cauza războiului pe teritoriul Federației Ruse, de informații arhiviste privind destinul tragic al înaintașilor neîntorși din război; valorificarea – prin intermediul site-ului Ambasadei, a unor manifestări științifice și publicistice cu caracter istoric – a fondului documentar-arhivistic constituit în timp la nivelul reprezentanței diplomatice.

Studiul sistematic efectuat în șase arhive centrale moscovite – Arhiva de Stat a Federației Ruse (RGVA), Arhiva Rusă de Stat pentru Istoria Social-Politică (RGASPI, fosta Arhivă a Kominternului), Arhiva Economică de Stat Rusă (RGAE), Arhiva de Stat Istoric-Militară Rusă (RGVIA), Arhiva Centrală a Ministerului Apărării (ȚA MO) și Arhiva Centrală a Serviciului Federal de Securitate (ȚA FSB) – s-a concretizat, mai întâi de toate, în publicarea (alături de doi reputați istorici români, Vitalie Văratîc și Laurențiu Constantiniu, și doi reprezentanți ruși ai conducerii RGVA, V. I. Korotaev și V. N. Kuzelenkov) lucrării *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941-1956*, București, Editura Monitorul Oficial, 2013 (În continuare: „*Prizonieri de război români...*”).

În opinia unor specialiști consacrați, această monografie constituie o contribuție valoroasă la clarificarea multor aspecte necunoscute privind destinul tragic al militarilor români ajunși în captivitatea sovietică. Fiind o lucrare cu profund caracter monografic (însurează 269 de documente și totalizează 874), aceasta se adresează preponderent istoricilor militari și poate fi studiată online, de către doritori, pe site-ul¹ Ambasadei României de la Moscova, respectiv pe cel² al Institutului Diplomatic Român.

Concomitent, am studiat în detaliu dosarele lagărelor NKVD, spitalelor speciale și batalioanelor de muncă în care au fost deținuți prizonierii români și etnicii germani deportați în fosta URSS și am realizat o bază de date completă cu militarii și civilii români decedați în captivitatea sovietică.

Până în prezent, din aceasta s-a publicat pe site-ul Ambasadei României la Moscova *Lista nominală a 20.718 prizonieri de război (militari) și internați (civili deportați) români, decedați între 1941-1956 în lagărele, spitalele*

Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică Documente 1941-1956

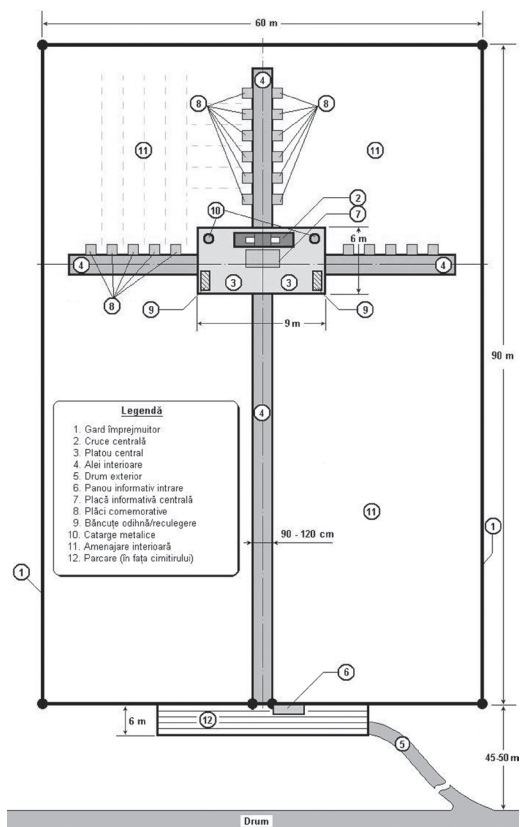
Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941-1956,
Editura Monitorul Oficial, 2013

și obiectivele speciale ale NKVD-MVD, respectiv batalioanele de muncă sovietice care au existat pe teritoriul actual al Federației Ruse, document care poate fi studiat pe site-ul³ Ambasadei României de la Moscova.

În plus, studiul arhivistic efectuat a fost valorificat în redactarea: *hărților cu amplasarea lagărelor* în care au fost deținuți militarii și civilii români⁴; *fișelor tehnice* pentru cele 28 de monumente comemorative de război și *listelor nominale*⁵ cu românii înhumați în respectivele cimitire multinaționale.

2. Calvarul prizonierilor români

La 6 luni de la încheierea celui de al Doilea Război Mondial, generalul-locotenent I. A. Petrov, adjunctul șefului Direcției Generale pentru Prizonieri și Internați (GUPVI) din NKVD, a semnat o *Informare privind numărul prizonierilor capturați de trupele Armatei Roșii în timpul războiului cu Germania din*

Cimitir de campanie

1941-1945 și cu Japonia din 1945 – situația la 2 noiembrie 1945⁶, în care se consemnează că de la Armata Germaniei au fost capturați 2.293.269 prizonieri, de la cea a Ungariei 541.530, de la cea a României 236.420 prizonieri, de la cea italiană 47.393 prizonieri și 2.332 de la cea a Finlandei.

Dintre aceștia, în lagărele NKVD au ajuns doar 196.183 militari români⁷, respectiv 82,98 % din totalul celor capturați de Armata Roșie (vezi tabelul de pe pagina următoare), în timp ce 17,02 % au decedat între momentele capturării cel al ajungerii și preluării/inregistrării în primul lagăr sovietic.

Despre cauzele mortalității ridicate înregistrate în Lagărul NKVD nr. 165 de la Taliți, Regiunea Ivanovo, spre care au fost dirijați aproape 9.000 de prizonieri români capturați la Stalingrad, într-un Raport operativ din 21 ianuarie 1943⁸ se preciza că: În acest lagăr au ajuns cu trei eșaloane (expediate la 3, 4 și 16

Naționalitate	Total ajunși în lagărele NKVD (1941-1945)	Scoși din evidența lagărelor NKVD	Din care (plecați din lagărele NKVD până la 1 ianuarie 1949):									Aflați în lagăre la 1 ian. 1949	
			reparații	predați diviziilor române	predați lagărelor GULAG	eliberați (cetățeni ai URSS)	predați ca internați civili	condamnați	aflați în închisori	evadați neprinși	alte situații		decedați
moldoveni	14.216	14.209	172	7	6.775	3.644	26	7	4	1	-	3.553	7
români	181.967	179.416	106.243	20.374	355	166	919	38	333	3	26	50.959	2.551
Total	196.183	193.6252.	106.415	20.381	7.130	3.810	945	45	337	4	26	54.512	2.558

decembrie 1942) 5.899 prizonieri. Despre încercările prin care au trecut aceștia, se știe, dintr-un raport strict secret datat 21 ianuarie 1943, că:

„1. De la locul capturării acestora până la punctul de concentrare (în Kapustin Iar), prizonierii de război au mers pe jos timp de 7-8 zile.

2. Pe timpul evacuării în spatele frontului, hrana acestora s-a limitat, în principal, la primirea pâinii și aceasta nu regulat.

3. Pe timpul evacuării în spatele frontului, popasurile au fost organizate la timp. Prizonierii de război stăteau în aer liber, în stoguri de fân sau în încăperi părăsire.

4. Prizonierii de război au locuit în condiții extrem de grele într-un sovhoz, aflat la 6 kilometri de Kapustin Iar, unde au stat înainte de a fi îmbarcați în vagoane timp de 5-10 zile.

5. Îmbolnăvirile, degerăturile și mortalitatea au apărut, pentru prima dată, în perioada cât aceștia au stat în sovhozul de lângă Kapustin Iar.

6. Din momentul capturării și până la intrarea în Lagărul nr. 165, adică timp de mai mult de o lună, aceștia nu au primit hrană caldă.

7. Pe timpul deplasării pe calea ferată nu s-a organizat hrănirea acestora. O problemă deosebit de grea a constituit-o absența apei potabile, atunci când li se dădea ca hrană pește sărat.

8. Dotarea vagoanelor cu sobe nu s-a realizat înainte de plecarea eșalonului, ci în timpul deplasării spre lagăr. Însă, din cauza neasigurării combustibilului necesar, în vagoane a fost frig, în special în zilele și nopțile geroase. Au fost cazuri de degerături în vagoane.

9. Mortalitatea în masă în rândul prizonierilor de război a apărut în timpul deplasării lor pe calea ferată”.

Din numărul total de 5 899 de prizonieri de război, trimiși cu trei eșaloane, în timpul deplasării spre Lagărul nr. 165 au murit, în total, 1.021 de persoane. Pe lângă aceștia, în lagăr au mai fost predate încă 140 de cadavre, ceea ce reprezintă 19,7% din numărul total al celor transportați sub escortă.

Nu este posibilă stabilirea clară a numărului de decese pe timpul deplasării pe calea ferată și de după debarcarea prizonierilor de război, la stația Viazniki, pe perioada șederii prizonierilor de război în orașul Viazniki și pe perioada deplasării acestora pe distanța Viazniki-Taliți, deoarece întocmirea, de către escortă, a actelor de predare pentru prizonierii de război s-a făcut pe baza prezenței prizonierilor de război la momentul predării lor către Lagărul din satul Taliți.

De altfel, o comisie de anchetă a GUPVI NKVD⁹ – care a investigat, în ultimele zile din ianuarie 1943, mortalitatea ridicată din lagărul de la Taliți – a constatat că „în total, de la 23 decembrie [19]42 și până la 26 ianuarie [19]43, în Lagărul nr. 165 au fost expediate, din lagărele de distribuție și de la punctele de primire, patru eșaloane, cu un efectiv total de 8.759 de prizonieri de război. Din acest efectiv, trupele de escortă au predat Lagărului nr. 165 NKVD 5.840 de persoane și Spitalului Comisariatului Poporului pentru Apărare, de la stația Kameșkovo, 660 de persoane. Celelalte 2 259 de persoane au decedat pe timpul deplasării de la punctele de repartizare până la stația Viazniki.

În felul acesta, mortalitatea prizonierilor de război, numai pe timpul deplasării acestora, reprezintă 25,8%”.

Conform constatărilor comisiei¹⁰, rata de 34% a mortalității înregistrată pe timpul deplasării spre Lagărul nr. 165 Taliți a celui de-al patrulea eșalon, ajuns la destinație pe 20 ianuarie 1943, s-a datorat următoarelor cauze:

„a) Prizonierii de război au fost primiți la 3 ianuarie a.c., pentru transferul din Lagărul de distribuire nr. 50, aflat în stația Seabriakovo, Magistrala feroviară de sud-est; majoritatea prizonierilor de război primiți erau epuizați și slăbiți fizic.

b) Vagoanele eșalonului au fost predate murdare, după ce în acestea fusese efectuat un transport de cai; acestea nu erau deloc dotate cu WC-uri și cu găleți.

c) Pe timpul deplasării, prizonierilor de război li se distribuia hrană rece (pâine, pește, scrumbii și zahăr). Având în vedere lipsa găleților, aceștia erau aprovizionați cu apă de băut în mod neregulat. Nu a fost repartizată o echipă pentru deservire a eșalonului.

În felul acesta, din cauza frigului din vagoane și din cauza distribuirii neregulate a apei, în cele două zile de staționare a eșalonului în stația Seabriakovo, au murit aproximativ 50 de persoane, iar în fiecare din zilele următoare au murit câte 40 și peste 40 de oameni pe zi.

Eșalonul s-a deplasat de la 3 ianuarie până la 20 ianuarie 1943. Abia la 16 ianuarie a.c., în stația Miciurinsk, au fost primite 23 de sobe, 3 m³ de lemne și 51 de găleți, pentru 53 de vagoane. În următoarele zile, nu am mai fost aprovizionați cu lemne de foc.

Pe perioada deplasării acestui eșalon, au murit 979 de persoane (din totalul celor 2.860 prizonieri preluați de structurile NKVD de la trupele Armatei Roșii – n.n.). 660 de persoane bolnave și cu degerături au fost predate Spitalului Comisariatului Poporului pentru Apărare”.

La 3 februarie 1943 în lagărele NKVD din adâncimea URSS erau deținuți 212.836 prizonieri străini, iar alți 115.423 se aflau în: deplasare către punctele de primire ale NKVD (8.477); spitalele speciale pentru prizonieri (11.995); lagărele de filtrare din adâncimea tactică (78.951) și punctele de adunare a prizonierilor, constituite în primul eșalon, la contact cu trupele adversarului (cca. 16.000). Pe lângă acești 328.259 prizonieri supraviețuitori ai captivității sovietice, alți aproape 11.000 militari străini au decedat ca urmare a „istovirii lor pe timpul deplasării către punctele de primire și lagărele de interior” (10.198) ori „pe timpul bombardamentelor aviației germane asupra căilor și stațiilor feroviare folosite pentru evacuarea în adâncime” a prizonierilor făcuți de Armata Roșie (cca. 700).

După apartenența statală a celor 212.836 prizonieri străini deținuți în lagărele NKVD de interior (singurele în care se realizau evidențe detaliate, inclusiv după criteriul naționalității), românii (38.291) reprezentau circa 18 % din totalul prizonierilor înregistrați la începutul lui februarie 1943, ceilalți fiind germani (60.984 – 28,6 %), italieni (37.679 – 17,7 %) și unguri (21.299 – 10,0 %) ¹¹.

Despre starea generală și de sănătate a 2.859 prizonieri români predați unui alt lagăr (Lagărului 58 NKVD din Temnikov, în care au murit, în 6 luni, peste 1.150 de prizonieri români – n.n.), într-un document constatat¹² – semnat, printre alții, de medicul militar Bediuh, șeful Serviciului sanitar al lagărului primitor, și Istonim, felcerul militat al trupelor de escortă însoțitoare ale eșalonului de escortă – se precizează că „180 persoane (dintre prizonierii care au supraviețuit drumului și au fost predați lagărului pe 11 noiembrie 1942 – n.n.) sunt foarte slăbite, 60 dintre ele nemaiavăd șanse de supraviețuire. Un mare număr de prizonieri sunt grav răniți și degerați.

[b] Toți cei sosiți sunt foarte murdari și plini de păduchi. Pe timpul deplasării, alimentația și aprovizionarea lor cu apă au fost extrem de defectuoase. Potrivit declarațiilor soldaților din escortă, toți acești prizonieri, pe timpul marșului de 7 zile, până în Lagărul de tranzit, nu au fost hrăniți. În Lagărul de tranzit, de asemenea, nu li s-a asigurat hrană, ei primind abia după îmbarcare câte 800 gr. de pâine pentru două zile.

[c] A urmat o staționare a trenului de trei zile pe linie moartă, timp în care prizonierii nu au primit nimic de mâncare, numai după cinci zile oferindu-li-se pâine, scrumbie și zahăr. Apa fiartă a lipsit pe tot parcursul deplasării. Aprovizionarea cu apă nefiartă s-a făcut ocazional, iar atunci când se făcea aceasta era fie netratată, fie provenea din zăpadă topită.

[d] Din lotul de 2.979 de prizonieri a făcut parte și un grup de 220 de prizonieri, atașat la tren în stația Filonovo, și care, timp de 11 zile, nu au primit niciun fel de alimente.

Toate lipsurile enumerate mai sus au provocat îmbolnăvirea și mortalitatea în masă în rândurile prizonierilor din acest tren”.

Într-o Notă informativă din 13 februarie 1943 ¹³ privind situația prizonierilor încă

neevacuați din zona Stalingrad se preciza că „sunt 93.625 de prizonieri de război, din care 6.669 ofițeri. Ei sunt plasați în 11 puncte, din regiunea Stalingrad, iar la Beketovka, în halele uzinei, se află 50.000 de prizonieri de război, care încă nu au fost preluați de la unitățile Armatei Roșii.

Cei 24 de generali prizonieri se află sub paza trupelor pentru securitatea spatelui frontului din cadrul NKVD.

Situația privind încartiruirea este dificilă. Din cauza lipsei de spații, prizonierii de război sunt deținuți în grajduri, magazii etc.

Hrana prizonierilor este asigurată cu întreruperi. Zilnic, se reușește a li se da câte 300-500 gr. de pâine [...]

Rata mortalității este de până la 200 de persoane/zi. Cauza acestei rate înalte a mortalității este că, printre prizonierii de război, sunt foarte mulți răniți, bolnavi și epuizați de foame, încă din perioada încercuirii.

Ajutorul medical este acordat de înșiși medicii germani prizonieri de război. Temperatura aerului coboară până la – 30°C”.

În următoarele trei luni după încheiere Bătăliei de la Stalingrad, pierderile umane în rândurile militarilor capturați de către trupele sovietice au cunoscut dimensiuni nemaîntâlnite în întregul război din Est. Astfel „între 1 februarie și 15 aprilie 1943, în lagăre și la punctele de primire ale NKVD, au decedat 99.946 de persoane, din care, în Lagărul nr. 108, de la Beketovka – 24.346 de persoane, în Lagărul nr. 81, de la Hrenovo – 13.796 de persoane, Lagărul nr. 56, de la Hobotovo – 12.289 de persoane, în Lagărul nr. 188, de la Rada – 7.222 de persoane, în Lagărul nr. 58, de la Temnikov – 5.031 de persoane și în Lagărul nr. 64, de la Morșansk – 4.129 de persoane”. Apoi „de la începutul războiului și până la acel moment [15 aprilie 1943], au decedat 171.774 de prizonieri de război din numărul total de 291.856 de persoane, aflate în evidența Direcției pentru problemele prizonierilor de război și ale persoanelor civile internate, din cadrul NKVD al URSS, ceea ce reprezenta aproape 59%. Din totalul celor decedați, 75.600 de persoane au murit în lagăre, 29.006 de persoane – pe drum, către lagăre, 31.648 de persoane – la punctele de primire, 33.275 – în spitale, 5.849 de persoane – în perioada deținerii de către unitățile

Armatei Roșii și 2.245 – în timpul intrării în lagărele pentru prizonierii de război”¹⁴.

3. Căzuții în luptă

Dacă în ceea ce privește prizonierii de război și deportații civili români (etnici germani, cărora le-am dedicat o lucrare¹⁵ ce poate fi accesată pe site-ul Ambasadei României de la Moscova) s-au clarificat multe aspecte necunoscute despre destinul lor în spațiul exsovietic, în arhivele studiate nu am identificat (cum era logic și firesc!) nici un fel de informații relevante despre românii căzuți în luptele din sudul Rusiei.

Ca urmare, atunci când am început căutarea în teren a cimitirelor de campanie românești, am sperat că voi identifica măcar o parte din locurile în care au fost înhumați cei peste 17.000 militari români căzuți în luptele de la Cotul Donului, Stepa Kalmăcă și Stalingrad.

Prima campanie de cercetare-căutare efectuată în teren împreună cu V. Tolociko, directorul general adjunct al Asociației ruse *Voennie Memoriali*, a avut loc în prima decadă a lui octombrie 2011 urmărindu-se concret identificarea locurilor de amplasare și constatarea stării actuale a 14 foste cimitire de campanie românești de la: Glinoksaiskaia (unde au funcționat 4 cimitire de campanie românești), Kamenka (cu 2 locuri de înhumare) și Jutovo-1, toate din Raionul Oktiabrskii, Regiunea Volgograd; Srednețariținskii Hutor și Pronin, ambele din raionul Serafimovici, Regiunea Volgograd; Selivanovo, Ivanușenckii și Gromki din Raionul Klețkaia, Regiunea Volgograd; Krasnoiarskaia, Raionul Țimliansk, Regiunea Rostov și Tundutovo, Raionul Malie Derbeti din Republica Kalmăcă.

Constatările de detaliu privind aceste locuri de înhumare a militarilor români au fost transmise în țară printru continuarea documentării în arhivele române și planificarea exhumării osemintelor care urmau să fie depuse în viitorul cimitir românesc amenajat în sudul Rusiei.

Concomitent, Ambasada a făcut demersurile diplomatice necesare pentru obținerea aprobărilor autorităților centrale și locale ruse privind amplasarea acestui cimitir românesc într-un spațiu relevant din punct de vedere istoric, accesibil și cu vizibilitate adecvată.

5

78.1 scut M. de com.	78.2 scut C. de com.	78.3 scut C. de com.	78.4 scut C. de com.	78.5 scut C. de com.	78.6 scut C. de com.	78.7 scut C. de com.	78.8 scut C. de com.	78.9 scut C. de com.	78.10 scut C. de com.	78.11 scut C. de com.	78.12 scut C. de com.	78.13 scut C. de com.	78.14 scut C. de com.	78.15 scut C. de com.	78.16 scut C. de com.	78.17 scut C. de com.	78.18 scut C. de com.	78.19 scut C. de com.	78.20 scut C. de com.
-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------

Cimitirul eroilor, cimitirul romanilor,
Tombarmentul de la Aptelul 8 Compozitie.

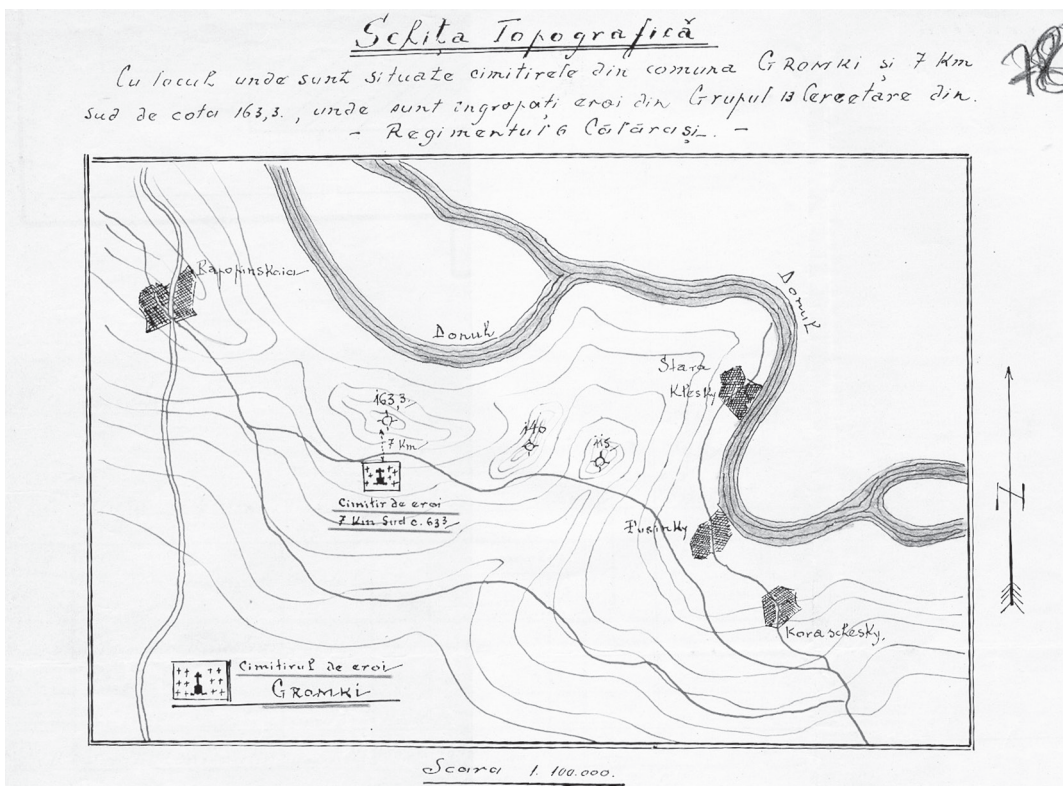
- comuna Mirozovskaja - Miljutinskaja etc.

Cimitirul satului
Miljutinskaja
Jud. Rostov

Schița a Grupului de morminte (cu
vizibile ale eroilor români și mormintele
de Aptelul 8 Compozitie, cu indicația bra-
țării și numelui ficțivului decedat în parte.
Pentru conformitate
Căpitanul Aptelului 8 Compoz.
Pr. cpt. Iacov G. G.

miljutinskaja
Cimitirul
Mormintele
Mormintele
Mormintele

Schiță morminte, cimitirul din Militinskaia

Schița topografică cu cimitirile din comuna Gromki

În cele din urmă, s-a acceptat ca cimitirul românesc să fie amplasat în proximitatea Complexului Comemorativ German de la Rossoška, localitate situată la cca. 30 km NV de Volgograd, fostul Stalingrad.

Timp de peste trei ani (octombrie 2011-mai 2015), birocrăția proverbială și tendința unor instituții ori persoane de a nu se implica au ținut pe loc proiectul amenajării primului cimitir de campanie românesc din Rusia. Meritul deblocării acestei nefirești situații le aparține domnilor Codrin-Dumitru Munteanu (pe atunci secretar general al Ministerului Apărării Naționale) și Vasile Soare, ambasadorul României la Moscova.

Cimitirul Militarilor Români de la Rossoška a fost inaugurat la 25 octombrie 2015, la Ziua Armatei României.

Acesta se întinde pe o suprafață de aproape 6.000 m.p. (90 m lungime, 60 m lățime), fiind constituit din următoarele elemente: gard metalic împrejmuitor; monument central (cruce din granit, înaltă de 3 m); platou central (6 x 9 m); placă centrală din granit, pe care s-a inscripționat, în limbile română și rusă, textul „IN MEMORIAM. MILITARILOR ROMÂNI CĂZUȚI ÎN LUPTĂ LA STALINGRAD”; 22 de plăci comemorative cu textul „AICI ODIHNESC MILITARI ROMÂNI CĂZUȚI ÎN LUPTĂ LA ... (denumirile celor 79 de foste cimitire de campanie românești din timpul războiului)”; placă indicatoare la intrarea în cimitir, cu textul „CIMITIRUL MILITARILOR ROMÂNI ROSSOȘKA”; alei pavate; două cataracte (pentru înălțarea drapelului României și Rusiei); parcare și drum de acces.

Cel de-al doilea cimitir militar românesc din Rusia, inaugurat la 26 noiembrie 2018, este amplasat la Așșeronk, Ținutul Krasnodar (1.500 km sud de Moscova).

Primele demersuri pentru realizarea Cimitirului Militarilor Români căzuți în luptă în Kuban-Caucaz au început în aprilie 2016, când ambasadorul României la Moscova, Vasile Soare, s-a deplasat în sudul Rusiei unde a efectuat – împreună cu reprezentanții autorităților locale și ai Asociației ruse „Voennie Memoriali” – o amplă documentare în teren pentru identificarea unui loc adecvat amenajării acestui cimitir militar românesc.

Ulterior, au fost obținute aprobările legale ale autorităților centrale și locale ruse pentru

amplasarea cimitirului românesc chiar lângă Cimitirul Militar German de la Așșeronk, amenajat în anii 2003-2005, care se întinde pe 2,8 ha și unde au fost reînmuțați, până în prezent, aproximativ 20.000 de ostași germani din totalul celor cca. 50-60.000 căzuți în Kuban în luptele din 1942-1943.

Necropola românească este amplasată între cimitirul german (în dreapta) și cel slovac (în stânga), toate aceste trei necropole de război fiind situate la cca. 7 km de orașul Așșeronk, Ținutul Krasnodar, la 400 m de șoseaua Așșeronk – Maikop.

Cimitirul Militar Românesc de la Așșeronk se întinde pe o suprafață de cca. 800 mp (40 m lungime și 19,8 m lățime), fiind constituit aceleași elemente constructive ca și cimitirul de la Rossoška.

Cu firească rețineră (cauzată de perspectiva eventualei invocări a lipsei de modestie), îndrăznesc să cred că – în acest „deceniu moscovit” (2009-2019) – am avut un rol destul de important în recuperarea memoriei a aproape jumătate de milion de români care au trecut, între 1937 și 1956, prin calvarul sovietic (căzuți în luptă, luați prizonieri, morți în lagărele NKVD, deportați pe criterii etnice, ademeniți și trimiși în războiul din Spania, judecați și condamnați de către tribunalele sovietice, racolați în agenturile sovietice, reprimăți în timpul terorii staliniste din 1937-1938 etc.).

Regret în același timp faptul că, până în prezent, cei abilitați și obligați instituțional să redacteze *Lista națională a morților de război* nu au început să realizeze baza minimală de date privind militarii români căzuți pe fronturile celui de-al Doilea Război Mondial, deși au devenit – prin Legea 379/2003 – păstrătorii de drept ai Arhivei „Cultul Eroilor”.

Pentru a nu se înțelege că-mi atribui/exacerbez merite personale, precizez că am avut mereu alături oameni dedicați, între care se detașează E.S. dl ambasador Vasile Soare (un adevărat pionier al căutării și comemorării românilor căzuți ori doar pătimiti în spațiul estic), și am avut șansa să pot valorifica experiența dobândită în calitate de cadru didactic, cercetător științific, director de muzeu, șef al unor structuri abilitate cu valorificarea tradițiilor naționale și militare românești.

Inaugurarea Cimitirului Militarilor Români de la Rossoška,
25 octombrie 2015

Dar, mai presus de toate, trebuie să mărturisesc cu sinceritate și convingere că am fost mânat în această luptă de credința că cei morți pentru țară, oriunde în lume, merită să nu fie uitați.

NOTE

¹ https://moscova.mae.ro/sites/moscova.mae.ro/files/prizonierii_romani_urss_1941-1956.pdf.

² https://www.idr.ro/publicatii/PRIZONIERII_ROMANI_URSS_1941-1956.pdf.

³ https://moscova.mae.ro/sites/moscova.mae.ro/files/lista_20718_cor.pdf.

⁴ <https://moscova.mae.ro/node/935>.

⁵ <https://moscova.mae.ro/node/936>.

⁶ RGVA, Fond 1P, Opis 01e, dosar 39, f. 20-21.

⁷ RGVA, Fond 1p, Opis 01e, dosar 15a, f. 92-95.

⁸ Documentul nr. 58 din „Prizonieri de război români...”.

⁹ Documentul nr. 61 din „Prizonieri de război români...”.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, p. 173.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Documentul nr. 70 din „Prizonieri de război români...”.

¹⁵ https://moscova.mae.ro/sites/moscova.mae.ro/files/carte_deportare_schipor.pdf.

BĂTĂLIA DE LA STALINGRAD. O BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

SORIN CRISTESCU *

Prin amploarea și consecințele ei, bătălia de la Stalingrad, momentul de cotitură al celui de-al Doilea Război Mondial, a dus la apariția unei vaste bibliografii de dimensiunile unei biblioteci publice, care reunește o imensă memorialistică a participanților – de la soldați la generali – alături de nenumărate lucrări de cercetare în toate limbile de circulație internațională plus literatură beletristică legată de această temă. Din mulțimea de titluri am selectat pe cele accesibile cititorului român care pot fi găsite în fișierele marilor biblioteci și pe site-urile anticariatelor on-line. De menționat că la acestea din urmă vedem adesea mențiunea *stoc epuizat* ceea ce demonstrează succesul de care se aceste lucrări continuă se bucura în rândurile publicului într-o epocă în care, după cum se știe, numărul cititorilor a scăzut dramatic.

În România primele lucrări au apărut chiar în anul 1945: a fost o lucrare memorialistică semnată Valeriu Câmpianu, *Stalingrad*, Editura Fundația Regele Mihai I, București, 1945, cu o prefață de General N. Cambrea și cu portretul autorului de Jules Perahim, 112 p.

În același an a apărut o culegere de articole de presă intitulate *Stalingrad [Comunicatele oficiale ale Biroului sovietic de informațiuni precum și articole care istorisesc deosebit de sugestiv despre eroica epopee de la Stalingrad]*, București, Editura Partidului Comunist din România, 69 (72) p. Din cuprins: Mihail Braghin – Marea Bătălie de la S.; Vasili Grossman Țarițin – Stalingrad; N. Tihonov

– Exemplul clasic. Ele reprezintă traducerea parțială a unei lucrări apărute în limba germană în Elveția intitulată: *Stalingrad. Die ersten authentischen Berichte der russischen Generale Rokossovski, Voronov, Telegin, Malinin, sowie russischer Kriegsberichterstatter*, Steinberg Verlag, Zürich, 1945, 258 p. Această culegere conține și articolul jurnalistului și romancierului german Johannes R. Becher (1891-1958) – *Dank an Stalingrad. Dichtungen*. (Omagiu Stalingradului. Versificări)

Epoca regimului comunist, marcată nu doar de refuzul autorităților de a accepta elaborarea unor lucrări în care să se analizeze participarea armatei române la războiul antisovietic, dar și de prigonirea supraviețuitorilor care ar fi putut să ne ofere amintirile lor, a însemnat o lungă perioadă de tăcere asupra acestei teme.

A fost în schimb salută publicarea unui roman cunoscut în epocă, cel al lui Konstantin Simonov (1915 – 1979), *Zile și nopți*, 1948, reporter de război la Stalingrad dar lipsit de acea forță descriptivă ce ar fi putut să-i asigure un loc în inima cititorilor.

În 1952 s-a publicat la Moscova romanul lui Vasili Grossman (1905-1964), corespondent de război la Stalingrad din august 1942 până în ianuarie 1943, intitulat *Pentru o cauză dreaptă*, tradus sub acest titlu la Editura Cartea Rusă, București, 1957. Este de fapt volumul 1 al cărții care l-a făcut celebru pe Grossman, *Viață și destin*. Traducerea în limba engleză

* Cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

din 2019 a inclus texte pe care Grossman nu le-a putut publica inițial și a apărut sub titlul preferat de autor: *Stalingrad*.

Puțin cunoscut a fost Nicolai Virta, *Stalingrad. Scenariu literar*, Editura de Stat, 1949, 168 p., la fel V.L. Cocunov, A.D. Stupov, *Armata 62-a în Luptele Pentru Stalingrad*, Editura Direcției Politice Superioare a Armatei, București, 1950, 188. Mai apreciat a fost romanul lui Viktor Platonovici Nekrasov (1911-1987), *În tranșeele Stalingradului*, Editura Cartea Rusă, 1948, 260 p., reeditat la Editura Meridiane, București, 1972, 392 p.

După anul 1989 și deschiderea arhivelor militare românești, participarea armatei române la bătălia de la Stalingrad a intrat în atenția istoricilor militari români; primii care au abordat această temă într-o amplă lucrare bazată pe documente fiind Adrian Pandeia, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad*, Editura Militară, București, 1992, 476 p. Pe copertă se menționează faptul că este „Prima carte românească despre bătălia Stalingradului”.

Câțiva ani mai târziu a văzut lumina tiparului lucrarea și mai documentată a lui Mihai Vasile Ozunu și Petre Otu, *Înfrânți și uitați: Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999, 300 p.

A urmat apoi o pauză în primul deceniu al secolului al XXI-lea. Ulterior au apărut lucrări îngrijite de entuziaști pasionați de istorie în care s-au consemnat mărturiile unor participanți. Astfel, Vasile Șoimaru și Iosif Niculescu au publicat *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*, Editura Vicovia, 2013, 200 p. Lucrarea a fost republicată într-o formă mai amplă: dr. Vasile Șoimaru (coordonator), Gh. Pârlea, Iosif Niculescu și Roxana Iorgulescu-Bandrăbur, *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*, ediția a II-a, Editura Balacron, Chișinău, 2013, 200 p., cu ilustrații.

O amplă analiză a participării armatei române la bătălia de la Stalingrad ni se oferă în lucrarea profesorului Alesandru Duțu, *Armata română de la Prut la Stalingrad și înapoi la Prut (1941-1944)*, Editura Lexon, Chișinău, 2015, lucrare care a cunoscut mai multe reeditări.

O cercetare în același domeniu avem de la un istoric mai puțin cunoscut, Marin Voicu,

cel care și-a propus să analizeze moralul armatei române în anii premergători bătăliei în volumul *De la ultimatumul U.R.S.S., la porțile Stalingradului. Starea de spirit a Armatei Române în perioada 26 iunie 1940 – septembrie 1942*, Editura Ex Ponto, 2012, 410 p. și bătălia propriu-zisă în *Sacrificiu și supraviețuire. Armata română în Cotul Donului și Stepa Calmucă 1942-1943*, Editura Miidecărți, 2019, 290 p. La aceeași editură Miidecărți – specializată pe lucrări dedicate celui de-al Doilea Război Mondial – au publicat doi istorici români: Jipa Rotaru și Cornel Carp, *Stalingrad și istoria unei armate sacrificate: Armata a III-a Română*, Editura Miidecărți, 2021, 318 p.

Memorialistica românească a fost și ea bine reprezentată în epoca de după 1989. Interesantă a fost mărturia generalului Constantin Sănătescu despre Stalingrad în *Jurnalul* său publicat la Editura Humanitas, în 1993. În același sens s-a reușit publicarea mărturiilor puținilor supraviețuitori din anii 1990 sub auspiciile Asociației Naționale a Veteranilor de Război, intitulate *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei (1941-1945) De la Stalingrad la Bătălia Moldovei august 1942 – august 1944*, Editura Cârlova, 1997, 672 p.

Tot din categoria mărturiilor românești fac parte amintirile lui Ioan T. Lungu, *De la Stalingrad la Gherla. Roman document*, Editura de Vest, 1993, 112 p. și Ion Profir, *Singur pe cerul Stalingradului*, Editura Modelism, București, 1996, 158 p.

Un eveniment literar l-a reprezentat extraordinara carte de memorii a unuia dintre supraviețuitori, Radu Mărculescu (1915-2011), profesor de limba română ca pregătire, luat prizonier în noiembrie 1942, și intitulată *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, publicate inițial la Editura Albatros, 2000, apoi la Editura Dalsi (2007) și în final la Editura Humanitas, București, 2005, 682 p. A fost tradusă imediat în limba germană: *Leid und Offenbarung im der sowjetischen Gefangenschaft*, C&N Verlag, Berlin, 2008. I s-a decernat Premiul Fundației Culturale Magazin Istoric pentru ce a mai bună carte de istorie apărută în 2000. Autorul relatează drama acelor prizonieri români care au refuzat să se încadreze în diviziile formate în URSS – Tudor Vladimirescu și Horia, Cloșca și Crișan. Lucrarea a cunoscut o a treia ediție în 2010.

Au urmat cu mai puțin răsunset Valeriu Munteanu, Paul Rassinier, *Un român la Stalingrad. Un francez la Buchenwald*, colecția istorie trăită, Editura Lumea Magazin, 2005, 216 p. Apoi Ioan Patca, *Și eu am fost la Stalingrad*, Editura Mega, Cluj, 2008, 110 p., Gheorghe Răscănescu, *Erou la Cotul Donului. Însemnări din Război 1941-1944*, Editura Militară, București, 2017, 328 p., Gheorghe Tănăsescu, *Prizonier la Cotul Donului. Jurnal de război (27.08 – 23.11.1942) și prizonierat (24.11.1942 – 20.11.1946)*, Editura Militară, București, 2017, 328 p., Stan V. Gheorghe, *Din cercul de la Stalingrad în lagărele sovietice*, Editura Militară, București, 2018, 316 p., Sorin Berilă, *Stalingrad. O poveste românească spusă de veteranul Nicu Paiu*, Editura Christiana, 2017, 134 p.

Traducerile de lucrări memorialistice și științifice străine despre bătălia de la Stalingrad ocupă desigur un loc important.

În ceea ce privește memorialistica germană este important de remarcat faptul că în 1988 apar memoriile, de fapt autobiografia, lui Wilhelm Adam (1893-1978), adjutantul feld-mareșalului Friedrich Paulus la conducerea Armatei a 6-a germane și ulterior general în armata Republicii Democratice Germane, intitulată *O hotărâre dificilă*, în traducerea lui Costin Feneșan după ediția din 1965, la Editura Militară, București, 1988, 2 volume 206 p. + 304 p. Lucrarea a fost reeditată în 2022 la aceeași editură cu titlul *Cu Paulus la Stalingrad: sfârșitul unei armate*, de data aceasta tradusă din limba engleză după lucrarea apărută la Pen & Sword Military în 2017, 286 p. avându-l ca autor suplimentar pe Otto Rühle (1914-1969), demnitar în guvernul RDG.

Însemnările despre Stalingrad ale generalului Kurt Zeitzler (1895-1963), succesorul generalului Franz Halder la conducerea marelui stat major al armatei de uscat germane, au apărut la Editura Miidecărți în 2019 după o traducere a unei versiuni care circulă în limba engleză fără a avea girul unei edituri.

Din memorialistica sovietică sunt de citat paginile dedicate Stalingradului din lucrarea mareșalului G. K. Jukov, *Amintiri și reflecții*, Editura Militară, București, 1970, și a mareșalului K. K. Rokossovski, *Datoria ostășească*, București, 1982.

Dintre lucrările științifice de cel mai mare succes s-a bucurat lucrarea reputatului isto-

ric militar britanic Anthony Beevor (n. 1946), *Stalingrad*, 1998, care, începând din 1999, a cunoscut mai multe ediții la mai multe edituri din România, cele mai cunoscute fiind Editura RAO și Editura Litera. Lucrarea a primit mai multe premii: Samuel Johnson Prize, Wolfson History Prize și Hawthornden Prize și a fost tradusă în 18 limbi.

Apreciată de public a fost și lucrarea istoricului militar Mihael K. Jones, *Stalingrad: How the Red Army Triumphed*, Pen and Military Sword, 2010, 304 p. În românește: *Stalingrad: Cum a triumfat Armata Roșie*, Editura Corint, 2013, 400 p.

Lucrarea de dimensiuni mai reduse a istoricului german Torsten Diedrich, *Stalingrad 1942-1943*, a fost tradusă de Editura Miidecărți în anul 2019.

Dintre ultimele apariții semnalăm General de armată Petre Dumitrescu, *Considerații asupra Bătăliei din Cotul Donului, noiembrie 1942*, Editura Favorit, București, 2022, 150 p., ediție îngrijită chiar de directorul editurii, dl Dan Gâju, și în curs de apariție Ionuț Mihăilă Ocoleanu și Marius Daniel Bojor, *Cotul Donului 1942, un raport nefinal. Memorii documente și transcrieri*, București, 2022.

Pentru cei care citesc în limbile engleză franceză și germană dăm o listă de lucrări care pot fi procurate de pe site-urile de pe internet și care își așteaptă traducerea în limba română:

Ian Baxter, *The Destruction of 6th Army at Stalingrad. Images of War*, Pen and Sword Military, 2020, 160 p.

Reinhold Busch, *Stalingrad. Der Untergang des 6. Armee. Überlebende berichten*, (Stalingrad. Relatările supraviețuitorilor) Ares Verlag, 2012, 464 p. și Cartea a fost tradusă de Anca Irina Ionescu la Editura Corint, 2021, cu titlul *În infernul de la Stalingrad*, probabil după ediția în engleză *Survivors of Stalingrad: Eyewitness Accounts from the 6th Army, 1942-1943*, Frontline Books, 2014. Același autor a publicat *Die Ärzte von Stalingrad – Medicii de la Stalingrad (2004-2007)*, șapte volume, o lucrare despre relatările lăsate de medicii armatei germane la Stalingrad.

John Erickson, *The Road to Stalingrad*, Panther Books, 1985, 816 p.

Robert Forczyk, *Stalingrad (1942 – 1943) The Fight for the City*, Osprey Publishing UK, 2021, 96 p.

Will Fowler, *Stalingrad. The Vital 7 Days*, Spellmount, 2005, 192 p.

Heinrich Gerlach, *Breakout at Stalingrad*, Carsten Gansel editor, Head of Zeus, 2018, 720 p. și Apollo Publishing International, 2019, 720 p.

David M. Glantz, *Endgame at Stalingrad*, University Press Kansas, 2014, 680 p., o lucrare a unui reputat istoric militar american.

Adalbert Holl, *After Stalingrad. Seven Years as a Soviet Prisoner of War*, trad. Tony le Tissier, Pen and Sword Books, 2019, 240 p.

Alexey V. Isaev, *Stalingrad, City on Fire*, trad. Richard Harrison, Pen and Sword Books, 2019, 336 p.

Anton Joly, *Stalingrad Battle Atlas*, vol. IV, 2017, 402 p., lucrare interesantă pentru hărțile care documentează diferitele faze ale bătăliei.

Geoffrey Jukes, *Stalingrad, 300.000 hommes encercles*, Marabout, 1971, 188 p.

Theodor Plievier, *Stalingrad*, J'ai lu, 1971, traducere a lucrării unui romancier german.

Juri Plotnikow, *Stalingrad*, Presseagentur Novostni, 1979, p. 104.

Igor Sdvizhkov, *Prelude to Stalingrad*, Casemate Uk Ltd, 2019, 400 p.

Alexandre Thers, *Les Roumains dans la campagne de Stalingrad*, Editions Jourdan, 2021.

Din această succintă prezentare, vedem că sângeroasa înclăștare de la Stalingrad a preocupat și continuă să-i preocupe atât pe istoricii militari de profesie cât și pe entuziaștii pasionați de istorie și că numărul mare al cititorilor determină ca lucrările despre acest subiect să continue să apară. Este o dovadă că oamenii retrăiesc încă în inimile lor emoțiile acestui moment dramatic din istoria universală.

MARTALOGII – O CATEGORIE DE SLUJITORI DOMNEȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ PĂRĂ PUȚIN CUNOSCUȚĂ (SECOLELE XVII-XVIII)

Claudiu-Ion Neagoe *
Robert Aurelian Roman **

Abstract

In the army of the Ottoman Empire, there was a military organization consisting of soldiers recruited from the Christian inhabitants of the conquered areas, called martolos (the spelling forms martaloz and martoloz are also found in the writing in Arabic characters). In Romanian, the term was taken in the form martalog (singular) and martalogi (plural). There are, so far, only suppositions about the origin of the martalogs and the word martalog (martolos). We note that, at least so far, no historical source has been identified to show their origins and this source of the term martolos. Historians speak of an etymology from Greek, Latin, or Arabic language. The present study aims to clarify, as much as possible, the origin and evolution of this military structure in the Ottoman army, but also its appearance and evolution in the army of Wallachia, at the end of the seventeenth century and during the eighteenth century.

Keywords: *Martolos, Wallachia, Rumelia, Ottoman Empire, Phanariots, Constantin Brâncoveanu, Constantine Mavrocordatos*

Puncte de vedere privind etimologia cuvântului martalog (*martolos*)

Referitor la *martalos* (sg.), respectiv *martalosi* (pl.), profesorul universitar Pavle Popović arăta, în 1928, faptul că acești termeni, prezenți în limba sârbo-croată, sunt de origine greacă¹; ei desemnau, în timpul stăpânirii otomane în Balcani trupe de creștini (greci, sârbi, vlahi) în armata otomană. După opinia lui Robert Anhegger, cuvântul *martolos* ar prove-

ni, fără îndoială, din limba greacă². La prima vedere, proveniența din grecescul *amartolos* a cuvântului turc *martolos*, pare adecvată ca sens al cuvântului³. O astfel de explicație nu ia în considerare transformarea lui *armatol* în *martolos*, deoarece se poate vedea în limba greacă nouă (și în limba albaneză) că există cuvântul *armatol*. Or, acest cuvânt, originar din latină, este mult mai probabil să fi dat în limba greacă cuvântul *armatolos*. Potrivit lui Constantinos Sathas, cuvântul *armatolos* ar

* Conf. univ. dr. habil., Universitatea din Pitești.

** Masterand, Specializarea Istorie, Universitatea din Pitești.

proveni din expresia folosită de romani, anume *levis armatura* (formă prescurtată *armatura*)⁴. Tot astfel, Ilie Bărbulescu și Constantin Rezachevici au considerat că *martaloz*, respectiv *martalog*, își are originea în cuvântul grecesc *armatolos*, cu sensul de om înarmat, dar și cu sensul de războinic creștin balcanic⁵. În sfârșit, în *Enciclopedia Islamului* se precizează clar faptul că *martolos* provine din limba greacă (*armatolos*) și înseamnă „soldat” sau „purtător de arme”⁶. Din limba turcă, cuvântul a trecut, sub mai multe forme de scriere și de pronunție, în limbile popoarelor balcanice, precum și în limbile italiană, germană, maghiară, cehă, poloneză etc. Scrierea și pronunția sub forma *martolos* este frecvent utilizată în sursele otomane, dar sunt prezente și forme precum: *martaloz*, *martoloz*, *martuluz*, *martilos* și *martulos*⁷.

Armatol grec, pictură de Carl Haag,
1861 (Muzeul Benaki, Atena)

Martalogii în oastea otomană

Cronicarii turci din perioada secolelor XV-XVI au folosit frecvent termenul de *martoloz* cu sensul de „iscoadă”. Iată, de pildă, Așâkpașa-zade, referindu-se la asediul cetății Konur (august 1356), îi menționează pe *martoloz* cu sensul de „iscoade”⁸. La fel se întâmplă și cu acel „Doğan martoloz”, adică „iscoadă”, menționat în contextul luptei de la Kosovo-polje (17-20 octombrie 1448)⁹. În schimb, potrivit cronicarului Mehmed Neșri, în 1442 Kula-Şahin, beilerbeiu Rumeliei, l-ar fi catalogat pe Iancu de Hunedoara drept „martoloz credinței” islamice, termenul de *martoloz* având aici sensul de „dușman”¹⁰.

Ca organizație militară în armata Imperiului Otoman, martalogii sau martalogii au fost amintiți pentru prima oară la 1438. Aceștia erau recrutați din rândul creștinilor balcanici (sârbi, bulgari, greci și, probabil, vlahi), se bucurau de un regim fiscal special, condiționat, evident, de serviciul militar, dar aveau, după cât se pare, și anumite obligații de natură economică sau administrativă. În perioada secolelor XV-XVII, martalogii asigurau paza minelor, a unor râuri sau chiar a unor înalți funcționari otomani¹¹. În documentele scrise în latină ale unui proces din orașul minier Kotor, aflat la acea vreme sub dominația venețiană (înainte de căderea Herțegovinei sub dominație otomană la 1482-1483), proces intentat unor martalogi la data de 10 iulie 1477, aceștia apar sub denumirile de *martholosii*¹², *martollosii*¹³ sau *Vlessis martholosii*¹⁴ („vlahi martolosi”), iar într-un singur loc aceștia erau numiți și *murlachos de Subci*¹⁵ („morlaci din Subci”).

După unii istoricii, *martolosii* ar fi constituit un corp polițienesc local, un fel de jandarmi, ei fiind întâlniți în Muntenegru, Moreea, Macedonia și Bulgaria¹⁶.

Din consemnările lui Anton Verancsics (mijl. sec. al XVI-lea) aflăm că vlahii (*vlasii*) din regiunea Iliriei, Macedoniei și Panoniei, mai cu seamă cei de pe „țărâmul dalmatic”, trăiau „prin păduri și munți”. Din rândul acestora erau recrutați „acei așa-ziși martolozii «cu un» nume care s-a răspândit la turci, numiți «astfel» de la șiretenia hoțescă și iuțea lor”¹⁷. Autorul mai precizează faptul că toți vlahii care intrau în rândul corpului martolozilor erau

Morlac (Martolos) din Dalmația (sec. XIX), după M. Breton Hacquet, *L'Illyrie et la Dalmatie, ou, Mœurs, usages et costumes de leurs habitants et de ceux des contrées voisines*, Nepveu Libraire, Paris, 1815

(sursa: <https://www.gettyimages.ae/detail/news-photo/frontispiece-and-title-page-vol-2-lillyrie-et-la-dalmatie-news-photo/1277875968>)

„dăruiți printr-un hrisov împărațesc cu scuti-rea tuturor dărilor”¹⁸.

La sfârșitul veacului al XVI-lea, martolozii sau martolosii apar menționați în cetatea otomană a Timișoarei: în 1591 există consemnați 41 de martolosi cu soldă, dintre care 38 sârbi creștini, distribuiți în 4 unități (*oda*) comandate de Halil aga. Trei decenii mai târziu, în 1621, mai existau la Timișoara doar 22 martolosi creștini de origine balcanică sub comanda lui Hurrem aga și a locțiitorului său, Sava Mihail. Între anii 1629-1634 apar menționați 63 de martolosi¹⁹. În răstimpul 1591-1634, martolosii apar menționați și în alte cetăți otomane din sandjak-ul Timișoarei:

Cetatea	Anul 1591	Anul 1606	Anul 1621	Anul 1630	Anul 1634
Bocșa	32 martolosi	-	16 martolosi	9 martolosi	11 martolosi
Ciacova	-	-	29 martolosi	-	17 martolosi
Denta	-	-	26 martolosi	-	-
Felnac	-	-	21 martolosi	-	8 martolosi
Ictar	-	-	39 martolosi	-	-
Kuvin	-	40 martolosi	15 martolosi	-	-
Pančevo	-	80 martolosi	11 martolosi	12 martolosi	-
Rudna	-	-	-	32 martolosi	12 martolosi
Șarad	-	-	-	16 martolosi	16 martolosi

Sursa: Cristina Feneșan, *Istoria Banatului otoman*, p. 62-63.

În cetatea Lipova, în listele de solde date 25 aprilie – 18 octombrie 1591 erau înscrși 46 martolosi, respectiv 31 sârbi creștini și 2 agale, Ibrahim și Hasan²⁰. În 1621, la Lipova au fost 63 martolosi, la Ineu 35 martolosi, la Vărădia de Mureș 16 martolosi, la Ictar 20 martolosi, iar la Vizias 19 martolosi²¹.

În perioada 1591-1634, numărul martolosilor din cetatea Cenad a oscilat de la 31 în 1591, la 15 în 1621, 18 în 1629, 20 în 1630 și respectiv 19 în 1634. Tot astfel, la Beșenova, în 1621 erau 21 martolosi, aflați sub comanda lui Vuk aga și a locțiitorului său, Avram. Apoi au fost 17 martolosi între 1628-1630 și 18 martolosi în 1634, organizați în 2 plutoane sub comanda lui Ali aga și a locțiitorului său Mladin²².

La Orșova, în listele de plată a soldelor pe anul 1621 sunt atestați 45 de martolosi, numărul acestora rămânând constant până în 1634, când scade la 31²³. Astfel de statistici au fost identificate de Cristina Feneșan și pentru cetățile Moldova Veche, Gyula, Șiria, Ineu, palâncile Haramul Vechi, Haramul Nou și Pădureni, parkanele Dubova și Liubcova, Békés, Szarvas și Hodoș-Bodrog²⁴.

Vizitând Banatul, între anii 1665-1666, Evlia Celebi avea să consemneze, în „jurnalul” său de călătorie, faptul că în cetatea Lipovei existau 20 de martalogii creștini²⁵, că la Cenad, Oradea și Orșova exista câte un „agă de martalogi”²⁶, iar în orașul Olosig (Olaszi), în regiunea Bihorului, existau vreo 300 de soldați turci, printre care și martalogii²⁷.

Martalogii otomani apar atestați și la frontiera Imperiului Otoman cu Țara Românească, pe malul drept al Dunării. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, un buluc (*böyük*) de martolosi, dispunând de vase fluviale, păzea frontiera dunăreană de la Nicopole până la Ruse²⁸ și de la Nicopole până la Giurgiu²⁹. Pentru șaicile și caiacele care asigurau paza Dunării erau recrutați ca vâslași inclusiv martolosi, iar faptul este dovedit de o poruncă a sultanului Murad III adresată, în aprilie-mai 1594, căpitanului (*kapudan*) de Hârșova³⁰. Pentru serviciul lor, martolosii din satele de pe malul Dunării primeau scutiri fiscale³¹. În mai multe acte de evidență (*defter*) de la Vidin, din perioada 1560-1586, printre numeroșii auxiliari ai armatei otomane figurau și 44 de martolosi, la care se mai adăugau 27 fii de martolosi

(*martolosoğlu*). În 1586 erau prezenți la Vidin 48 de martolosi³².

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, martolosii otomani erau prezenți și în cetățile de la granița cu Moldova, fapt dovedit de firmanul sultanului Selim al II-lea din 24 martie 1568, când sunt menționați doi dintre martolozii Tighinei (Bender)³³.

Într-un *defter* din 21 martie 1663 (11 *șaban* 1073) apare o listă a satelor din sandjak-ul Ruse (Ruscuc), plătitoare de impozit (*djizia*). Astfel, în satul Crasane existau 90 de gospodării de martolosi care erau scutiți de impozit, în satul Meșca erau 46 de gospodării de martolosi scutiți, în satul Pirgos erau 62 gospodării de martolosi scutiți, iar în satul Basaraba 110 gospodării de martolosi scutiți de impozit³⁴.

După opinia lui Constantin Rezachevici, începând cu anul 1692 Poarta Otomană i-ar fi înlocuit pe martalogii creștini cu musulmani³⁵. Însă, unele surse istorice de la începutul veacului al XVIII-lea infirmă acest lucru. La 1715, de pildă, clisurile sau strămtorile montane (*derebent*) din Peloponez (Moreea) erau păzite de martalogii creștini³⁶.

Ierarhia și organizarea militară a martolosilor otomani

Ierarhia martolosilor a fost similară celei a ienicerilor. Comandantul martoloșilor, care își aveau garnizoana într-o cetate, era *martolos ağa* sau *martolos başa*³⁷. Unitățile de martolosi se numeau *cemaat* și erau împărțite în mai multe *oda*, iar o *oda* avea cam 5-10 martolosi și era comandată de un *ser-oda*³⁸. În unele cazuri, existau ofițeri numiți *ser-i mie* (șef de o sută) aflați sub comanda unui *aga*, însă ei erau superiori lui *ser oda*³⁹.

Începând cu secolul al XVII-lea unitățile de martolosi au dispus de un corp ofițeresc numeros iar registrele consemnează, cel puțin în cazul cetăților din Ungaria, faptul că un *cemaat* de martolosi avea în frunte un *aga*, un *kehiida* (locotenent) și un *alemdar* (stegar). Grupuri de până la 16 martolosi sunt înregistrate chiar cu câte 6 ofițeri⁴⁰. Toți ofițerii superiori erau musulmani, însă *ser oda* putea fi creștin⁴¹. Adeseori, registrele înregistrează prezența a numeroși tați, fii și frați servind în aceeași unitate⁴². Pentru garnizoana din Kanjia, un *defter*

a înregistrat, pentru anii 1621-1622, existența a două *cemaat* de 31 și respectiv 34 martoloși, fiecare *cemaat* fiind împărțit în 4 *oda* și condus de un *ağa*, un *kethüda* și un *alemdar*⁴³. La Uyvar, în anul 1676, existau două *cemaat* cu 36 și, respectiv, 31 martoloși⁴⁴. În registrele otomane de plăți ale cetății Uyvar din perioada 1668-1669, la capitolul plăți efectuate din veniturile fiscale (28 august 1669), pentru personalul mai multor cetăți, apare menționat, în rândul personalului militar, și un *kapudân martolosi* (căpitan de martoloși)⁴⁵. Este bine cunoscut faptul că acest grad militar era specific marinei otomane, or în acest caz putem vorbi de un căpitan al flotei dunărene, care îi avea în subordine și pe martoloși⁴⁶.

Apariția martalogilor în oastea Țării Românești (sfârșitul secolului al XVII-lea)

Nicolae Stoicescu și Constantin Rezachevici au relevat faptul că înainte de anul 1690, în primii săi ani de domnie, Constantin Brâncoveanu a înființat un corp nou de slujitori, acela al *martalogilor*, aceștia având atribuții legate mai cu seamă de paza hotarelor⁴⁷. Prima atestare documentară a unui martalog o avem la 23 iulie 1690⁴⁸. Căpitanul de martalogi apare menționat întâia oară într-un document din 22 ianuarie 1692⁴⁹.

În vremea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), martalogii erau recrutați, potrivit opiniei lui Nicolae Stoicescu, din rândul pământenilor „de condiție mijlocie”⁵⁰. Sursele epocii atestă existența a două „cete” de mar-

talogi: una în regiunea de munte, la Căineni, în Loviștea, sub comanda căpitanului Luca (1691)⁵¹, și alta la frontiera dunăreană, la Cerneți, în județul Mehedinți, ea aflându-se sub comanda căpitanului Vasile (8 mai 1698)⁵², iar mai apoi sub cea a căpitanului Papa (30 decembrie 1698)⁵³. Potrivit unui document din 16 septembrie 1697, dintre martalogii de la Cerneți, 1 ceauș, 2 stegari și 2 martalogi stăteau pe o moșie a mănăstirii Cozia⁵⁴. Alți martalogi sunt menționați, în jurul anului 1695, pe bălțile „din hotariul Brăilii, până în Turnu, la gura Oltului”⁵⁵, dar și în regiunea de munte, la Rucăr și Dragoslavele⁵⁶.

În anul 1704, satul de plăieși Arefu, din județul Argeș, compus din 35 de familii, ar fi fost trecut în rândul martalogilor⁵⁷, iar între anii 1704-1707 au apărut, la nord de Cerneți, satele Martalogii Vechi și Martalogii Noi⁵⁸.

Principala atribuție a martalogilor, sub domnia lui Brâncoveanu, o constituia apărarea granițelor⁶⁰, însă, nu de puține ori, aceștia duceau la îndeplinire și alte sarcini domnești. Iată de pildă, la 23 iulie 1690, din porunca marelui paharnic, un martalog a fost trimis după sătenii de la Cernădie, care fugiseră la munte „pentru nevoile lor”, ca să-i oblige „să-și dea dajdiile”⁶¹. Martalogii, alături de schileri și plăiași, aveau sarcina de a nu lăsa să treacă neguțătorii fără plata răvașului erbarilor de plată a olucacului⁶². La 3 ianuarie 1695, de pildă, Constantin Brâncoveanu cerea schilerilor de la Căineni să ia vamă „de la orice negustor va trece pe acolo cu marfă”, iar căpitanului de martalogi și martalogilor le porunca să-i ajute pe aceștia la ne-

Harta lui Ferdinand Joseph Ruhedorf (1788)⁵⁹, *Mappa Specialis Walachiae et accuratissimis Singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata, et dedicata Excellentissimo Domino Comiti de Hadik*

(sursa: https://www.europeana.eu/ro/item/9200517/ark_12148_btvlb84927366)

voie⁶³. În iunie 1695, martalogii dau împreună cu dorobanții 600 de oi, fără plată, pentru a realiza numărul de 5.100 de oi necesare a fi duse la Belgrad⁶⁴. În 1698, Constantin Brâncoveanu ridică judecata „târgului de Curtea de Argeș” de la călugări, și o dă „căpitaniei de martalogi” din Loviștea, dar la protestele egumenului lăasă judecata tot mănăstirii⁶⁵. La 1694 sau 1695 (leat 7203) și mai apoi la 1 ianuarie 1713, domnul a poruncit și martalogilor care erau „de pază pre la margine” să nu lase să treacă nimeni fără răvașul ierbarilor de plata olucacului⁶⁶.

La 31 martie 1697, martalogii de la Cerneți dădeau oameni pentru rânduiala carelor ce urmau a fi duse cu provizii la Belgrad, fiecare primind câte 3 taleri de om. Tot în 1697, martalogii de la Cerneți au fost folosiți ca „salahori” vreme de trei luni de zile (între 17 aprilie și 17 iulie), ei primind lunar câte 4 taleri de individ, din „birul salahorilor”⁶⁷. În februarie 1698, pentru cheltuiala a 250 de care cu provizii ce au fost duse la Belgrad, s-au dat 210 taleri unui căpitan de martalogi cu 100 de martalogi⁶⁸. La 2 mai 1698 s-au dat 135 taleri la 50 de martalogi și la dorobanții care au dus un număr oarecare de boi la Belgrad, pentru cheltuiala carelor⁶⁹. La 1 aprilie 1700, steagul de martalogi de la Bistrița contribuie cu 75 de taleri pentru plata salahorilor ce duc zahareaua la Belgrad⁷⁰. Leonard căpitan *za* martalogi *ot* Bistrița (lângă Cerneți) plătea 15 taleri, la 10 liude, pentru salahorii de la Dimircapi⁷¹.

Pentru serviciile lor, martalogii primeau, probabil, leafă lunară⁷² și erau scutiți de anumite biruri și dări, după cum urmează: „de rânduiala de seama a II-a” (26 iunie 1695)⁷³, de „birul pe siliști⁷⁴” (1 august 1697, 1 august și 1 septembrie 1698)⁷⁵, de dijma dată mănăstirii Cozia pentru moșia de la Cerneți (16 septembrie 1697)⁷⁶, de „birul datoriiilor” (5 august 1696, 5 august 1698)⁷⁷, de „banii bumbagiilor⁷⁸” (1697)⁷⁹, de dajdia „pentru cheltuiala saraskeri pași*ki* de la Bugeac” (1 septembrie 1698)⁸⁰, de „sama a treia” (20 octombrie 1698, 1 octombrie 1699, 1 septembrie 1700)⁸¹ și de „dajdea ce s-au scos pentru banii mirii⁸²” (20 august 1699)⁸³. Totuși, *Anatafterul* sau *Condica de porunci a visteriei* din vremea lui Brâncoveanu atestă faptul că unii martalogi, care se mai îndelețniceau și cu fabricarea de săpun, plăteau

o dare numită „săpunărit”, de 1 taler și jumătate⁸⁴, iar martalogii „din hotarul Brăilii până la Turnu, la gura Oltului” trebuiau să plătească visteriei „fumăritul, de pat câte bani 72”⁸⁵. Toți martalogii dădeau visteriei „poclou, den 10 bani, un ban” (1696-1700)⁸⁶. În schimbul slujbei, căpitanii de martalogi aveau „casele și bucatele” scutite, așa după cum aflăm dintr-un document datat 22 ianuarie 1692⁸⁷.

Unii martalogi se ocupau și cu creșterea vitelor, ei reușind astfel să-și rotunjească veniturile. Dintr-o carte domnească (6 iulie 1701) aflăm că vitele lui Modruz martalogul „călcău” în dese rânduri moșia de la Perișani din județul Argeș a lui „Pater Ianoș”, un apropiat al domnului. Se poruncea căpitanului de Loviștea să ia măsuri împotriva lui Modruz martalogul⁸⁸. Alți martalogi, însă, ajungeau să se rumânească, din cauza unei situații materiale precare. Iată de pildă, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, jupâneasa Marica din Albești (probabil din județul Argeș) ceruse domnului carte de „iertare de rumânie” pentru „Ion martalog” din Cârstienești, județul Argeș⁸⁹.

Într-o „însemnare” despre moșiile mănăstirii Didești (Teleorman), din 21 martie 1709, se consemnează ca restanțieri ostașii *martalogi* de la Sălătruc, pentru 100 de rămători pentru care „nu s-au luat suhat de 3 ani, de rămător câte bani 10”⁹⁰.

Un alt martalog din Cârstienești, pe nume Ion Căprioreanu, a fost eliberat din rumânie, la 20 martie 1711, de către egumenul mănăstirii Argeș, ieromonahul Ghenadie. La eliberare, acesta a vândut fostului său stăpân, Pavel călugărul, partea sa de moșie din sat⁹¹.

Martalogii din Oltenia în timpul stăpânirii austriece (1716-1739)

În primii ani ai ocupației austriece asupra Olteniei (Valahia Mică), în Loviștea, „la redutele din bușteni și cu posturi de pază” de la Perișani, exista „un locotenent cu patruzeci de pușcași și un căpitan cu o sută de martalogi”⁹². Tot astfel, pentru paza frontierei dunărene, între Vodița și Celei, se aflau 72 de martalogi, scutiți de orice sarcini publice și de alte contribuții, împărțiți în grupuri de câte 12 inși, ei acoperind 6 zone:

Nr. martalogilor	Sediul detașamentului	Regiunea păzită
12	Satul Gruia	de la Vodița la satul Gruia
12	Satul Pristol	de la Pristol și până la Ascunsa
12	Satul Maglavit	de la Maglavit și până la satul Jdegla
12	Satul Desa	de la Desa și până la Urâți
12	Satul Bistreț	de la satul Urâți și până la Caracal
12	Satul Celeiu	de la Caracal și până la Celeiu

Sursa: Alexandru A. Vasilescu, *Vămile Olteniei supt austrieci*, în „Arhivele Olteniei”, an. III, nr. 15, 1924, p. 374-375.

Martalogii sunt amintiți și în corespondența purtată de boierii olteni cu autoritățile imperiale, în perioada ocupației austriece asupra Olteniei (Valahia Mică), ca dovadă un document din 19 octombrie 1719⁹³. Dintr-un alt document, datat 10 iunie 1724, aflăm că ispravnicul Radu Olănescu fusese odinioară, „în vremea răzmeriței” dintre austrieci și turci, căpitan de martalogi peste Olt, în Loviște, el având ca principală sarcină să oprească trecerea mocanilor peste munte. Documentul mai înainte amintit consemnează faptul că, în vremea aceea, Radu căpitan de martalogi îi luase „gloabă 15 taleri” lui Vasile Ungureanul vătaf de ciobani, pentru un cioban de-al său, care a fost lăsat să treacă muntele⁹⁴.

După unele informații, corpul martalogilor din Oltenia ocupată de austrieci ar fi fost desființat în cursul anului 1721⁹⁵, însă două unități (steaguri), fiecare numărând câte 12 martalogi, ar fi supraviețuit, una la Oreaova, alta la Vadul Diiului, până în anul 1734⁹⁶.

Martalogii din Țara Românească în vremea domnilor fanarioți

Din unele documente emise de cancelaria lui Constantin Brâncoveanu aflăm că, încă din 9 martie 1701, paza mănăstirii Sinaia, ctitoria marelui spătar Mihai Cantacuzino, a fost asigurată de un vătaf cu 40 de pușcași, „oameni streini”⁹⁷. Cartea inițială este reînnoită periodic în timpul domniilor lui Ștefan Cantacuzino (25 iunie 1714)⁹⁸, Nicolae Mavrocordat (20 aprilie 1716⁹⁹, 22 aprilie 1716¹⁰⁰), Ioan Mavrocordat (28 aprilie 1717)¹⁰¹, Mihai Racoviță (30 mai 1731)¹⁰², Grigore Ghica (20 iulie 1735)¹⁰³. De remarcat este, însă, faptul că în cartea dată

de Hrisant, patriarhul Ierusalimului și a toată Palestina (iunie 1717), acești oameni străini sunt numiți martalogi¹⁰⁴. Documentul este important pentru că oferă informații despre originea, locul de staționare și înlesnirile acestor oameni străini, trecuți în rândul martalogilor. Aflăm că ei sunt „scheai” (slavi), ungureni, moldoveni, arbănași, sârbi, că sunt stabiliți în satul Trestieni din Prahova și că sunt, potrivit cărții lui Constantin Brâncoveanu, „ertați și în pace de tote dările și nevoile câte es pre țară, de bir mărunț de țară, de miere și de ceară, de galeată și de fân, de zaherele, de sursaturi, de cara de oaste, de birul oștei și al lefiilor, de biru untului, de rândueala vacilor și a oilor de ploconu Hanului și al Sultanulului de haraciu, de lipsa haraciului de 2 seme, de seamă a doa și a treia, de cheltueala Vistierii, de rânduelile și sataralele, ce să pun pre siliști, de podvode, de mertice, de conace, de cai de olac, și de altele de tote dăjdiile și rânduelile, ori câte ar eși de la Vistieria Domnii mele preste an în țară, de nici unile nimic val sau bântueală să n-aibă; așisderea și de oerit, ale lor drepte bucate până la oi, o mie și de dijmărit, i cu rămători 400 patru sute să fie ertați, nici o-dată de nimeni bântuiți sau trași să nu fie, măcar și când s-ar întâmpla să dea alți ertati cu cărți iscălite, și fără de cărți, aceștia tot să nu dea, pentru ca să fie cu această milă și scuteală ce Domnia mea fac acestor omeni mai sus ziși de paza Monăstiri”¹⁰⁵, iar în cartea lui Hrisant, erau „ertați de bir mărunț, de miere, de ceră de găleată, de fân, de mertice, de cai de olac, de zahera, de sursat, de cară de oste, de lefi, de unt, de oerit, de vinăriciu de dijmărit, căci oeritul și vinăriciul și dijmăritul, este să-l dea sfinte Monăstiri de ploconul hanului și al Sultanului, de haraciu, de lipsa haraciului, de

vel seama și de seama doua și a treia, de cheltueala Vistierii și de tote orânduile câte es și să pun pe siliști¹¹⁰⁶.

La 1739, sub a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat (1735-1741), *Condica Visteriei* mai consemna, în județele de peste Olt, doar 5 zapcii cu 70 de martalogi¹⁰⁷. Așa după cum bine se știe, efectivele corpurilor de slujitori din Țara Românească au fost mult reduse, începând cu domniile lui Nicolae Mavrocordat (1715-1716, 1719-1730) și mai cu seamă în a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1735-1741), care a urmărit lărgirea bazei sociale de impozitare¹⁰⁸. Din consemnările marelui spătar Atanasie Comnen Ipsilante aflăm că, între 1764-1765, existau la Izvor, în județul Vlașca, 39 de martalogi sub comanda unui căpitan¹⁰⁹.

Potrivit *Memoriilor* lui Friedrich Wilhelm von Bauer (Bawr), sub domnia lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782) martalogii¹¹⁰ sunt menționați printre slujitorii din județe, alături de cazaci și călărași¹¹¹. Aceștia se aflau sub autoritatea „căpitanilor de o mie” sau altfel spus a căpitanilor de județ¹¹². Căpitanul de județ se

subordona marelui spătar¹¹³. Ceata martalogilor era organizată în steaguri, un steag numărând cel mult 40 de slujitori¹¹⁴, însă în timp de război numărul martalogilor într-un steag putea să ajungă până la 100¹¹⁵. Un căpitan de steag de martalogi avea ca subordonați un *ceaus* și un *stegar*¹¹⁶.

Sub primii domni fanarioți, martalogii au continuat să aibă ca principală atribuție paza graniței. În plus ei trebuiau să-i împiedice pe țărani să fugă din țară. Totuși, în 1725, un număr mare de țărani, după cât se pare peste 100 de familii, ar fi reușit să fugă din Muntenia în Oltenia¹¹⁷. Un alt episod similar ar fi avut loc în primăvara anului 1733, însă de această dată martalogii munteni care asigurau paza vadurilor Oltului, temându-se, probabil, că vor fi aspru pedepsiți de Grigore Ghica al II-lea (1733-1735), pentru faptul că nu i-au împiedicat în vreun fel pe cei fugiți, au trecut în Oltenia, în iunie 1733, și iau adus înapoi cu forța pe unii dintre acei fugari¹¹⁸.

Pe lângă vechile atribuții, în veacul fanariot s-a mai adăugat încă una extrem de importantă: martalogii trebuiau să dea ajutor vătafului de șoimari la prinderea șoimilor pentru sultanul otoman, fapt dovedit de o serie de cărți domnești, trimise vătafilor de plai, începând cu 3 mai 1729¹¹⁹ și până în jurul anului 1796¹²⁰. Martalogii îndeplineau și alte slujbe. De pildă la 6 octombrie 1770, un martalog era trimis să aducă la judecată, din porunca ispravnicului de județ, pe un anume Mihai pârçălab¹²¹. Dintr-o poruncă domnească trimisă ispravnicilor din județul Argeș, la 17 decembrie 1778, aflăm că Radu martalogu' din satul Olan, județul Argeș, fusese zapciu al isprăvniciei înainte de războiul ruso-turc dintre anii 1769-1774¹²².

Unii martalogii apar menționați ca proprietari de moșii, asemeni lui Dumitrașco martalog, care se judecase în anul 1747 cu Matei din Ciumești, județul Argeș, pentru o parte de moșie în satul respectiv. Potrivit unui document din 9 februarie 1779, Dumitrașco martalog și fiul său, Călin diaconul, au vândut în anul 1762 partea lor de moșie de la Ciumești, pentru suma de 23 taleri, lui Iordache Brătianu comisul¹²³. Alții apar ca martori în documente, asemeni lui Ion Obrocăreanu, „ce au fost martalog mării sale”, Constantin Racoviță Cehan

Constantin Mavrocordat, gravură de Jules Jaquet, după portretul realizat de Jean-Étienne Liotard (1702-1789), în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (sursa: clasate.cimec.ro)

(1753-1756), martor într-un zapis de vânzare, din 15 octombrie 1754, referitor la moșia Pri-seaca¹²⁴.

Până în jurul anului 1800, mențiunile referitoare la martalogi devin tot mai puține. Acest corp de slujitori avea să dispară în ultima parte a epocii fanariote, cel mai probabil în timpul administrației militare ruse (1807-1812)¹²⁵.

Pe o hartă a Valahiei, realizată de ruși în anul 1835, pe baza unei statistici din iulie 1831, apare satul Martalogi din ținutul Teleormanului, cu menționarea a 23 gospodării¹²⁶. În zilele noastre, satul există încă și face parte din structura administrativ-teritorială a județului Argeș. O altă mențiune a acestui sat o găsim pe o hartă a Valahiei realizată între anii 1855-1864 sub supravegherea lui August von Fligely. Pe această hartă, satul Martalogi (Mertolodži) avea consemnate 60 de gospodării.

Așezările de martalogi din ținutul Mehedinți, de la nord de Cerneți, dispar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În *Marele dicționar geografic al României* din anul 1901, Grigore G. Tocilescu menționează, la comuna rurală Izvorul Bârsei (Mehedinți), despre ruinele satului Martalogi, care a fost distrus de tătării care au trecut apa Topolniței, în timpul războaielor austro-otomane din trecut, conform mărturiilor localnicilor¹²⁷.

NOTE

¹ Apud Ilie Bărbulescu, *Cuvântul „martalog”, în „Arhiva”, an. XLIII, 1936, nr. 3-4, p. 251.*

² Robert Anhegger, *Martoloslar Hakkında*, în „Türkiyat Mecmuası”, VII-VIII/1, 1942, p. 283; vezi mai nou, la Abdülkadin Özcan, *Martolos, Türkiye Dayanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 28, Istanbul, 2003, p. 64-66.

³ „Vermutlich aus gr. *amartolos*, Sünder, sogenannt weil sie sich allerlei Excesse zu Schulden kommen liessen”; Joseph von Hammer, *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien, 1815, vol. 1, p. 319, n. 1.

⁴ Constantinos Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Mögen Age*, 9, IV, Paris, 1880-1890, p. LVI, nota 4.

⁵ Ilie Bărbulescu, *art. cit.*, în loc cit., p. 251; Constantin Rezachevici, *Elemente noi în oastea lui Constantin Brâncoveanu*, în volumul *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu, secretar de redacție Andrei Busuioceanu, București, Editura Academiei, 1989, p. 104.

⁶ *The Encyclopedia of Islam*, new edition, edited by C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, assisted by F. Th. Dijkema and Mme S. Nurit, vol. VI: MAHK-MID, Leiden, E. J. Brill, 1991, p. 613.

⁷ Bilgehan Pamuk, *XV-XVI. Yüzyillarda Trabzon sancağı'nda martoloslar (Martoloses in Sandjak of Trabzon in XVth- XVIth Centuries)*, in „Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM”, vol. 14, issue 14, p. 187.

⁸ Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și Centrale (1263-1683)*, București, 1978, p. 83.

⁹ Așâk-paşa-zade, *Tevarih-i Al-i Osman*, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, Sec. XV – mijl. sec. XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 91. Tot cu sensul de „is-coadă”, însă creștină, termenul de martoloz apare și la cronicarul Sa'adeddin Mehmed efendi (1536-1599); *Tadj-üt-Tevarih*, în *Cronici turcești*, vol. I, p. 315.

¹⁰ Mehmed Neşri, *Djihannuma. Tarih-i Al-i Osman*, în *Cronici turcești*, vol. I, p. 121.

¹¹ Anca Tanașoca, *Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV-XVI*, în „Revista de Istorie”, tom. 34, nr. 8, 1981, p. 1520.

¹² Pavao Butorac, *Proces o martolozima 1477 godine u Kotoru*, în *Anali HI JAZU*, 1/1952, Dubrovnik, 1952, p. 137.

¹³ *Ibidem*, p. 137, 138, 139, 140, 141, 143.

¹⁴ *Ibidem*, p. 137, 138.

¹⁵ *Ibidem*, p. 138.

¹⁶ Mesut Uyar and Edward J. Erickson, *A military history of the Ottomans: from Osman to Atatürk*, ABC-CLIO, LCC, Santa Barbara, California, 2009, p. 64.

¹⁷ Anton Verancsics, *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești <după 1549>*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, p. 403.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Cristina Feneșan, *Istoria Banatului otoman*, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 61-62.

²⁰ *Ibidem*, p. 63.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 63-64.

²³ *Ibidem*, p. 64.

²⁴ *Ibidem*, p. 66-67.

²⁵ Evlia Celebi, *Seyahatname*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Partea I-a, îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 509.

²⁶ *Ibidem*, p. 647, 657 și 695.

²⁷ *Ibidem*, p. 665.

²⁸ Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București, Editura Academiei Române, 2013, p. 110.

²⁹ Eadem, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: Derbendçilik-ul*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVIII, București, 2010, p. 154.

³⁰ *Ibidem*, p. 159-160.

³¹ *Ibidem*, p. 161-162.

³² Ayşe Kayapınar, *Vidin in the Medieval and Ottoman Period*, în „Journal of Aegean and Balkan Studies”, vol. 1, nr. 1, Izmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2015, p. 90.

³³ Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 280.

³⁴ Елена Грозданова, *Турски извори за българската история*, т. VIII, София, 2001, p. 310.

³⁵ Constantin Rezachevici, *Elemente noi în oastea lui Constantin Brâncoveanu*, în loc cit., p. 105.

³⁶ *Cronica expediției turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti*, publicată de Nicolae Iorga, București, Atelierele Grafice Socex & Co, 1913, pp. 26, 30-32, 35 și 46.

³⁷ Mark L. Stein, *Guarding the Frontier Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris Academic Studies, New York, 2007, p. 90.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 92.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 93.

⁴⁵ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı idaresinde Ulyvar'ın hazine defterleri ve bir bütçe örneği*, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, nr. 12, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1998, p. 330-331.

⁴⁶ Mark L. Stein, *op. cit.*, p. 98.

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Curtenii și slujitorii. Contribuții la istoria armatei române*, București, Editura Militară, 1969, p. 135-136; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI: Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea a II-a, București, 1904, p. 485-486, nr. 143.

⁴⁹ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANR, SANIC), fond Mănăstirea Arnota, XVIII/58.

⁵⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 136.

⁵¹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. XIV, București, 1907, p. 243. La începutul războiului austro-turc dintre anii 1716-1718, căpitan peste martalogii din

Lovișteea a fost Radu Olănescu; *Ibidem*, vol. V: Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea I, 1903, p. 143.

⁵² Vasile „căpitan za martalogi” figura, la data de 8 mai 1698, printre „boierii judecători” care judecau o pricină legată de moșia Cernețul, care aparținea mănăstirii Govora; *Condica Marii Logofeții, 1692-1714*, ediție îngrijită de Melentina Bâzgan, Pitești, Paralela 45, 2009, p. 128, nr. 98.

⁵³ C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Visteriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694-1704)*, în „Revista Istorică a Arhivelor României”, București, 1873, p. 452.

⁵⁴ ANR, SANIC, fond M-rea Cozia, XLVI/11.

⁵⁵ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul. Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. V, 1962, p. 374-375, nr. 13.

⁵⁶ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 106.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Radu Crețeanu, *Satele de martalogi de la granița de vest a Olteniei în lumina hărții austriece din 1722*, în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, 1968, p. 104-105, apud Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 106, nota 99.

⁵⁹ Pe această hartă se observă localitatea Cerneți și două localități Martalug (Martalog). Între Cerneți și Topolnița, mai precis între localitățile Niagonin și Isvor, se află o localitate Martalug (Martalog), iar mai jos, în dreapta, între localitățile Malovez și Goish, se vede o altă localitate Martalug (Martalog).

⁶⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 136.

⁶¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente ...*, vol. VI: Cărți domnești, zapise și răvașe, Partea a II-a, București, 1904, p. 485-486.

⁶² Dinu C. Giurescu, *Anatefterul...*, p. 375, nr. 14.

⁶³ Constantin C. Giurâscu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1946, pp. 708-709.

⁶⁴ C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli ...*, p. 129.

⁶⁵ Apud Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș, note istorice și arheologice*, în „Buletinul Comisiunii Muimentelor Istorice”, an. X-XV, 1917-1923, București, 1923, p. 28.

⁶⁶ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul...*, p. 411-412, nr. 66.

⁶⁷ C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Visteriei ...*, p. 318 și 321.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 377.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 400.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 544.

⁷¹ *Ibidem*, p. 484.

⁷² Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 106.

⁷³ Dragoș Ungureanu, *Țara Românească în sistemul militar otoman la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Miscellanea Historica et Archaeolo-*

gica in Honorem professoris Ionel Cârdea, editori Valeriu Sirbu, Cristian Luca, Brăila, Editura Istros, 2009, p. 469.

⁷⁴ Seliște sau siliște = sat risipit, părăsit de localnici; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1988, p. 433.

⁷⁵ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul...*, p. 415, nr. 84, p. 420, nr. 111 și nr. 113.

⁷⁶ Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV-XVII*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. IV, 1960, p. 220.

⁷⁷ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul...*, p. 420, nr. 110, p. 471, nr. 291.

⁷⁸ Bumbagii, bumbaegii sau bumbargii = tunari, servanți ai unității de artilerie; Rodica Sin, *Dicționar de termeni socio-profesionali și politico-militari din cronici (sec. XVI-XVIII)*, Buzău, Editgraph, 2009, p. 63.

⁷⁹ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul...*, p. 415, nr. 84

⁸⁰ *Ibidem*, p. 420, nr. 113.

⁸¹ *Ibidem*, p. 421, nr. 117, p. 424, nr. 136, p. 427, nr. 150.

⁸² Mirie (*miri*) = tezaur ublic, fiscul otoman; *Glosar, în Tahsin Gemil, Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 512.

⁸³ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul...*, p. 424, nr. 134,

⁸⁴ *Ibidem*, p. 373-374, nr. 11.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 374, nr. 13.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 415, nr. 84, p. 420, nr. 110 și nr. 113, p. 421, nr. 117, p. 424, nr. 134 și nr. 136, p. 427, nr. 150.

⁸⁷ ANR, SANIC, fond M-rea Arnota, XVIII/58.

⁸⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 129, nr. 54.

⁸⁹ ANR, SANIC, fond Mitropolia Țării Românești, CCLXII/13.

⁹⁰ *Apud* Marius Păduraru, *Date noi despre schitul Didești: o ctitorie teleormăneană a familiilor Știrbei și Băleanu de la cumpăna veacurilor XVII-XVIII*, în „Argesis, Studii și comunicări”, Seria istorie, tom. XXVII, Pitești, 2018, p. 87.

⁹¹ ANR, SANIC, fond Mitropolia Țării Românești, CLVII/113, 114.

⁹² Friedrich Schwantz von Springfels, *Descrierea Olteniei la 1723*, ediție, traducere din limba germană, studiu introductiv, note și indice de Mircea-Gheorghe Abrudan, prefață de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017, p. 137; vezi și în *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 54.

⁹³ „[...] manifestum sit extitisse martalogos in confiniiis”; Nicolae Iorga, *Studii și documente ...*, p. 138-139, nr. 75.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 142-143, nr. 81.

⁹⁵ Constantin Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. I (1716-1725), București, 1913, p. 492.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 495.

⁹⁷ *Condica Marii Logofeții, 1692-1714*, ediție îngrijită de Melentina Bâzgan, Pitești, Editura Paralela 45, 2009, p. 317, nr. 214; vezi și la Alexandru G. Găleşescu, *Sinaia, 1695-1895*, Tipografia G. A. Lăzărescu, București, 1895, p.42-45.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 45-47.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 53-55.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 56-58.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 58-62.

¹⁰² *Ibidem*, p. 67-71.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 76-79

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 63-66.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 43.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 64.

¹⁰⁷ Dinu C. Giurescu, *Anatafterul ...*, p. 481.

¹⁰⁸ Friedrich Wilhelm von Bauer, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X. Partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 161; vezi mai nou, la Claudiu Neagoe, Marin Toma, *Țările Române în epoca fanariotă*, București, Editura Ars Docendi, 2018, p. 113-114.

¹⁰⁹ Constantin Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. XV, nr. 2, 1891, p. 111; Olga Cicanci, *Informații despre organizarea administrativă și fiscalitate în Țara Românească (1764-1765) în opera lui Atanasie Comnen Ipsilante*, în „Studii. Revistă de Istorie”, tom. 19, nr. 2, 1966, p. 354.

¹¹⁰ Nicolae Bălcescu avea să vorbească, în secolul al XIX-lea, de existența unei căpitanii de martalogi în județul Teleorman, în vremea lui Alexandru-vodă Ipsilanti; Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei și până acum*, Iași, 1844, p. 68; vezi și la Claudiu Neagoe, *Din vremea lui Alexandru Vodă Ipsilanti (1774-1782)*, în: Claudiu Neagoe (coordonator), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, București, Editura Ars Docendi, 2009, p. 217, Anexa: *Cele 78 de căpitanii ale „Slujitorilor din afară” (1775)*.

¹¹¹ Friedrich Wilhelm von Bauer, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X. Partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-

Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 161.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, p. 165.

¹¹⁴ Olga Cicanci, *op. cit.*, în loc. cit., p. 354.

¹¹⁵ Friedrich Schwantz von Springfels, *Descrierea Olteniei la 1723*, ediția citată, p. 137.

116 ANR, SANIC, fond M-rea Cozia, XLVI/11.

¹¹⁷ Nicolae Stoicescu, *Despre organizarea paizei hotarelor în Țara Românească în sec. XV-XVII*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. III, București, 1960, p. 252.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 253.

¹¹⁹ Dinu C. Giurescu, *Anatefterul ...*, p. 461.

¹²⁰ Sub domnia lui Alexandru Moruzi (1793-1796) s-au trimis, în mai multe rânduri, cărți vătafilor de plai, pentru prinderea și trimiterea de șoimi la București (5 mai 1793, 2 mai 1794, 2 mai 1795, 5 mai 1796); V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786-1800, tom. IV, București, 1893, p. 638.

¹²¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XIV, p. 310, nr. L.

¹²² *Acte judiciare din Țara Românească, 1775-1781*, ediție îngrijită de Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, București, Editura Academiei R. S. R., 1973, p. 689-690, nr. 629.

¹²³ *Ibidem*, p. 711-712, nr. 654.

¹²⁴ Ion Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, vol. I, Craiova, Editura Ramuri, 1943, p. 23.

¹²⁵ Martalogii nu mai apar menționați nici în Loviștea și nici în Teleorman; vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1800-1830, tom. IX, București, 1896.

¹²⁶ Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, (*Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*), București, Editura Științifică, 1957, p. 122.

¹²⁷ George I. Lahovari, Constantin I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, Stab. Grafic J. V. Socecu, 1901, p. 86-87.

ALEXANDRE THERS
LES ROUMAINS DANS LA CAMPAGNE
DE STALINGRAD,
EDITIONS JOURDAN, PARIS, 2021

Bătălia de la Stalingrad (28 iunie 1942-2 februarie 1943), punct de cotitură în evoluția celui de-al Doilea Război Mondial, a reprezentat de-a lungul anilor un subiect predilect de cercetare pentru istorici. Drept consecință s-a acumulat o bibliografie foarte bogată, constând în monografii, volume de documente, culegeri de studii, memorialistică, albume, atlase, dicționare etc. Uriașa confruntare de pe Volga a generat, concomitent, și o filmografie extinsă. În nu puține cazuri, mai ales în istoriografia sovietică și rusă, perspectiva critică a făcut loc mitologiei, ficțiunea acoperind realitatea faptelor.

Marea majoritatea a lucrărilor apărute în străinătate se concentrează, am zice firesc, asupra celor doi beligeranți, Germania și Uniunea Sovietică. Cel mai adesea, secvența românească este menționată marginal, insistându-se asupra slabei capacități combative a marilor unități române și pe responsabilitatea lor în dezastrul care a urmat.

Această situație își are, evident, explicațiile ei. În primul rând ignorarea subiectului de către istoriografia română vreme de peste patru decenii, din cauza restricțiilor ideologice. Singurele analize, puține de altfel, au apărut în exil și ele nu au putut acoperi golul ce s-a creat prin evitarea sistematică a problematicii.

În al doilea rând, deși istoriografia română, după 1989, a făcut eforturi pentru cercetarea campaniei din est, inclusiv a participării la bătălia Stalingradului, au apărut puține lucrări în limbi de circulație internațională pe această temă. Drept consecință, prezența armatei române în confruntarea de pe Volga (iulie 1942 – februarie 1943) a rămas insuficient cunoscută atât în mediile științifice, cât și în opinia publică de peste hotare.

Avem satisfacția de a prezenta în acest număr al Revistei de Istorie Militară o lucrare care sperăm să contribuie la mai buna cunoaștere a acestui episod trist și puțin glorios din trecutul militar național. Este vorba de lucrarea *Les Roumains dans la campagne de Stalingrad*, avându-l drept autor pe Alexandre Thers, apărută în anul 2021, în Franța.

Alexandre Thers este un reputat jurnalist francez, el publicând numeroase lucrări și studii de istorie a Franței, a Europei, în general. Cunoaște bine România, pe care a vizitat-o în mai

multe rânduri, a avut și are prieteni în rândul istoricilor români (regretatul Cristian Crăciunoiu, Vladimir Șerbănescu ș.a.). A fost și oaspetele Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară în perioada 9-13 octombrie 2018, prilej de a face un fructuos schimb de informații referitoare, cu deosebire, la Primul și al Doilea Război Mondial.

Cartea este rezultatul unui efort derulat pe parcursul mai multor ani. Cu ocazia vizitelor în România, Alexandre Thers a studiat în arhivele militare și civile de la Pitești și București, a luat contact cu istoriografia românească aferentă participării României la a doua conflagrație mondială, a purtat discuții cu specialiști ai Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară și ai Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”. Concomitent, a investigat arhivele germane, de unde a extras informații prețioase despre forțele militare românești participante la bătălie și a făcut apel la lucrări germane, franceze și engleze privitoare la bătălia de la Stalingrad..

A rezultat un volum masiv de aproape 600 de pagini care are toate ingredientele unei lucrări științifice de înaltă calitate – bibliografie extinsă, anexe concludente, iconografie foarte bogată și parțial inedită, index.

Dar, mai presus de toate, lucrarea se remarcă printr-o analiză aprofundată a evoluției României în preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în primul rând a participării armatei române în campania din anul 1942.

Primul capitol, *Drumul spre război*, investighează succint evoluția României în perioada interbelică, tentația totalitară a regelui Carol al II-lea și disputa lui cu legionarii, destrămarea granițelor țării, instaurarea regimului Antonescu, înzestrarea armatei române. În legătură cu acest ultim aspect, autorul conchide că lipsurile erau de ordin calitativ, armamentul modern fiind cu totul insuficient.

Capitolul doi, *Proba focului*, analizează intrarea României în război alături de Axă, decizie care a avut suportul celei mai mari părți a populației, care dorea revanșa după episodul anexării Basarabiei și a nordului Bucovinei. Alexandre Thers scrie că, în mod paradoxal, cel mai important obiectiv al regimului Antonescu era să convingă opinia publică, orientată spre puterile occidentale, că lupta alături de Reich, cel care impusese Dictatul de la Viena în favoarea Ungariei, era singura soluție pentru reîntregirea granițelor țării (p. 49).

După eliberarea Basarabiei și a nordului Transilvaniei, trecerea Nistrului, care a divizat clasa politică, înaltul comandament român și societatea românească, s-a făcut cu scopul recuperării nord-estului Transilvaniei, acesta fiind obiectivul întregii campanii care a urmat vreme de trei ani de zile. Și decizia angajării masive în campania Wehrmachtului din vara anului 1942, s-a luat de Ion Antonescu tot în scopul materializării unui atare obiectiv.

Capitolul trei, *Spre Stalingrad*, descrie marșul spre prăpastie, după expresia lui Constantin Kirițescu, a marilor unități române, convergențele și dezacordurile dintre comandamentele germane și române, constituirea dispozitivului Armatei 3 române, comandată de generalul Petre Dumitrescu, starea morală deficitară a militarilor români și eforturile propagandei regimului de a atenua nemulțumirile, raporturile de comandament româno-germane, constituirea Armatei a 4-a, asigurarea logistică deficitară a marilor unități române, informații obținute de români privind iminența contraofensivei sovietice etc.

Capitolul patru, foarte extins, se oprește asupra contraofensivei sovietice, parte a proiectului „Uranus”, împotriva Armatei a 3-a. O secvență importantă este dedicată „Grupării Lascăr”, formată din mai multe divizii și care, după câteva zile de rezistență, a fost zdrobită, Hitler refuzând să admită ieșirea din încercuire, chiar dacă șansele de reușită nu erau prea mari.

Capitolul cinci este consacrat apărării pe râul Cir, autorul oprindu-se mai pe larg asupra incidentelor dintre militari români și germani, o expresie a deteriorării grave a raporturilor dintre cei doi aliați. Nici acest aliniament de apărare nu a rezistat prea mult, la începutul lunii ianuarie, resturile Armatei 3 fiind retrase de pe front.

În continuare, acțiunile Armatei a 4-a în Stepa Calmucă, infructuoase de altfel, sunt tratate în capitolul șase, pe zile și regiuni. Pierderile au fost foarte mari, la 8 decembrie 1942, după aproape trei săptămâni de luptă, Armata a 4-a mai avea 12.000 de combatanți din cei 39.000 de care dispunea la începutul contraofensivei sovietice (p. 332).

Capitolul șapte este consacrat operației „Wintergewitter” (8-23 decembrie 1942), de desprindere a Armatei a 6 germane, încercuită în zona Stalingradului, și comandată de generalul Friedrich von Paulus. Concluzia autorului este că marile unități române, încadrate în grupul „Don”, condus de feldmareșalul Erich von Manstein, după ce au suportat loviturile sovietice, aveau o capacitate de luptă modestă, ele fiind fără echipament de iarnă, fără mijloace de transport, slab hrăniți, fără armament suficient. La 8 ianuarie 1943, unitățile și subunitățile ce au supraviețuit luptelor au fost regrupate în vederea refacerii în regiunea Volnovaha (p. 364).

Autorul nu omite nici soarta celor două divizii, 1 cavalerie și 20 infanterie, rămase în „cercul” („cazanul”) de la Stalingrad, analizată în capitolul opt. În finalul lui, este redat un fragment din mărturia maiorului Helmuth Welz, comandantul Batalionului de pionieri nr. 179, cunoscută de altfel, în istoriografia română. Acesta primise sub comanda sa, în decembrie 1942, două companii românești pentru muncă. L-a frapat două lucruri – ținuta impecabilă a celor doi ofițeri români, căpitanii Popescu și Brăteanu, și masa soldaților români, murdari, slab echipați și demoralizați care îi urmau. Examinați de medicii germani, 90 dintre militari din cei 120, componenți ai celor două companii, era inapți medical (p. 376-378).

Capitolul nouă, *La crise de confiance ou les limites d' une alliance (Criza de încredere sau limitele unei alianțe)*, examinează evoluția raporturilor româno-germane începând cu iunie 1941, cele din timpul bătăliei de la Stalingrad ocupând un loc principal. Și Alexandre Thers remarcă lipsa unei convenții politico-militare germano-române, deși Bucureștii s-au angajat masiv (politic, economic, militar) alături de Berlin.

Acest lucru a creat mari dificultăți cooperării militare româno-germane, vizibilă mai ales în timpul bătăliei de la Stalingrad. În acest episod dramatic, alianța româno-germană s-a zdruncinat serios, germanii acuzând pe români de noncombat. În replică, generalii români, cu Ion Antonescu în prim plan, au protestat vehement împotriva acestor acuzații, criticând pe partea germană pentru neîndeplinirea angajamentelor asumate și ignorarea informațiilor despre o iminentă contraofensivă sovietică. Relațiile de cooperare au fost cât de cât restabilite, dar erau departe de cele până la catastrofa de pe Volga.

Capitolul ultim, al zecelea, de concluzii, reține opoziția constantă a liderilor partidelor național-țărănesc și liberal față de continuarea operațiilor dincolo de Nistru, decisă de Antonescu, precum și efectele morale devastatoare ale înfrângerii de la Stalingrad asupra armatei și societății românești. După acest episod, apreciază autorul, războiul în est a pierdut orice susținere populară (p. 431).

Sunt și trei anexe utile pentru economia lucrării, adresată publicului francez: apărare aerodromului Karpovka; lupta militarilor români contra tancurilor, bazată în general pe paliative, în lipsa materialului corespunzător, și scrisoarea de protest a lui Ion Antonescu adresată lui Erich von Manstein, care criticase dur comandamentele și militarii români pentru conduita lor în bătălie.

Mai precizez că volumul este prefațat de cunoscutul istoric american David M. Glantz, ce are contribuții majore la studiul celui de-al Doilea Război Mondial. Între altele, el este autorul, împreună cu Jonathan M. House, a unei lucrări celebre – *The Stalingrad Trilogy* – în care valorifică și informațiile din arhivele rusești.

Alexandre Thers, prin lucrarea sa, se adresează specialiștilor și publicului francez și, în general, francofon, care au astfel posibilitatea să cunoască mai bine secvența românească a bătăliei de la Stalingrad. Volumul se găsește în curs de traducere la Editura Militară.

PETRE OTU *

* Profesor universitar, Președintele Comisiei Române de Istorie Militară.

**ISTVÁN NAGY-LUTTENBERGER,
A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG
MAGYARORSZÁGI TÁBORNOKAI, 1787-1815,
ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPESTA, 2020**

Între izbucnirea războiului austro-ruso-otoman (1787) și cea de-a doua abdicare a împăratului francez Napoleon Bonaparte I (1815), în armata imperial-regală au servit 880 de generali. Volumul de față conține un studiu prosopografic realizat pe un eșantion de 215 dintre generalii amintiți, a celor născuți pe teritoriul țărilor Sfintei Coroane ungare.

Autorul este istoric militar, cercetător principal la Institutul de Studii Ungare (Magyarsághutató Intézet) din Budapesta, precum și fost director al Muzeului Contele Károly Eszterházy din orașul Pápa, jud. Veszprém. Nagy-Luttenberger și-a început doctoratul sub îndrumarea regretatului istoric militar, colonel în rezervă și profesor universitar József Zachar (1943-2009). Teza sa de doctorat, care a fost centrată pe organizarea, respectiv pe evoluția efectivelor armatei habsburgice în perioada dintre urcarea pe tron a împăratului romano-german Iosif al II-lea (1765) și cea de-a doua abdicare al lui Napoleon, a fost susținută în 2010 și publicată trei ani mai târziu.¹

Singura instituție a așa-numitului „*Gesamtstaat*” și cel mai important pilon al Monarhiei era armata cezaro-crăiască. Efectivul armatei provenit din țările Sfintei Coroane ungare a ajuns în perioada studiată la 100 de mii de persoane și a continuat să crească în următorii ani. Pe lângă armata habsburgică, s-a menținut instituția insurecției nobiliare, un bastion important al scutirii nobilimii ungare și a celei transilvănene de plata impozitelor, respectiv cea a Graniței Militare, care era pe teritoriul țărilor Sfintei Coroane ungare, dar s-a aflat sub conducerea directă a curții.

În capitolul introductiv al volumului, autorul prezintă contextul cercetării sale. Secolul al XVIII-lea este o perioadă relativ slab cercetată în istoriografia de limbă maghiară, iar acest fapt este cauzat de mai mulți factori, de exemplu lipsa aparentă a schimbărilor politico-sociale majore în Regatul Ungariei din secolul amintit (fapt infirmat de Nagy-Luttenberger prin exemplul adopției

legii Pragmatica Sanctio, care va deveni un document de referință în relația dintre Monarhia habsburgică și Ungaria timp de aproape două secole), respectiv de atitudinea antihabsburgică din istoriografia ungară, care a existat și înainte de 1945, iar care, după instaurarea regimului comunist, devine exclusivă. Al doilea factor este foarte interesant, deoarece ne arată cum așa-numita istoriografie „curuțească” din timpul dualismului și cea marxistă din

timpul Republicii Populare Ungare au căzut de acord în privința perioadei dintre 1711 și 1848, pe care au considerat-o drept o epocă a războaielor duse pentru interese străine. Autorul critică acest punct de vedere, aducând exemplul întreprinderii militare în Italia a regelui Ludovic I și cel al incursiunii armate în Cehia și Austria a lui Matia Corvin, care au „izvorât mai degrabă din ambițiile dinastice sau personale ale domnitorilor, nefiind dictate de interesele țării.”¹² (pag. 9)

Tot în capitolul introductiv, autorul definește și sintagma Ungariei și cea de ungar („magyarország”), care apare și în titlul lucrării. Pragmatica Sanctio, adoptată atât de dieta transilvană, cât și de cea ungară, folosea o formulare ambiguă („*Ungaria și părțile, țările și provinciile, care țin de aceasta*”), care putea fi interpretată în funcție de interesele fiecărei părți. Principatul (din 1765 Marele Principat al) Transilvaniei era o provincie a Monarhiei habsburgice administrată separat de Regatul Ungariei, însă în mentalul elitei politice ungare ambele provincii făceau parte din țările Sfintei Coroane ungare. Conform autorului acest aspect era acceptat tacit și de către Viena prin diferite gesturi, precum unirea cancelariei ungare cu cea transilvăneană în perioada iozefină, precum și de faptul conform căruia și Transilvania trimitea fii de nobili în garda ungară nobiliară de corp, înființată de Maria Terezia.

Un alt aspect interesant este existența unor domenii/portofolii comune, anume apărarea, externele și financiarul, care, după 1867, vor deveni portofolii comune și în mod instituționalizat.

În următoarele două subcapitole, autorul realizează o trecere în revistă a publicațiilor, respectiv a bazelor de date pe care le-a folosit pentru redactarea monografiei de față. Printre acestea se află *Generalsbuch* („cartea generalilor”), un instrument redactat de colectivul Arhivelor Naționale Austriece cândva înainte de 1918, publicațiile lui Georg Zivkovic, Antonio Schmidt-Brentano, Jens-Florian Ebert, Lars-Holger Thümmel, precum și baza de date online întocmită de Leopold Kudrna și Digby Smith. Nagy-Luttenberger consideră utile aceste baze de date, însă evidențiază neajunsurile acestora, în special felul eronat în care apar multe nume de familie non-germane, fapt care îngreunează identificarea personalităților militare.

Pe lângă aceste surse, autorul prezintă inițiativa istoricului militar austriac contemporan Michael Hochedlinger, care în urmă cu un deceniu și jumătate a conceput un proiect, care ținea realizarea unui lexicon biografic de amploare pentru elita militară habsburgică, dar care nu s-a materializat. Nagy-Luttenberger consideră că acest demers este nerealizabil, din cauza exhaustivității și a multitudinii informațiilor pe care Hochedlinger ar fi dorit să le includă în medalioanele biografice.

În privința bibliografiei de limbă maghiară, autorul evidențiază importanța cercetărilor prosopografice/arhontologice din trecut, amintind numele istoricilor Gusztáv Heckenast și Kálmán Mészáros (elita militară a armatei lui Francisc Rákóczi al II-lea), Attila Réfi (ofițerii de ștab al regimentelor imperial-regale de cavalerie din timpul războaielor franceze), Gábor Bona (ofițerii armatei de honvezi de la 1848-1849), Gábor Kiss (generalii armatei dualiste), Tibor Balla (generalii armatei austro-ungare din timpul Primului Război Mondial) și Sándor Szakály (conducerea militară ungară din timpul celei de-a doua conflagrații mondiale). Pe lângă cercetările prosopografice, Nagy-Luttenberger îi menționează și pe istoricii István Deák,³ Tibor Hajdu și József Zachar, care au contribuit la o cunoaștere mai bună a ofițerilor militari din diferitele epoci ale Monarhiei habsburgice.

Autorul este familiar și cu literatura internațională centrată pe prosopografia militară: Nagy-Luttenberger realizează o scurtă prezentare a monografiilor istoricilor Georges Six (corpul de generali francezi din timpul războaielor franceze), Kurt von Priesdorff (generalii prusaci până la 1867), Alexander Mikaberidze (prezentarea a 758 de ofițeri ruși), Ron McGuigan (259 de ofițeri

englezi din timpul războaielor franceze), teza de doctorat a Utei Lerche și cartea lui Tobias Friedrich Kroeger (elita militară bavareză).

Urmează partea intitulată Források (Surse), în care autorul prezintă sursele folosite în elaborarea monografiei sale. Dintre acestea, Nagy-Luttenberger evidențiază importanța publicațiilor referitoare la istoria instituțiilor din Monarhie, care pregăteau ofițeri militari (Academia de la Wiener Neustadt, Academia Tehnică Militară din Viena, garda ungară nobiliară de corp), la istoria Ordinului Militar Maria Terezia, la monografiile de regiment, șematismele militare și opera monumentală al maiorului Alphons von Wrede, monografiile centrate pe campaniile militare, respectiv la sursele arhivistice. Cea din urmă categorie cuprinde o serie vastă de documente, dintre autorul amintește (pe lângă altele) Stabsbücher („cărțile ștabului”, evidența generalilor și a ofițerilor habsburgici dintre anii 1753 și 1819, care nu au servit în unități militare), Pensionsprotokolle (protocoalele de pensionare), care au două serii: Ältere (seria veche), respectiv Jüngere Reihe (seria nouă), Musterlisten und Standestabellen („listele de muștră și tabelele efectivului”, care era principala formă de evidență a efectivului activ până la 1820, realizat pentru fiecare unitate militară în parte o dată sau de două ori pe an), Grundbuch („cartea fundamentală”, registrele ofițerilor, sistemul care a succedat listele de muștră).

Urmează cea mai amplă parte a volumului, care conține biografiile celor 215 generali imperiali-regali în ordine alfabetică. Profilul generalilor a fost elaborat după un model unitar, care cuprinde următoarele informații: numele și varianta germană a numelui, care apare în surse, locul și data nașterii, locul, data și cauza decesului, naționalitatea, apartenența confesională, statul social la momentul nașterii, originea familiei, statutul familial (căsătorie, copii, respectiv descendenți, dacă este cazul). Urmează informațiile referitoare la cariera generalului: studii militare, gradele ofițerești (parcursul ierarhic al generalului cu data avansărilor în grad), distincțiile militare și/sau civile primite, precum și sfârșitul serviciului militar, respectiv de activitatea din sfera civilă a generalului, dacă este cazul. Această parte este urmată de sursele folosite de autor pentru elaborarea profilului generalului: surse de pe internet, tipărite, respectiv arhivistice.

Modelul folosit de Nagy-Luttenberger pentru prezentarea vieții ofițerilor habsburgici este clar inspirat de Michael Hochedlinger, modelul istoricului austriac fiind însă adaptat și eficientizat de către autor: portretele generalilor conțin informații detaliate despre viața și familia persoanei în cauză, respectiv despre cariera acesteia, însă nu conțin datele exagerate sugerate de Hochedlinger (de ex. locul unde se găesc reprezentațiile artistice – portrete, statui, ilustrații din cărți tipărite – ale generalilor).

Fiind vorba de un grup de înalți ofițeri militari, care au servit la cumpăna secolelor XVIII și XIX într-o armată supranațională, care a avut la bază loialismul de factură dinastică și limba germană ca limbă oficială, probabil ar fi fost mai util, dacă autorul ar fi folosit termenul de etnie (etnikum) în loc de naționalitate (nemzetiség) în portretele generalilor.

Printre cei 215 generali se regăsesc personalități cunoscute, cum ar fi feldmareșalul conte András Hadik de Futak tatăl (1710-1790), care a ocupat atât postul de general comandant al Transilvaniei, cât și cel de președinte al Cancelariei aulice de război, precum și feldzeugmeisterul baron Pál Kray de Craiova și Topolya (1735-1802), care a servit atât în regimentul grăniceresc de secuși nr. 2 infanterie (sediul comandamentului la Târgu Secuiesc, azi jud. Covasna), cât și în regimentul grăniceresc de români nr. 1 infanterie (sediul comandamentului la Orlat, azi în județul Sibiu), fiind timp de patru ani comandantul unității militare din urmă.

Printre generalii studiați apar și personalități obscure, care însă au o proveniență și/sau un parcurs militar interesant. Un exemplu elocvent este cazul generalului marchiz Vincenz de Vasquez-Pinos von Löwenthal (1739-1813), care s-a născut în orașul liber regesc Pesta (azi parte a Budapestei) într-o familie de origine spaniolă, și-a finalizat studiile la Academia din Wiener Neustadt, a servit în regimente regulate și grănicerești de infanterie, s-a pensionat ca și general-locotenent titular, iar după aproape cinci luni a fost reactivat ca general de brigadă, ulterior a

devenit comandant al fortăreței Brod (azi Slavonski Brod, Croația). A ieșit definitiv la pensie trei ani și două luni mai târziu, stingându-se din viață la Pozsony (azi Bratislava) (p. 396-397).

Viața și parcursul generalului Vincenz de Vasquez-Pinos poate fi interpretat ca un exemplu tipic al ofițerului armatei habsburgice: o proveniență mixtă, locul nașterii atipic pentru etnia/originea sa, serviciu într-un mediu germanofon militar (o unitate a armatei imperial-regale), care, din punct de vedere geografic, se află pe un teritoriu pluriconfesional și multilingvistic (partea slavonă a Graniței Militare).

În concluzie, cartea istoricului militar István Nagy-Luttenberger despre cei 215 generali imperiali-regali născuți pe teritoriul țărilor Sfintei Coroane ungare, care au servit între 1787 și 1815, este o lucrare importantă, un instrument de lucru foarte util pentru cei interesați de această epocă și un volum care are toate șansele să devină un model pentru viitoarele cercetări prosopografice legate de corpul de ofițeri al armatei habsburgice.

CSABA HORVÁTH *

NOTE

¹ István Nagy-Luttenberger: *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok* [Armata imperial-regală 1765-1815. Istoria organizării și evoluția efectivelor], Gróf Eszterházy Károly Múzeum, Pépa, 2013.

² „*inkább az uralkodók dinasztikus vagy személyes ambícióiból fakadtak, mintsem az ország érdekei diktálták volna őket.*” Traducere proprie.

³ Cartea a apărut și în limba română: Vezi István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918*, Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române, Cluj-Napoca, 2009.

* Historic-doctorand, Școala Doctorală „Istorie, civilizație, cultură”, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

